

منتدی اقرأ الثقافی

www.iqra.dilamontada.com

دەربارەى فەلسەفەى پزىشكى

وەرگێڕانى:

پروڤیسۆر دکتۆر ھەسەن ھوسێن سەدێق

دەربارەى فەلسەفەى پزىشكى

وەرگىرانى:پ. د.حسن حسين صديق

A black and white decorative flourish or scrollwork element located in the bottom left corner of the page. It features elegant, swirling lines and small leaf-like motifs, mirroring the style of the top right flourish.

که ناوی کتیب: ده‌رباره‌ی فلسفه‌ی پزشکی.

که نووسینی: د. احمد محمود صبحی، د. محمود فهمی زیدان، د.

محمود مرسی عبدالله

که وه‌رگیرانی: پ. د. حسن حسین صدیق جه‌باری.

که ژماره‌ی لاپه‌ره: ۲۱۷.

که نه‌ندازه: ۸، ۱۴ * ۲۱ سم.

که تیراژ: ۵۰۰.

که باب‌ت: فلسفه.

که نوره و سالی چاپ: چاپی به‌که‌م، سالی ۲۰۲۲ ز.

که سه‌ره‌رشتی چاپ:

له به‌رتوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتیب‌خانه گشتیه‌کان ژماره‌ی سپاردنی (۱۹۴) ی

سالی (۲۰۲۲) ی پندراوه.

تېيىنى: ئەم پەرتوگە لە لايەن زانکۆی (راپەرین) هەڵسەنگاندنی زانستی

بۆ کراوە

ناوه‌ڕۆک

- ١.....پیشه‌کی.
- به‌شی‌یه‌که‌م: هزری فله‌سه‌فی په‌یوه‌ست به زانستی پزشکی
- ٥.....
- ١١.....بنه‌مای یه‌که‌م: هاوسه‌نگی.
- ١٤.....بنه‌مای دووهم: مه‌به‌ستگه‌راییی.
- نه‌سکی یه‌که‌م: ئایا پزشکی نوێ شۆینی هیچ پڕیازینکی فله‌سه‌فی
- نه‌که‌وتوو ه‌یان ناكه‌وێت؟ ٣٤.....
- نه‌سکی دووهم: هه‌له‌سه‌نگاندن ٥٥.....
- به‌شی‌یه‌که‌م: له‌ نێوان پزشکی یۆنانی و پزشکی ئیسلامی -
- عه‌ره‌بیدا ٦٣.....
- یه‌که‌م: میسر کانه‌گای ده‌رکه‌وتنی پزشکی بووه: ٦٣.....
- نه‌سکی یه‌که‌م: ئایا پزشکی "ئیسلامی-عه‌ره‌بی" درێژه‌پنده‌ری
- "پزشکی یۆنانیه"؟ ٨٤.....
- ره‌وتی یه‌که‌م: پزشکی ئیسلامی-عه‌ره‌بی به‌شیکه‌ له‌ پزشکی یۆنانی:
- ٨٦.....

- پهوتی دووهم: بناغه که لامیه کانی پزیشکی "عهره بی-ئیسلامی": ۹۷...
- پهوتی سییه م: پوڅی سوډیزم له پزیشکی دهر ونیدا. ۱۰۹.....
- نہسکی دووهم: پوڅی سوډیزم وهک بابہت و میتود له چاره سهرکردنی دهر وونی. ۱۱۷.....
- بهشی سییه م. ۱۲۳.....
- فہلسه فہ و ټاکاری پزیشکی. ۱۲۳.....
- نہسکی یه که م: فہلسه فہی پزیشکی یان فہلسه فہی تہندروستی. ۱۲۳.....
- نہسکی دووهم: ټاکارناسی و ټاکاری پزیشکی. ۱۵۹.....
- تیوره کانی ټه خلاقۍ پزیشکی. ۱۷۲.....
- نہسکی سییه م: سروشتی ټه قلی مرویی. ۱۷۸.....
- نہسکی چوارهم: ټه اندازیاری بوماوہیی - "ویراسی". ۱۸۴.....
- نہسکی پینجهم: وه چه خسته وهی ده سترکرد. ۱۸۹.....
- نہسکی شہ شہم: مراندن به پاساوی به زہیی "مراندنی به به زہییانه". ۱۹۴.....
- لیستی سهرچاوه کان. ۱۹۹.....

پیشەکی

فەلسەفەى پزىشكى يان ھزرى پزىشكى ۋەك ھەر بەشىك يان چەمك
 و زانستىكى تر لە فەلسەفەدا ۋەك بەشىكى گىنگ جىگاي خۆى دەكاته ۋە
 . ئاخىزگەى سەرچەم زانستەكان بۆ بىر كىردنە ۋەى ئاۋە زى و بىرى فەلسەفە
 دەگەرتتە ۋە، بەتايىبەت سەرەتاكانى دەر كەوتنى فەلسەفە. لەتەك ئە ۋەدا
 زانستى پزىشكى ۋەك بەشىكى دانەپراۋ بوۋە لەناۋ ھزرى فەلسەفەى، ھەر
 لەگەل دەر كەوتنى فەلسەفەدا زانستى پزىشكى ۋەك كىشەيەكى ئاۋە زى و
 تەندروستى لەناۋ فەلسەفە و ھزرى فەيلە سووفاندا ھەلۋەستەى لەسەر
 كراۋە. واتە زانستى پزىشكى لەناۋ ھزرى فەلسەفەدا لەتەك بابەتەكانى
 مېتافىزىك و لۆژىك و جىۋ-فىزىيا و بايۋ-كىمىك و ماتماتىك و
 ئەستېرناسى و ..... ھتە جىگاي بايەخى فەيلە سووفان بوۋە و پىنداگرى
 لەسەر كراۋە ۋەك بابەتتىكى ھەستىار و گىنگى مۇۋ و بوون.

زانستى پزىشكى ۋەك بابەتتىكى گىنگ لەناۋ ھزرى زۆرۈك لە
 فەيلە سووفاندا خۆى ۋەدەردەخات، تەنانەت لە ھزرى زۆرۈك لە
 فەيلە سووفانى ۋەك "ھىپۆكراتىس و جالىنۇس و سۆكرات و ئەفلاتون و
 ئەرسىتو و ..... ھتە" جىگاي بايەخ بوۋە و خەرىكەرىيان كىردوۋە

په یوه سټ بهم زانسته، وهک به شیکي گرنګي فلهسه فه. لهم پټوه دانګه یه وه زانستی پزیشکي له تهک زانسته کانی تر له ناو هزری فلهسه فی فله یله سووفاندا وهک زانستی نه خوشی، یاخود زانستی نه خوشیناسی، که تیایدا هوکار و پولینکاری و چونیته تی و چندیته تی و ژینگه ی مروغه کان، له تهک چونیته تی چاره سره نامازه ی بوکراوه.

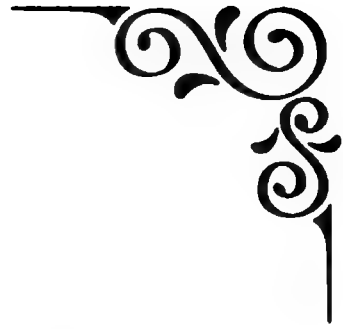
له گهل ده رکه وتنی ژیار و پیشخستنی زانست، فلهسه فه و پزیشکي تا راده یه ک، وهک دوو ته رکی جیاواز له یه کتر خویان پیشخت، واته هم له پیشه و هم له پرووی چونیته تی بابه ته پراکتیکه کان، تنها له پرووی تیورییه وه زانستی پزیشکي وهک لقیک له هزری فلهسه فیدا خو ی هیشته وه. لهم پټوه دانګه یه وه ده توانین نامازه به هزری "فوکو" بکه ین، که زانستی پزیشکي وهک زانستیکي تاک ده ناستینی. خسته پروو و گه شه سهندنی زانستی پزیشکي وهک چاره سره له ناو هزری فلهسه فیدا، په لکیشکردنی مروف بووه له خورافیاته وه به ره و دوزینه وه و پرزگارکردن و خوناسی مروغه کان، له تهک ده رختنی توانای مروغه کان له ناو گه ردووندا، هر لهم چوارچیوه شه دا چهندين پرسیار و بابه تی نه خلایق و یاسایی بو نه م زانسته خراوه ته پروو، که پزیشک کیه؟ نه خوش کیه؟

چاره‌سهرکرن چۆنه و چیه؟ پاپه‌ندبونی پزیشک له‌پرووی مۆرالی و ناسینی نه‌خۆش و چۆنیه‌تی مامه‌لکردنی پزیشک له‌گه‌ڵ نه‌خۆش و ... هتد جیگای بایه‌خ بووه و هه‌لۆه‌سته‌ی له‌سه‌ر کراوه.

گرنگی وه‌رگێرانی ئەم په‌رتووکه ده‌گه‌ڕێته‌وه بو‌ چه‌ندین بابیه‌تی هه‌ستیار، که هه‌م خزمه‌تیک به‌ کتێبخانه‌ی کوردی بکری‌ت و هه‌م تاکی کورد ئاشنا‌بکری‌ت به‌ چۆنیه‌تی په‌یووه‌ندی نێوان فه‌لسه‌فه و پزیشکی وه‌ک دوو بابیه‌تی لێک‌دانه‌براو، یاخود چۆنیه‌تی زانستی پزیشکی وه‌ک به‌شێکی گرنگ و هه‌لۆه‌سته له‌سه‌رکراوی هزری فه‌لسه‌فی و خه‌ریکه‌گری فه‌یله‌سووفان په‌یووه‌ست به‌م بابیه‌ته‌وه. له‌م پێوه‌دانگه‌یه‌وه تیا‌یدا گوزارشت له‌ هزری فه‌لسه‌فی کراوه په‌یووه‌ندیدار به‌ زانستی پزیشکی به‌‌گوێره‌ی سه‌رده‌م و پێش‌خستنی زانستی مرۆفایه‌تی و ده‌رکه‌وتنی شارستانیه‌ته‌کان. له‌ته‌ک ئه‌وه‌شدا تیا‌یدا هه‌ل‌سه‌نگاندن کراوه په‌یووه‌ست به‌ زانستی پزیشکی له‌ یۆنانی کۆندا به‌ره‌و زانستی پزیشکی سه‌رده‌می ئیسلامی و سه‌رده‌می مۆدێرن، هه‌روه‌ها چاره‌سه‌ری ده‌روونی و پۆل و کاریگه‌ریه‌کانی سو‌فیزم له‌مه‌ر زانستی پزیشکی و چۆنیه‌تی خسته‌ن‌پرووی بابیه‌ت و میتۆده‌کانیان له‌ چوارچێوه‌ی زانستی پزیشکیدا.

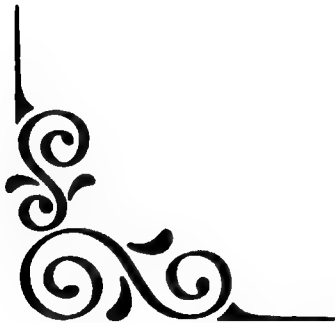
یه کییک له بابته ههستیارهکانی ئەم پەرتووکه، ورورژاندنی ئاکار" ئەخلاق"ی پزیشکیه، که لهناو چۆیهی هزری فەلسەفیدا دەرچوونی بۆ نییه، واتە ئاکاری پزیشکی وهک بابتهی ئاکارناسی لهبهرامبەر نهخۆش و ناساندنی جۆری نهخۆش و چۆنیهتی دهستیشانکردن و چارهسەر و مامهلهکردن لهگهڵ نهخۆشدا بابهتیکي ههستیار و کاریگهري هزری فەلسەفیه، که تیایدا فەیلەسووفان لهتهک بابتهکانی ئەقل و سروسستی ئەقڵی مڕۆیی ههڵۆستهیان لهسەر کردووه. ههروهها ورورژاندنی بابتهی وهچهخستنهوه و پاساوهکانی مراندن بهشیوهی ئەنقهست، یان مراندنی به بهزییانه تیایدا وهک بابهتیکي ههستیار زانستی پزیشکی و پهيووهنديدار به هزری فەلسەفی و تیروانینی کۆن و نوێی فەیلەسووفان ههڵۆستهی لهسەر کراوه.

به نشی به کهم

هزری فلهلسه فنی په یوه ست به زانستی پزیشکی

به‌شی یه‌که‌م

هزری فەلسەفی په‌یوه‌ست به زانستی پزیشکی

هزری فەلسەفی و فەلسەفه، که دایکی سەرجه‌م زانسته‌کانه، پرووده‌کاته سەرجه‌م نه‌و لایه‌نانه‌ی، که په‌یوه‌ستن به ژیا‌نی مرۆفه‌وه، له‌ته‌ک وروژاندنی باب‌ته‌ ئه‌ری‌نی و نه‌ری‌یه‌کان هه‌لۆه‌سته‌ی له‌سه‌ر ته‌واوی بنه‌ما زانسته‌کان کردووه‌ته‌وه. بواری پزیشکی که خۆی له‌ دۆزینه‌وه و داهێنا‌نه‌کانی هزری مرۆفدا ده‌بینی‌ته‌وه، هه‌لبه‌ت وه‌ک لقێک له‌ دیروکی زانستی له‌ لایه‌ن مرۆفه‌وه جی‌گای بایه‌خ بووه، له‌م پتوه‌دانگه‌یه‌وه مرۆف بۆ مانه‌وه‌ی خۆی خه‌ریک‌گه‌ری ته‌واوی تیدا کردووه و له‌ ئه‌نجامی به‌رده‌وامی هزری‌نه‌کانی له‌م بواره‌دا توانیویه‌تی له‌ پرووی زانستییه‌وه پێشکه‌وته‌نه‌کانی خۆی پێش‌بخات. له‌سه‌رده‌می مۆدێرنه‌دا که مرۆف تیدا له‌ته‌ک چاره‌سه‌ره‌ پزیشکیه‌کان پروبه‌پرووی چه‌ندین په‌رسیار ده‌بی‌ته‌وه و هۆشی خۆی تیدا وه‌گه‌رده‌خات، بۆ‌گه‌یشتن به‌ چاره‌سه‌ری و دۆزینه‌وه‌ی میتۆدیک بۆ خۆده‌ربازکردن له‌و دۆخه‌ی که دێته‌ به‌رده‌می و هه‌ره‌شه‌ له‌ خۆی و سەرجه‌م مرۆفایه‌تی ده‌کات. له‌م پتوه‌دانگه‌یه‌وه هزری فەلسەفی

یاخود فەلسەفە ی پزیشکی، وهک لقییک له خەریکێه گەریه کانی فەلسەفە
ئەگەرە که هەلۆهستی له سەریکری.

بۆ سیستەمی پزیشکی دوو بنەمای فەلسەفی گرنگ هەن، ئەوانیش بنەمای
"پێبازی زیندوویی" له بەرامبەر بنەمای "پێبازی مادی". لێره دا به کورتی
ئاماژە به دەستهواژە بنەرەتیەکانی پێبازی زیندوویی دەکەین بهم جوهری
خوارهوه:

یه کهم: جیاوازی نیوان بوونهوهی ئەندامی له گەڵ بوونهوهی نائەندامی
جیاوازیەکیان له پله دایه نهک له سروشتدا، بۆیه ناکرێ ئیمه ژیان بۆ
توخمی نازیندوو "بیگیان" بگه پێنینهوه، به جیاوازی له گەڵ ئەوهی زانستی
نوی دهیکات له گه پانهوهی دیارده بیۆلۆجیه کان بۆ فاکتەرە فیزیکی و
کیمیاییه کان.

دووهم: تیۆری تاکیتی گشتی، دهروانیتیه مروف وهک یه که یهک یان
ستراکچهریکی تهواوکاری.

لیۆن لیدره‌مان که فیزیائە‌گەرئکی ئەمریکیه، له‌ کتییی "فله‌سه‌فه و پزیشکی" باس له‌وه ده‌کات که دوو جۆر له‌ فله‌سه‌فه‌ جی‌گای هه‌لۆه‌سته له‌سه‌رکردنه‌ بۆ فله‌سه‌فه‌ی پزیشکی ئەوانیش:

*یه‌که‌م: فله‌سه‌فه‌ی مادی.

*دووه‌م: فله‌سه‌فه‌ی پڕیازی گشتی، که‌ تیی‌دا چەند خه‌سله‌تیک له‌خۆده‌گرئ، ئەوانیش:

خه‌سله‌تی یه‌که‌م: ده‌روانیه‌ مڕۆف وه‌ک یه‌که‌یه‌کی ته‌واوکاری، ئە‌گەر ئەندامییکی نه‌خۆش که‌وێت ئە‌وه‌ سه‌رجه‌م ئەنداما‌کانی تری نه‌خۆش ده‌بن و ئازار ده‌کێشن.

خه‌سله‌تی دووه‌م: ئەم جۆره‌ ته‌نها په‌یوه‌ست به‌ به‌شه‌ پیکه‌ینه‌ره‌کان نییه‌، به‌لکو له‌وه زیاتره‌، چونکه‌ یه‌که‌بونی ئەندامیتی نیوان به‌شه‌کان هه‌ندی تاییه‌تمه‌ندی دروستده‌کات که‌ له‌ به‌شه‌کاندا نییه‌، به‌نمونه‌ ئە‌گەر هه‌موو ئەندامییکی بالنده‌یه‌ک توانای فرینی نه‌بێت، ئە‌وه‌ بالنده‌که‌ وه‌ک یه‌که‌یه‌کی گشتی ده‌فریټ، به‌پنجه‌وانه‌ی ماده‌ی ییگیان که‌ هه‌موو به‌شیک ی سه‌رجه‌م سیفه‌ته‌کانی تر له‌خۆده‌گرئ.

خهسله تی سیټیم: هم جوړه له خهسله تی گشتی ټرک و فرمانی به شه کانتر دیاریده کات، چونکه ټندامه کان به تنها توانای کارکردنای نیه، به نمونه "چاو" ټه گهر له به شه کانی تری جیابکه یته وه توانای بینینی نامینیت.

خهسله تی چوارهم: لیره دا ناتواندریت ټه وهی به رزه بیگه پرتینه وه بو نرم، تایه تمه ندی ژیان بو سیفاتی بیگیان ناگه پرتیه وه، هه روه ها دیارده بیولوجه کان به هوکاره فیزیکی و کیمیا به کان پافه و پروون ناکرپته وه.

له ټه نجامی وروژاندنی ټه و خالانه ی سهره وه ده گه ین به م جیاوازیه، که زاراهه کانی پربازی زیندووتی بریتین له "گشتی - تاکیتی - ټندامیتی - ته واکاری"، به لام زاراهه کانی پربازی مادی بریتین له "میکانیکي - فره یی - توخمه کان". له م پتوه دانگه یه وه پتویسته ټامازه به هه ندی تیینی بکه ین، پیش ټه وهی باس له نمونه کانی ټه و پربازانه بکه ین:

- ۱- زور جار باس له وه ده کری، که ټهرستو دانهری پربازی زیندووتی وه که ټه وهی "مورتون بخنهر" له فره هه نگي فله سه فی ټامازه ی بو کردووه، دوا ی ټه وهی په خنه کانی خوی ټاراسته ی پربازی مادی دیموکریس کرد.

۲- ناراسته‌ی گشتی ته‌ن‌ها تاییه‌ت نییه به ری‌بازی زیندوویتی، به‌ل‌کو
 ئاسۆی زی‌اتر له‌خۆده‌گرئ له‌ بواره‌کانی هزر و زانست، به‌ نمونه له
 فله‌سه‌فه‌ی هیگل یه‌کیکه له‌ سیما گرنگه‌کانی فله‌سه‌فه‌که‌ی، که تی‌ایدا
 ویست و ئازادی ده‌ولت ده‌که‌وێته سه‌روی ویست و ئازادی کۆمه‌لانی
 تاک و خه‌لک. هه‌روه‌ها له‌ تیۆری سایکۆلۆجیای جیشتاڵت باس له‌وه
 ده‌کات ئیمه‌ ده‌رک به‌ بوونه‌وه‌ری زیندوو ده‌که‌ین پیش نه‌وه‌ی ده‌رک به
 به‌شه‌کانی بکری. بگه‌ر ئه‌م تیروانینه گشتیه په‌ل ده‌هاوێژی بۆ نیو ئاین،
 به‌ نمونه "سه‌رجه‌م نه‌وه‌ی ئاده‌م هه‌له‌کارن"، هه‌روه‌ها "سه‌رجه‌می گه‌له‌که‌م
 له‌سه‌ر گو‌م‌پایی کۆنابنه‌وه"، وه‌ک ده‌بینین سه‌رجه‌می تاکه‌کان به‌وه
 وه‌سف‌کران په‌نگه هه‌له‌بکه‌ن و کۆمه‌ل‌یشی به‌وه وه‌سف‌کرد که تاوان نه‌که‌ن
 یان له‌سه‌ر تاوان کۆنه‌بنه‌وه، ئه‌مه ئاماژه‌یه بۆ نه‌وه‌ی که گشت ته‌ن‌ها کۆی
 تاکه‌کانی نییه.

بۆیه ده‌بینین هه‌مان ئه‌م فله‌سه‌فه‌یه له‌ کۆندا له‌ بواری پزیشکی‌دا،
 تی‌گه‌یشتنی بۆ نه‌خۆشی و شت‌وازی چاره‌سه‌رکردنی دیاری‌کردوه، به‌وه‌ی
 نه‌خۆشییه‌که ته‌ن‌ها یه‌ک نه‌ندامی که‌سه‌که نییه به‌ل‌کو کۆی تاک نه‌خۆشه،
 بۆیه بۆ چاک‌بوونه‌وه و چاره‌سه‌ر ئه‌گه‌ره‌که کۆی تاکه‌که بگه‌رێته‌وه سه‌ر

تندرستی جارانی، ئەمەش بە گەڕانەوهی توانا و ئەرکە بۆ سەرجهەم ئەندامەکانی تری لاشە. ھەروەھا شتوازی چارەسەریشی دیاریکردوو بەوێی کە چارەسەر بە خۆراک لە ھەرمان باشترە، وەک چۆن چارەسەری سروشتی لە چارەسەری نەشتەرگەری باشترە. لێرەو دەبینین کە پزیشکی بەریتانی "ج.ر. ورسلی" لە کتیبی "پێنیشاندەر بەرەو ھەرزێ چینی"، پزیشکی پۆژنئاوایی کار لەسەر ئەو دەکات قەرەبووی ئەو دەکاتەو، کە نەخۆشە کە لەدەستیداو، بەلام پزیشکی چینی بەمە پاناوہستیت، چونکە جەستە بەم جۆرە چالاکی خۆی بەدەست ناھێتیتەو، بۆیە بە ھەرزێ چینی چارەسەری بۆ و کار بۆ گەڕانەوهی جەستە وەک یەکەیکە گشتی بۆ ئەرک و کارەکانی دەکات، چونکە چارەسەری گشت پێش چارەسەری بەش دەکەوێت. ئەمە بە ھۆی بوونی فەلسەفەی تایبەتەو بوو کە بەو جۆرە باس لە چارەسەری نەخۆشی بکری، واتای ئەو نیە کە پزیشکی لەو قوناغەدا دواکەوتوو بوو یان پشپۆری نەبوو، نەبوونی پشپۆری بۆ ئەو تێراوینە فەلسەفییە دەگەریتەو کە ئاماژەمان بۆ کرد.

بۆیە دەبینین کە "سورانیک" لە کتیبی قوناغی گواستەوہی سیستەمی پزیشکی لە کۆنەو بۆ نوێ لە سەدە ۱۴ و ۱۵ لە پۆژنئاو، ئاماژە بەو

ده‌كات كه پەسپۆرتى پزىشكى له نه‌خۆشيه‌كدا وه‌ك "چاو - لوت... هتد" به‌كارى كى لادەر و نه‌شاز وه‌سفكردوه، چونكه تىروانىنه پزىشكويه‌ى ئه‌و سەردەمه‌ ئه‌وه‌ى پەتكر دۆته‌وه كه بوونه‌وه‌رى زىندوو وه‌ك كۆمه‌له‌ به‌شنىك ته‌ماشايه‌ بكري.

له‌ تىورى گشتيه‌وه‌ چەند بڼه‌مايه‌ك دەرده‌كه‌ون ته‌وانيش:

بڼه‌ماي يه‌كه‌م: "هاوسه‌نگى" بۆ دروستبوونى هاوسه‌نگى نىوان ته‌ندامه‌كان له‌ ته‌نجامدانى ته‌ركه‌كانيان.

بڼه‌ماي دووه‌م: "مه‌به‌ستگه‌رايى" بۆ ئه‌وه‌ى هه‌موو ته‌ندامىك ته‌ركى خۆى جىبه‌جى بكات.

بڼه‌ماي سێهه‌م: ده‌بى شىوازى زانىنى و ده‌ستىشانكرده‌كه‌ گونجاوييت له‌ گه‌ل تىوره‌ گشتيه‌كه‌.

بڼه‌ماي يه‌كه‌م: هاوسه‌نگى

په‌يوه‌ندى نىوان فەلسەفه‌ و پزىشكى له‌ بڼه‌ماي هاوسه‌نگيدا جىگير ده‌بى، له‌ روانگه‌ فەلسەفيه‌كه‌وه، برىتيه‌ له‌ تىگه‌يشتن له‌ لايه‌نه‌كانى هزرى

یونانی له ژېړ روښنایی فلسفه‌فې ته مبادوکلیتس، گونجانندی نیوان چوار توخمه که "ناگر- ټاو- گل- هه‌وا". هه‌روه‌ا له هاوسه‌نگی نیوان هه‌رسی هیزه‌که‌ی ده‌روون بو ته‌وه‌ی داد‌گه‌ری به‌دیپیت. هاوسه‌نگی له‌نیوان هه‌رسی چینه‌کانی کومه‌لگا "فه‌رمان‌په‌واکان - سه‌ربازه‌کان - وه‌رزیړه‌کان" له کوماری پلا‌توند. له‌م پتوه‌دان‌گه‌یه‌وه‌ هاوسه‌نگی ناوه‌ندی ټال‌تونی ته‌رس‌تو بو گه‌یشتن به‌فه‌زیله‌ت(چاکه)، کاری‌گه‌ری هه‌بووه‌ له‌سه‌ر پزیشکی له‌یونانی کوندا. له‌ته‌ک ته‌وه‌شدا ژیان و ته‌ندروستی هی‌مای گونجاننده‌ لای فیس‌ا‌گور‌سه‌کان، واته‌ نه‌خو‌شی له‌ده‌ستدانی گونجاننده‌که‌یه، ته‌رکی پزیشک لیره‌دا گه‌پانه‌وه‌ی گونجاننده‌که‌یه بو دو‌خی جارانی. به‌نمونه‌ گه‌پانه‌وه‌ی هاوسه‌نگی له‌نیوان گه‌رمی له‌ش و ساردی هه‌وای ده‌روه‌ه، هه‌روه‌ه‌ا ته‌ندروستی لای ته‌مبادوکلیس بریتیه‌ له‌ هاوسه‌نگی له‌نیوان هه‌ر‌چوار توخمه‌که‌ به‌ هو‌ی فاکته‌ری خو‌شه‌ویسته‌وه‌ه، هه‌ر وه‌ک چو‌ن نه‌خو‌شی له‌ده‌ستدانی هاوسه‌نگی به‌هو‌ی فاکته‌ری پ‌قلیپو‌نه‌وه‌ له‌نیوان "گه‌رمی - ساردی - شی - شکی"، بو‌یه‌ کاری پزیشک له‌پوان‌گه‌ی "ته‌بو‌قرات"ی یونانی ناسراوه‌ به‌باوکی پزیشکی و سو‌یندی پزیشکی. له‌دیدي ته‌بو‌قرات چاره‌سه‌ری گه‌پانه‌وه‌ی ته‌وا‌زنه

نه‌ک به ده‌رمان به‌لکو به پیدانی پشو و ئارامی به ده‌روون و جه‌سته، هه‌روه‌ها ته‌وازن له‌نیوان هه‌رچوار میزاجه‌که. لای جالینوس بریتیه له کاری پزیشکی.

بۆ چاره‌سه‌ری چینی ده‌بینن، که بناغه‌ی تیۆری ئەم چاره‌سه‌ره، بریتیه له زانین به بوونی تیکچوون له وزه‌ی زیندوویتی، که له ناو جه‌سته‌دایه، به‌وه‌ی که گه‌رانه‌وه‌ی ئەم هاوسه‌نگیه بۆ هاتووچۆنی وزه‌که له‌ناو جه‌سته‌دا چالاکی و زیندوویتی و چاره‌سه‌ر به نه‌خۆشه‌که ده‌به‌خشیت. هه‌مان ئەم بیروکه‌یه له پزیشکی چینیدا بۆ بوونی بیروکه‌یه‌کی فله‌سه‌فی ده‌گه‌رته‌وه ئه‌ویش "پێکی له پیتمی نیوان دوو هیزی دژ به‌یه‌ک" "یانگ - یه‌ن" "ئه‌رتنی - نه‌رتنی"، له‌ژێر پۆشنایی ئەم دوو هیزه‌دا سه‌رجه‌م دیارده سروشتی و گه‌ردوونی و ژیا‌نیه‌کان رافه‌ ده‌کران، وه‌ک چۆن میژوونوس "ئارتۆلد توینی" له‌م بۆچوونه‌ی باشت‌ر نه‌بینی بۆ رافه‌کردنی پرووداوه میژوویه‌کان له‌پێگه‌ی تیۆری "ئالنگاری و وه‌لامدانه‌وه".

وزه‌ی ناو جه‌سته به پیتمیک پێکو پێک به‌ناو جه‌سته‌دا به پێگای پێره‌و و که‌ناله‌کانه‌وه "تشنج لو" دیت و ده‌روات، ئەگه‌ر هیزی (یانج)

بالآدهست بیت تهوه دهیته هۆی بهرزبونهوهی گهرمی لهش و ئازاری بهتین، بهلام تهگهر هیزی (یهن) بالآدهست بیت تهوه جهسته توشی دارمان و داخوران دهیته، بویه دهززی ئازنین کار بو گهرانهوهی هاوسهنگی نیوان تهو دوو هیزه دهکات، بهنمونه پرشتنی ترشهلوکی ناو گهده بههۆی برینی گهدهوه، که بریتیه له زیادبوون له هیزی یانگ، بویه بهکارهینانی دهززی ئازنین لهسهر چهند خالکی دیاریکراو دهیته هۆی کهمکردنهوهی تهو وزهیه، که بووته هۆی زیادبوونی پرشتنی ترشهلوکهک، بهلام له پزیشکی نویدا دهبینین پزیشکهکه تهنها گرنگی بهو بهشه دهوات که تووشی نهخوشیهکه بووه نهک ههموو جهسته، ههندی هۆکار و فاکتهر جیادهکاتهوه که پینوايه کاریگهری لهسهر دیاردهکه ههیه.

بنهمای مهبهستگهرایی

بنهمای مهبهستگهرایی به شیوهیهکی توکمه پهپوهندی به پێبازی زیندویتی و ئاراستهی گشتگهرایی ههیه، له دیدی فلهسهفیهوه مهبهستگهرایی کرۆکی فلهسهفهیه ئهرستو پێکدههینیت، چونکه پێشهکی گهوره لای ئهرستو بریتیه لهوهی "گهردوونیک مهبهستگهرایی فرمانپرهوایی دهکات" لۆجیکی تره لهوهی بلێن "گهردوونیک پێکهوت

به‌پړوه‌ی ده‌بات". بۆیه مه‌به‌ست‌گه‌رایي له بوون و سروشتدا جی‌گیره، له بوونه‌وه‌ره و پرووه‌ک و زینده‌وه‌ر و مړوځه‌کان، کامل‌بوونی هه‌ریه‌ک له‌وانه له به‌دیه‌پنانی مه‌به‌سته‌که‌یه‌وه به‌ده‌ست‌دیت "واتا مه‌به‌ست له هه‌بوونی چیه".

له دیدی پزیشکی‌وه: ته‌ندروستی ته‌واو و کامل له جیه‌جی‌کردنی ته‌ندامه‌کانه‌وه‌یه له ئه‌رکه‌کانیدا، که‌واته بنه‌ماکه له فله‌سه‌فه و پزیشکی یه‌کن، ئه‌ویش "مه‌به‌ست‌گه‌راییه" له بوون و ئه‌رک.

مه‌به‌ست‌گه‌را ته‌نها له‌وه کورت نایته‌وه که ده‌لێت: "هه‌موو ته‌ندامیک ئه‌رکی خۆی جیه‌جی ده‌کات" ئه‌مه زانراوه، وه‌ک ئه‌وه‌ی ده‌وتری مه‌به‌ست له دل هیتان و بردنی خوینه له ده‌ماره‌کانه‌وه، یان مه‌به‌ست له سییه‌کان پیدانی ئوکسجینه به‌جه‌سته و پرزگار‌بوونه له دووانه ئوکسیدی کاربۆن، به‌لکو ئه‌مه به‌هۆی یاسایه‌ک پرووده‌دات، که له هزری یۆنانیدا ناوی لیتراوه "سروشت" وه له هزری چینیدا ناویلنراوه به "وزه‌ی زیندویتی".

لیره دا نهرستو پیناسه ی سروشت ده کات و ده لیت: "بریتیه له بنه مای جو له و راوه ستان له بوونه وهره سروشته کان، وه ک جیاوازیه ک له گهل بوونه وهر ده سترکده کان. بویه به کاره پینانی وشه ی "سروشت" بو شتیکی ناوخوی بوونه وهر یکی نهدامی ده گهرته وه، چونکه نیمه جیاوازی ناکه پین له نیوان مروف و جیهانی دهره وه، واته وه ک دوو دیوی یه ک دراون بو "گهر دوون". نه گهر له دیویکیه وه ته ماشای بکه ی، نه وه مروفه یان جیهانی بچووک، نه گهر له دیوه که ی تره وه ته ماشای بکه ی نه وه جیهانی گهره وه، لیره دا نه بوو حه یانی ته وحیدی ده لیت: (نه گهر مروفی ناسی نه وه جیهانی بچووک ی ناسیوه، نه گهر جیهانی ناسی نه وه مروفی گهره ی ناسیوه). هه مان نه م بوچوونه ره نگدانه وه ی له سهر کاری پزیشکی هه بووه ، به وه ی سروشت دوخیکی نه رینی نیه، به لکو به ناگایانه کاری خوی ده کات له ململانی له گهل نه خوشیه کان، له ته ک نه وه شدا په نا بو نه و دهرمانه ده بات که بو نه دنامه نه خوشه که گونجاوه، به وه ی نه گهر هاتوو دهرمانه که له لایه ن نه دنامه که وه هه ستنیکرا، نه وه سروشته که ی به لای خویدا رایده کیشیت به پی بنه مای فله سه فی که ده لیت : "هاوشیوه هاوشیوه ی خوی راده کیشیت" و هانا بو نه و هیزه ده بات، که بو سروشتی

دەرمانە‌كه ديارى‌كراوه و پال به درمه‌كه‌وه ده‌نیت و پرزگارى ده‌كات. به‌هه‌مان شتیه‌ وه‌ى زیندوویتی له‌ چاره‌سەرى چینی‌دا رۆلى ئەو س‌روشته ده‌بی‌یت، كه له‌ هزرى یۆنانى ئاماژه‌ى پ‌ن‌كراوه، به‌ نمونه:

۱- چاره‌سەرى رۆژئاوایی كار له‌سەر ئەوه‌ ده‌كات، نه‌خۆشه‌كه‌ قەرەبوو كاته‌وه‌ له‌وه‌ى توشى بووه‌ "به‌ ئاسن له‌ كاتى ئەنیم‌ا - به‌ ئەنسۆلین له‌ كاتى شه‌كره‌ - كالیسیۆم له‌ كاتى نه‌خوشیه‌كانى ئیسك". مەرج نیه‌ جه‌سته گه‌‌پ‌ایه‌وه‌ دۆخى جارانى خۆى و ئەركه‌كانى جیه‌جیه‌ ده‌كات، له‌ كاتێك‌دا ده‌بینین چاره‌سەرى چینی به‌ دەرزی ئازنین كار بۆ ئەوه‌ ده‌كات جه‌سته خۆى ئەو كه‌ره‌ستانه‌ دروست‌كاته‌وه‌ كه‌ له‌ده‌ستیداوه‌.

۲- شكان و لیكترازانى ئیسك: پ‌زیشكى رۆژئاوایی په‌نا ده‌بات بۆ به‌یه‌گه‌یان‌دن‌ى ئیسكه‌كان له‌ رینگای به‌ستن و گه‌چه‌وه‌، به‌لام له‌ ر‌ی‌بازى زیندوویتی‌دا وه‌ى زیندوو و‌ریا ده‌كرێته‌وه‌، به‌ چاره‌سەرى چینی، دواى ئەوه ئیسكه‌كان خۆیان بۆ دۆخى جارانیان ده‌گه‌رێته‌وه‌ وه‌ك چۆن گۆلى گۆله‌به‌رۆژه بۆ سه‌رچاوه‌ى پرووناكى ژيانى ده‌گه‌رێته‌وه‌ و ده‌كرێته‌وه‌، به‌و جۆره ئیسكه‌كان كارده‌كه‌ن بۆ دووباره‌ چاك‌بوونه‌وه‌.

لیړمدا پیوسته نامه به دوو ټیټینی بدم نهوانیش:

یه کم: بڼه‌مای مهبه‌ستگه‌رایې ناکه‌وټه ژړر ټاقیکردنه‌وې نه‌زموڼیه‌و، به‌لام مه‌رج نیه په‌تېکرېته‌و وه‌ک چوڼ " کانت " نامه‌وې بو کردووه، چونکه ناتوانین ته‌ماشای سروشتی ناوه‌وې یان وزه‌ی زیندوټی بوونه‌وې ران بکه‌ین، نه‌مه‌ش واتای نه‌وې نیه که بوونی نیه.

دووه‌م: له‌به‌رته‌وې شیاو بووه نامه‌راز جوړاجوړ هه‌بن به‌گه‌یشتن به مهبه‌سته‌که "هه‌موو ریڼگاکان ده‌چنه‌وې پړوما"، نه‌وې شتواز و نامه‌راز جوړاجوړ له‌چاره‌سهرکردنی پزیشکی کوندا هانای بو براوه‌وې ک جادو و دوعا و گیای سروشتی... هتد، به‌لام له‌پزیشکی نویدا به‌هیچ شتویه‌ک ریڼگه نه‌دراوه چاره‌سهریتر به‌شداربیت له‌چاره‌سهرکردنی نه‌خوښه‌کان، چونکه زانست جیاوازه له‌سیحر و جادو و دوعاکردن، نه‌مانه ناکه‌ونه ژړر ټاقیکردنه‌وې نه‌زموڼیه‌و.

له‌گه‌ل رازیوون به‌وې زوړبه‌ی چاره‌سهره‌کان له‌دوره‌وې جیهانی بینین، "جیهانی غیب"، هیشتا پړولی هه‌بووه له‌وروژاندنی وزه‌کانی ناو جهسته‌ی نه‌خوښه‌که بو چاره‌سهری درمه‌که، تو نه‌خوښه‌که له‌ریڼگای

نوشته‌وه ده‌خه‌يته د‌وخ‌يکى د‌ه‌روونيه‌وه ب‌و‌ئ‌ه‌وى ه‌يزه ناخه‌کيه‌کانى خ‌و‌ى چالاک کات ب‌و چاره‌س‌ه‌رى نه‌خوشيه‌که وهک ئه‌وه‌ى له ميسرى ک‌و‌ن د‌ه‌کرا "سيجريست- د‌ه‌رباره‌ى پزىشکى له ميسرى ک‌و‌ن".

له ي‌و‌نانى ک‌و‌ن خواوه‌ندى "ئ‌ه‌سکليپوس" وهک ج‌ي‌گره‌وه‌ى خواه‌ند "ئ‌ه‌منحوتب" لای ميسريه‌کان، کرا به خواوه‌ندى چاره‌س‌ه‌ر ب‌و نه‌خ‌وشيه‌کان، ئ‌ه‌مه لايه‌نى سايک‌و‌ل‌و‌جى تاک نيشانده‌دات که ده‌که‌و‌ي‌ته ژ‌ي‌ر کارىگه‌رى ه‌يزى د‌ه‌رکى له ژياندا. ئ‌ه‌مه به‌لگه‌يه له‌س‌ه‌ر ئ‌ه‌وه‌ى که پزىشکى له جيهانى ک‌و‌ندا به ئاگا بووه له‌وه‌ى م‌ر‌و‌ف و روحى نه‌خ‌وشه‌که کارىگه‌رى له چاره‌س‌ه‌رک‌ردنى درمه‌کان هه‌يه ، به‌لام پزىشکى نو‌ئ‌ ئ‌ه‌مه‌ى پشتگوى خست.

س‌ي‌ي‌ه‌م: تايه‌ت به م‌ي‌ت‌و‌دى زانين، برىتيه له "چاوناسى" "فراسه": ليرهدا زانای د‌ه‌روناس سوراندېک ده‌ل‌ي‌ت: "په‌سه‌ندک‌ردنى تي‌و‌رى ج‌يش‌ت‌ال‌ه‌ت ده‌بيته ه‌و‌ى م‌ت‌مانه‌پ‌ي‌ت‌کردن به زانستى سه‌رناسى"، به‌لام له‌گه‌ل نه‌مانى تي‌و‌رى گشتگه‌را تي‌و‌رى سه‌رناسيش ديارنه‌ما، له دواى د‌ه‌رکه‌وتنى تو‌ي‌زىنه‌وه‌ى شىکارىيه‌وه قوربانى درا به گشتى له‌س‌ه‌ر حيسابى به‌ش.

پټنسه کړدنی سهرناسی: ناسینه وهی پرووی ناوه وهی بوونه وهره له پښکای دیوی دهره وهی بوونه وهرکه، وانا ټماژه کړدنه به ناوه وهی شته که له پښکای دهره وهی شته که.

ده بینین ئین سینا له پۆلټن کړدنی بو زانسته کان جیاوازی له نیوان دوو بهش ده کات ټوانیش "ره سهن" و "لق"، له بهشه ره سهنه کی زانستی سروشتی پزیشکی و سهرناسی وه ک لقیکی لټی ده بیته وه، ټمه بو خوی ټماژه یه بو بوونی په یووه نډیه کی به هیز له نیوانیان، به لام فخره دینی پازی پیوايه سهرناسی به شیکه له زانستی سروشتی و هیچی که متر نیه له پزیشکی.

لیړه وه جۆن ولسن دهر باره ی مه دهنیه تی میسری کۆن ده لټت: میتودی زانینی ده ستیشان کړدنی نه خوشی و دیار ی کړدنی شتوازی چاره سهرکه یان پستی به حده س ده به ست، که له گهل ټپروانیی گشتگه را ده گونجا. به لکو سهرناسی له پزیشکی چینیدا گه یشته سنوریک که تنها پستی به بینین و ته ماشا کړد نه ده به ست، پزیشکی لیهاتوو و به ټه زموون تنها به

چوونه ژوره‌وې ژوورى نه‌خوښه‌که و بۆنکردنى بۆنى ناو ژوره‌که ده‌يزانى که‌سه‌که تاي هه‌يه و پله‌ي گه‌رمى به‌رزه.

ليره‌دا حاجى خه‌ليفه باس له‌وه ده‌کات، که په‌رتوکى پازى له سهرناسى له په‌رتوکى ئه‌رستو "نه‌يى نه‌يى‌کان" وه‌گيراو، ئه‌مه واتاي ئه‌وه‌يه سهرناسى له کلتورى يۆنانه‌وه بۆ موسلمانان گواستراوه‌ته‌وه. بۆيه سهرناسى ته‌نها به ئه‌زمون و ښاره‌زايى گه‌شه ناکات، به‌لکو پتويستى به به‌سيره هه‌بووه له‌لايه‌ن ئه‌و که‌سانه‌ي ئاماده‌يان هه‌بووه سهرناس بن، وه‌ک چۆن وه‌رگرتنى زانبارى به‌بى زيره‌کى به‌ته‌نها پى بۆ خوښندکار خوش ناکات تا سهرکه‌وتوبى، بۆيه هه‌رچه‌نده ده‌روون ساف و بى ته‌گه‌رد بيت ته‌وه‌نده تواناي سهرناسينى هه‌يه، به‌لام ئه‌وه خه‌م وخه‌فه‌ته پښگري ليدنه‌کات، بۆيه پتويست بوو سهرتا ده‌روون له‌سهرجه‌م ته‌وانه پاک بکړي‌ته‌وه، بۆته‌وه‌ي ئاماده‌بيت بۆ دوزينه‌وه‌ي پراستيه‌کان و پونکردنه‌وې هيماکان.

سهرناسى به‌هه‌مان شپوه‌ي مه‌به‌ستگه‌رايى ناچيته ژېربارى تاقیکردنه‌وې ته‌زمونيه‌وه، بۆيه له پروانگه‌ي پزېشکى نوټه پرووبه‌پرووى

په‌خنه و په‌تکرډنه‌وه بووه‌وه، به‌لام له هه‌مان کاتدا زانایان له کوندا ده‌رکیان به‌وه کړدبوو که سه‌رناسی له پریاردان په‌له په‌لی پتوه دیاره، هر بویه ئین پړوښد، وهک زانینی مه‌زنده‌یی وه‌سفی کړدووه، چونکه په‌یوه‌ندی نیوان هیما و هیما‌بؤکراو پروون نیه. لیره‌دا زانستی پزیشکی نوی سه‌رناسی په‌تده‌کاته‌وه، چونکه پنجه‌وانه‌وی شیکردنه‌ویه، شیکردنه‌وه‌ش بنه‌مایه‌کی گرنگی پزیشکیه، بویه کلود برنار ده‌لټ: "پتویسته دژی بیروکه‌ی "هه‌ستی پزیشکی" ببینه‌وه، به‌وه‌ی که پزیشک به‌هوی سوسه‌وه یان ئیلهامه‌وه سه‌رکه‌وتوو ده‌بی، ئه‌مه به‌و جزره پروونادات تا ئه‌وکاته‌ی پزیشکی ده‌بیته زانستی، هیچ لوژیکی نیه پزیشک زانا نه‌بیټ، ئه‌وانه‌ی بانگه‌شه بو "هه‌ستی پزیشکی" ده‌که‌ن دژی په‌ره‌سه‌ندنی پزیشکین، چونکه زیاده‌په‌وی له به‌رزپاگرتنی که‌سایه‌تی پزیشک ده‌که‌ن و له به‌های زانست که‌م ده‌که‌نه‌وه.

ده‌رپړنی ئه‌وه‌ی پزیشکی ئیلهامه هیچ نیه جگه له وه‌هم، به‌ناوی زانسته‌وه پتویسته ئه‌و ئیلهامه دوربخړته‌وه، ئه‌وانه‌ی ده‌لټن پزیشکی راهینه‌نه باس له دوو پروپاگنده ده‌که‌ن ئه‌وانیش:

۱- پزیشکی زانا زی‌تر شهرمنه له پزیشکی راهینه راو له به‌رده‌م نه‌خو‌شدا.

۲- پزیشکی سه‌رکه‌وتوو به ژماره‌ی ئه‌و نه‌خو‌شانه پتوانه ده‌کړئ که چاره‌سه‌ری کردوون.

بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی بۆ‌چوونی یه‌که‌م: زانست‌خو‌ازی وا له پزیشک ده‌خو‌ازئ بئ هه‌بوونی زانیاری ورد به‌سه‌رجه‌م لاینه خراپه‌کانی ده‌رمانه‌کان کاری پزیشکی خو‌ی ناکات.

هه‌روه‌ها بۆ وه‌لامی بۆ‌چوونی دووه‌م: سه‌ره‌تا پتو‌سته له پروی زانستیه‌وه‌سه‌لم‌یت‌یت که ئه‌و هه‌موویانی چاره‌سه‌ر کردووه، چونکه هه‌یج به‌لگه‌یه‌ک نیه له‌سه‌ر راستی ئه‌و بانگه‌شه‌یه " ئیله‌هامی چاره‌سه‌رکردن"، ته‌نها چه‌ند پرووداو‌یکی که‌م نه‌ی‌یت که نه‌زان و قو‌ل‌په‌ره‌کان بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌که‌ن.

به‌کو‌رتی پزیشکی ته‌زموونی بئ بلا‌وبوونه‌وه‌ی رو‌حی زانستی گه‌شه ناکات. پتو‌سته پزیشکی له‌سه‌ر هه‌مان بنه‌ما ی‌یت که زانستی ته‌زموونی له‌سه‌ر‌یتی. گو‌مان له‌وه‌دا نییه پزیشکی ده‌سته‌به‌رداری شیک‌ردنه‌وه‌ نای‌یت، به‌لام ته‌مه نای‌تته ه‌وی ته‌وه‌ی حه‌ده‌سی پزیشکی په‌تکر‌یتته‌وه، به‌وه‌ی

سهرکه و تنی پزیشک به ژماره‌ی چاره‌سهر کر اوه کانی ده پتوریت پرو پا گنده بیت له لایه ن پزیشکی مومار سه وه نه ک پزیشکی زانا، به لکو ئه وه بریاری نه خوشه کان که له گه لیان کاریان کردووه، چونکه مه به سته که گه پرانه وهی ته ندروستیه بو نه خوشه کان جا ئه و که سه‌ی چاره‌سهر که ده کات پزیشکی زانا بیت یان مومارس نمونه "مه لا علی که لک". بویه ده بینین که به رگری "هنری برجسون" له "حه دهس" وه ک کاردانه وه وایه به رامبه ر به میتودی شیکاری که له گه ل گه شه کردنی زانسته نه زمونی ه کان و رتبازی مادییه وه پشتیوانی لیکرا. به وهی بوونه وهی زیندوو "مه کینه به کی زیندوو"، هه موو ئه و یاسایانه‌ی له سهر جییه جی ده بی که له سهر بابته نا نه ندامیه کان جییه جی ده بی.

به رگری هنری برجسون له سوسه له م چند خالانه‌ی خوارموه کورت ده کړینه وه:

۱-حه دهس تپراوینتیکی ناخه کیه بو ژیان و ده رک به هه لقولان و به رده وامی ده کات، به لام شیکردنه وه ته نها سودی بو لایه نی دهره وهی بابته که هه یه و له سهر تاییه تمه ندیه دیاره کانی راده وه ستیت.

۲- سوسه له به‌رده‌وامی و ژیان و جو له‌دا هه‌یه، به‌لام شیک‌کردنه‌وه له جینگیر و نه‌گۆردا.

۳- شیک‌کردنه‌وه له زانسته بیۆلۆجیه‌کان ته‌نھا له‌سه‌ر پروونکرده‌وه‌ی دیوی دهره‌وه‌ی دیارده‌کان و په‌یوه‌ندی به‌جۆره‌کانی تری زینده‌وه‌رانه‌وه هه‌یه، به‌لام سوسه دهرک به‌زینده‌وه‌ر له‌ناو ژینگه‌ی سروشتی خۆی ده‌کا و په‌فتار و هه‌لسوکه‌وتی دیاری ده‌کات.

۴- شیک‌کردنه‌وه‌ی له جیهانی دهر و ناسیدا، ته‌نھا کۆمه‌لێ سیفاتی زۆری دۆخه دهر و نیه‌کانمان بۆ ده‌خاته‌ پروو، توانای نیه‌ حه‌قیقه‌تی دهر و ون و زیندویتی و به‌رده‌وامی ئاشکرا بکات، به‌پنجه‌وانه‌وه پڕبازی جیشته‌آله‌ت و میتۆده سوسه که‌ی ده‌توانیت لایه‌نی زۆر له هه‌ست و شعوری دهر و ون دیاری بکات.

۵- کاتی شیک‌کردنه‌وه، بابته‌ی لیک‌دراو بۆ به‌شه‌کانی شیده‌کاته‌وه، نه‌وه ئاماژه به‌ شتیک ده‌کا له پڕنگای شتیکێ تره‌وه، بۆیه زانین به‌هۆی شیک‌کردنه‌وه که‌موکۆرته.

نهمه داوای برجسونه له زاناکان که تنها پشت به میتودی شیکردنه وه نه به ستن له شیکردنه وهی بابه ته کان، به لکو له هه مان کاتدا بو زانینی خویان بگه رپته وه، که به شیوه یه کی گشتگه را ده پروانته بابه ته که و ناخی دیاریده کات، ثم داوایه به شیکی زور له زاناکان بانگه شیان بو کردو وه له وانه "جورج سارتون" داوای زیندو کردنه وهی تپروانینی نه بوقراتی له پزشکیدا ده کرد. بهم جوره لایه نه جیاوازه کانی ئاراسته ی گشتگه را پروون ده بیته وه وهک "هاوسه نگی - مه به سته گه رای - سه رناسی یان سوسه" له پیکه پینانی چوارچپوه یه کی گشتی بو سیستمی پزشکی کون.

**لیږمدا نامه ژبه هندی له نمونه کانی نه بوقرات ده که یی له کتیبی
"به شه کان":**

-پزشکی پیشه یه، پیشه یه که ته و اوکاره له گه ل کاری سروشتدا.
-سروشتی مړوی کار له سهر نه وه ده کات هه رچیه ک زیانی هه بیت
دووری ده خاته وه و هه ر چیه ک باش بیت ده به پلایته وه.

- نه‌خۆشی بریتیه له ده‌رکردنی ئه‌وه‌ی به‌سوده یان مانه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی زیانبه‌خشه.

- کاری پزیشک به‌راورد ده‌کری به کاری سروشت له مانه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی به سوده و ده‌رکردنی ئه‌وه‌ی زیانبه‌خشه.

بۆ جێبه‌جێکردنی ئهم یاسایانه له‌سه‌ر دۆخه ناساغه‌کان پتویستمان به به‌لگه‌هێنانه‌وه هه‌یه ئه‌ویش بریتیه له "قیاس - پتوهر"، خۆی ئه‌بوقرات له پێشه‌کی کتێبه‌که‌یدا ئاماژه‌ی بۆ کردووه، که قیاس کاریکی قورس و دژواره، مه‌به‌ست له قیاس کارکردنی پزیشکه هاوشتیه‌ی سروشت، واتا گه‌رانه‌وه‌ی ساغی و ده‌رکردنی ناساغی. له‌م نمونه‌ی خواره‌وه زیاتر ئه‌و باسه‌ پونده‌بێته‌وه:

نمونه‌ی یه‌که‌م:

- سروشت کار له‌سه‌ر مانه‌وه‌ی سود به‌خشه‌کان ده‌کات و ده‌رکردنی زیان به‌خشه‌کان "پێشه‌کی گه‌وره".

- ده‌کراو به‌سوده نه‌ک زیان به‌خشه.

- که واته سروشت بی توانایه له گرتنی سوده به خشه کان، نه مهش به لگه به
له سهر نه وهی نه خوشیه که هه راسان و بی توانای کردووه.

نمونه ی دووهم: تایبته به گرفته که یان پرسیاره که

- ئایا پزیشک ده ستیشخه ری له ده رکردنی چه ندین کرم و کیم
ده کات ؟ بی نه وهی چاوه پروانی گه شه کردنیان بکات که په نگه
بیته هو ی در یژبوونه وی ته مهنی نه خوشیه که، یان دوا ی
گه شه کردنیان ده سته کات به ده رکردنیان.

وه لاله که نه شیه وی قیاس:

- پزیشکی لاسایکردنه وهی سروشته و کاری پزیشکی نه انجامدانی نه و
لاسایکردنه وهی "پیشه کی گه و ره".

- دوا ی گه شه کردنی سروشتیانه، پال به کرم و کیمه کانه وه ده نریت بو
ده رچوونیان، چونکه نه رمی که ره سته که ریگره له وهی به ئاسانی بیته
ده ره وه "پیشه کی بچووک".

- که واته پاک ی برینه که و ته ندروستی ته و او دوا ی ده رکردنی که ره سته که
ده بیت کاتیک به ته و او ی گه شه ی کردووه.

لێره‌دا وێنه‌كه به ناكاملێ ده‌مییته‌وه، تا بۆچوونی مرۆف به‌رامبه‌ر به گه‌ردوون له‌ رووی فەلسەفیه‌وه‌ پ‌روونه‌كریته‌وه، هه‌روه‌ها پ‌ۆلی سروشت له‌ ده‌ستنیشان‌كردنی نه‌خۆشیه‌كه و چاره‌سه‌ره‌كه‌ی له‌ پ‌روانگه‌ی پ‌زیشكیه‌وه، پ‌یشت‌ر ئاماژه‌مان به‌ تێپ‌روانیی هرزی كۆن داوه، مرۆف له‌و پ‌روانگه‌یه‌وه گه‌ردوونی به‌چوكه و گه‌ردوونیش مرۆفی گه‌وره‌یه. ئه‌م بیروكه‌یه "بیروكه‌ی گشتگه‌را" له‌ تێپ‌روانیی مرۆفی كۆن باوبووه‌ بۆ پ‌ه‌یووه‌ندی به‌ سروشته‌وه، پ‌ه‌یووه‌ندیه‌كی ئه‌ندامیه‌ تیايدا ئه‌ندامه‌كان كۆده‌كاته‌وه له‌ سینگۆشه‌ی "جه‌سته - ده‌روون - ناوه‌ندی كۆمه‌لایه‌تی - ژینگه‌یی".

له‌ هرزی چینی كۆندا وشه‌ی هه‌ریه‌ك له‌ جه‌سته و ده‌روون یه‌ك واتا و ئاماژه‌یان هه‌بووه. به‌لام له‌نیوان مرۆف و گه‌ردوون له‌ باوه‌پ‌ری تاويزمدا، مه‌به‌سته‌كه كۆنترۆلكردنی سروشت نه‌بووه، به‌لكو هاو‌پ‌یه‌تی و خۆشه‌ویستی و تیکه‌لبوون بووه، چونكه مرۆف له‌ سروشته‌وه دروستبووه و له‌ باووشی سروشتدا ده‌ژیته. لێره‌دا ده‌بینین دامه‌زرینه‌ری دووه‌می تاويزم "تشوانج تزو" ده‌لێت: "ئه‌وه‌ی سروشتیه‌ چاكه و ئه‌وه‌ی ده‌ستكرده خراپه".

به نمونه سروشت چوار پتی به نه سب داوه بۆ ئه وهی غار بدات، به لام
 ئه وه مروّفه لغاوی ده کات، ههروه ها پتیه کانی مراوی کورتن ته گهر مروّف
 هه ولّبداد درێژیان کاته وه ده بیته هۆی ئازار بۆ مراویه که، نه وانه ی لاقه کانیان
 درێژه ته گهر هه ولّبدریت کورت بکړینه وه ده بیته هۆی نه هامة تی بۆ
 زینده وه ره که، بۆیه بۆمان نیه ئه وهی سروشتیانه درێژه کورتی کهینه وه و به
 پینچه وانه وهش راسته. بۆیه ژيانکردن به هاوته ربیی له گه ل سروشتدا ده بیته
 هۆی به خته وه ری، شوینکه وتنی ئه وهی مروّف پینشه کی ده کات
 سه رچاوه ی نه هامة تیه کانه، هه رچه نده مروّف هه ولّبدات بۆ جله وکردنی
 سروشت ئه وه نده نه هامة تی بۆ خۆی به رقه رار ده کات، واتا "ناتوانین
 سروشت به ویست و ئاره زووی خۆمان پابینین"، ئه مه دژ و پینچه وانه ی
 خواستی دیکارته که ده لیت: "مه به ستم له دانانی فه لسه فه "فه لسه فه یه کی
 پراکتیکه له جیاتی فه لسه فه ی کۆن، به وهی خۆمان بکه یین به خاوه ن
 سروشت و ده ستی به سه ردا بگرین".

بنه مای هاوته ربیی و هاوسه نگی و گونجاوی، له گه ل سروشت بۆ
 شارستانیته کۆنه کان ده گه پتیه وه، به تایبته یۆنانی کۆن وه ک ئه وهی له
 نه فسانه ی "ئایروس" ها تووه، که باس له خوشه ویستی ده کات. پلاتۆن له

ديالوگى "فايدون" ئاماژى بۆ کردووه، هه‌روه‌ها له نامى ئين سينا ده‌رباره‌ى "عشق" هاتووه كه هيزى عشق له‌سه‌رجه‌م هه‌بووه‌كاندا هه‌يه بۆ گه‌يشتن به چاكه و كاملبون، لاي ئين عه‌ره‌بىش به‌هه‌مان شتوه باس له‌وه كراوه كه "خوشه‌ويستى" سه‌رچاوه‌ى بوونه.

بۆيه ئه‌م تىروانينه فله‌سه‌فيه په‌نگه‌داته‌وه له پزىشكيدا ده‌رباره‌ى په‌يوه‌ندى نيوان مروف و سروشت به تاييه‌ت له پيتاسه‌ى پزىشكيدا. "پزىشكى پيشه‌يه و هه‌موو پيشه‌يه‌كيش لاسايكردنه‌وه‌ى سروشته، له‌سه‌ر پزىشكه ته‌نها لاسايى كارى سروشت كاته‌وه".

ئه‌گه‌ر سروشت پۆلى هه‌بووه له چاره‌سه‌ركردنى ده‌رده‌كان، ئه‌وه‌نده‌ش پۆلى نه‌رئنى هه‌بووه له سه‌ر ته‌ندروستى مروفه‌كان، به‌وه‌ى جه‌سته‌كان يان لاشه‌كان. به‌بۆچوونى ئه‌بوقرات به پتي ناوچه و شار و هه‌واو ئاوه‌كان ده‌گۆرپت، بۆيه ئه‌گه‌ر بۆ پزىشك هه‌بيت لاسايى سروشت بكاته‌وه، ئه‌وه بۆ نه‌خۆش ئه‌ركه ئاگاي له گۆرپانكارىه‌كانى بيت. له‌سه‌ر پزىشك ئه‌ركه كاتيك ده‌چيته شارپك زانيارى له‌سه‌ر هه‌لكه‌وته‌ى جوگرافى شاره‌كه هه‌بيت "پۆژئاوا - پۆژه‌لات - باكور - باشور - بيابان

- دارستان - بهره‌لان - لماوی - شاخاوی - ده‌شتایی". ته‌نھا سروشت له گۆرانکاریه کەش و هه‌واکاندا نییه، به‌لکو کاریگه‌ری جیاوازی پرووی مانگ له‌سه‌ر دۆخی سایکۆلۆجی و هه‌لچوون و شله‌زانی که‌سه‌کان هه‌یه، هه‌روه‌ها پۆلی خۆی له‌کاری پزیشکی‌دا هه‌یه، بۆ ده‌ستنیشانکردنی دۆخه‌که‌.

لی‌ه‌وه‌ ده‌بینین په‌یووه‌ندی نیوان ژینگه‌ و کات و شوین و ته‌ندروستی مرۆف، په‌یووه‌ندی‌که‌ی توندوتۆله، به‌تایه‌ت سی‌گۆشه‌ی "سروشت - کاتی فه‌له‌کی - ته‌مه‌نی مرۆف"، به‌ نمونه‌ ته‌بوو زه‌یدی به‌لخی ده‌لیت: "وه‌رزه‌کانی سآل هاوشیویه له‌گه‌ل ته‌مه‌نی مرۆف، مندالی و لاوی و گه‌وره‌یی و پیربوون، به‌ نمونه‌ له‌ ته‌مه‌نی مندالیدا خوین بالاده‌سته، ته‌م بالاده‌سته‌یه له‌ وه‌رزی به‌هاردا ده‌بی، له‌ لاویدا بالاده‌ستی بۆ زه‌ردیه ته‌مه‌ له‌ هاویندا ده‌بی، له‌ گه‌وره‌بوون بالاده‌ستی بۆ په‌شیه ته‌مه‌ له‌ وه‌رزی پایزدا ده‌بی، به‌لام له‌ پیریدا بالاده‌ستی بۆ به‌لغهم ده‌بی ته‌مه‌ له‌ وه‌رزی زستاندا ده‌بی. هه‌روه‌ها له‌ به‌هاردا زیاتر مرۆف پرووبه‌پرووی وه‌سواس و شیتبوون و جه‌لته‌ ده‌بیته‌وه، به‌لام له‌ وه‌رزی هاویندا توشی گه‌رمی و برین و کیم و که‌پو ده‌بن، له‌ پایزدا پرووبه‌پرووی ته‌نگه‌نه‌فسی و په‌بۆ و برینی گه‌ده، وه

له زستاندا تووشى پەتا و سەرما و نه‌خۆشيه‌كانى سى ده‌ييت. بۆيه
ئه‌بوقرات ئاموزگارى پزىشكان ده‌كات كه پتيوسته پەچاوى كاته‌كانى
سأل و ته‌مه‌نى نه‌خۆشه‌كان بكهن.

له پزىشكى چينيدا سروشت زياتر سيماي گشتگه‌را وه‌رده‌گرئ له‌وه‌ى
كه ته‌نها برتبييت له كاريگه‌رى كات و شوين له‌سەر ته‌ندروستى
كه‌سه‌كان، چونكه ئه‌و وزه‌ى له سروشتى مرؤفدا ديت و ده‌پروات
سه‌رچاوه‌ى خۆى له هه‌واو خۆراكه‌وه وه‌رده‌گرئ، خۆراكى سروشتى
نه‌ك ده‌ستكرد "له قوتوكراو"، واتا خۆراك و هه‌وا وه‌ك وزه واپه بو
ئه‌ندامه‌كانى له‌ش، بۆيه هه‌ر گۆرپانكاريه‌ك له سروشتدا رۆبدا
كاريگه‌رى ده‌بى له‌سەر توانا و وزه‌ى ژيانمان، واتا ته‌قينه‌وه‌ى وزه‌كان له
به‌هارددا كاريگه‌رى گه‌وره‌ى ده‌بى له‌سەر رۆوه‌ك و بوونه‌وه‌ران و مرؤف،
بۆيه زۆربه‌ى كه‌سه‌كان كاتج وه‌رزى به‌هار ديت هه‌ست به هه‌لقولانى
وزه‌يه‌ك ده‌كه‌ن له‌ناو جه‌سته‌ياندا، ئه‌و وزه‌يه‌ش له شه‌و و رۆژدا ده‌گۆرئ،
له شه‌ودا لايه‌نى ئه‌رئينى "يه‌ن" به‌لام له رۆژدا لايه‌نى ئه‌رئينى "يانگ"
بالاده‌ست ده‌ييت.

له تېک هم موو نه مانه شدا جياوازيه کاني ده رکه و تنی پرووی مانگ کاریگری له سهر دؤخی سایکولؤجی زؤربه ی که سه کانداهیه ، وه ک چؤن سالی هه تاوی په یووه نندی به جه سته ی مروؤه وه هیه ، بؤیه ژماره ی خاله کانی دهرزی ئازنین ۳۶۵ خاله به نه ندازه ی پؤژه کانی سال ، چونکه نه و جیهانه بچوکه یه که تیایدا جیهانی گوره دهرده که ویت .

**نەسکی په کهم: ئایا پزشکی نوێ شوینی هیچ رېبازیکي
فەلسەفە نەکه و توه یان ناکه ویت؟**

باسکردنی ته وه ی که پزشکی نوێ و نه زمونی بنه ما و کاتیگری فەلسەفە هیه ، بؤ دیاریکردنی ئاراسته کانی له کارکردنی باسه که له ناوه نندی پزشکی نویدا که په سه ندکراو نیه ، به لکو نه م باسه پرووبه پرووی دژایه تی بووه ته وه له وکاته ی که پزشکی له قوناغی کؤنه وه گواستراوه ته وه بؤ قوناغی نوێ ، گواسته وه یه ک له قوناغی فەلسەفه وه بؤ قوناغی زانست ، به م جؤره پزشکی له رېبازه فەلسەفیه کانی پرگار بوو .

کلود برنار ده لیت: "پزشکی نه زمونی "تاقیکاری" ، رېبازیکي تازه نیه له پزشکیدا ، ههروه ها پتووستی به هیچ ناولینانیکي رېبازی نیه ، چونکه نه گیانداریه و نه بیگیا نی و نه نه دنامه و نه میزاجیه ، به لکو نه وه زانسته

"ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ ته‌ن‌ها زانسته". ئه‌گه‌ر پیتویست بکات پیتازیکی بۆ پزیشکی نوێ هه‌بیت ئه‌وه‌یه، که پیتازی نه‌بیت یان بی پیتازی بیت، چونکه سروشتی کارکردنی پیتچه‌وانه‌ی بوونی هه‌موو پیتازیکیه.

بۆ وه‌لامدان‌وه و په‌تکرده‌وه‌ی ئه‌و بۆچوونه‌ی سه‌ره‌وه:

۱- حق به‌ کلود برنارد کاتیک بوونی پیتازی بۆ پزیشکی نوێ په‌تکرده‌وه، به‌لام ئه‌وه واتای ئه‌وه‌ نیه به‌گشتی به‌ ناوی زانسته‌وه له‌ ده‌سه‌لاتی فله‌سه‌فه‌ پرزگاری بووه، چونکه په‌تکرده‌وه‌ی پیتازی زیندویتی واتا په‌سه‌ندکردنی پیتازی ماده‌یه، ئه‌مه زیاتر له‌ ئاماژه‌کانیدا بۆ ناچاره‌کی "ده‌رده‌که‌ویت که له‌ بواری پزیشکیدا به‌کاردیت، "ناچاره‌کی" بۆ خۆی پیتازیکی فله‌سه‌فه‌یه"، ئه‌گه‌ر ئه‌و جیاوازی نیتوان بوونه‌وه‌ره ئه‌ندامیه‌کان و نائه‌ندامیه‌کان که جیاوازییه له‌ سروشتدا په‌سه‌ند نه‌کات، ئه‌وه پرديک له‌نیتوان جیهانی زینده‌وه‌ران و جیهانی بی‌گیانه‌کان دروسته‌کات، وه‌ دواجاریش دیارده‌ بیۆلۆجیه‌کان بۆ دیارده‌ فیزیکی و کیمیایه‌کان

بگه پښتېته وه، ئه مه بؤ خړۍ ئاراسته يه کي په تکرډنه ويه که بریتيه له
 ئاراسته يه کي فله سه في. به م جوړه ناتوانين بلين پزیشکی نوئ خواوې
 هيچ پښازيکي فله سه في نيه.

ئو مافي خړه تي ئاماژه به وه بکات که پزیشکی نوئ به ته وای
 ده سته رداري "تيوره ي حه زه کان يټ"، چونکه جياوازي بيولوجي له
 نيوان تاکه کان دروسته کات، له به رامبه ردا بنه ماي ليکچووني بيولوجي
 نيوان تاکه کان په سهند ده کات، بگره ئه م بنه مايه دريژ ده بيته و بؤ جيهاني
 زينده وه ران. هه روه ها راستي فهرمووه کاتيک ئاماژه بؤ ئه وه ده کات که
 ناکرئ پښازي پوزه تيفيزمي پښازه فله سه فيه کان به ناوی زانسته وه
 په تکه اته وه، چونکه خودي پښازي پوزه تيفيزمي پښازيکي فله سه فيه.
 هه روه ها ناکرئ به ناوی زانسته وه پزیشکی نوئ بانگه شې ئه وه بکات که
 له پښازي فله سه في پرزگاري بووه، چونکه ئاراسته ي زانسته خوازي،
 پښازيکي فله سه فييه، له گرن گترين سيماکانی ئه م پښازه ش بریتيه له مانه ي
 خواړه وه:

۱- هه‌له‌یئنجنان وه‌ک میتۆدی کارکردن و ئەزموونته‌گه‌رتیی، رێباز و خه‌سه‌له‌تی ئاراسته‌ی زانسته‌خوازیه.

۲- پشتبه‌ستن به‌ ئاراسته‌ی میکانیکی و دانپێدانان به‌ بنه‌مای حه‌تمیه‌ت وه‌ک جێگه‌روه‌ بۆ رێبازی زیندووتیی.

۳- پشتبه‌ستن به‌ شیکردنه‌وه، شیکردنه‌وه‌ش لایه‌نی فله‌سه‌فی خۆی هه‌یه، چونکه‌ دووهم قۆناغی میتۆده‌ که‌ دیکارت بناغه‌که‌ی دارشتووه.

۴- پشتبه‌ستن به‌ بنه‌مای "گه‌رانه‌وه"، وانا گه‌رانه‌وه‌ی دیارده‌ بیۆلۆجیه‌کان بۆ بنه‌ما فیزیکیه‌کان و کیمیاییه‌کان. به‌وه‌ی زنجیره‌یه‌کی سیگۆشه‌ی له‌ نیوان بوونه‌وه‌ران هه‌یه‌ له‌ جیهانی بێ گیانه‌کانه‌وه‌ به‌ره‌و جیهانی زینده‌وه‌ران تا ده‌گاته‌ لوتکه‌ی سیگۆشه‌ که‌ مرقۆه. له‌م تێروانینه‌دا ئه‌وه‌ی له‌ ژیره‌وه‌یه‌ کاریگه‌ری ده‌بێ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی له‌ سه‌ره‌وه‌یه‌ نه‌ک به‌ پێچه‌وانه‌وه، وه‌ک ئه‌وه‌ی فه‌یله‌سووفانی کۆن و فه‌یله‌سووفه‌ ئیسلامیه‌یه‌کان باوه‌ریان وابوو.

لێرده‌ا ده‌مه‌وی ئه‌وه‌ بیهێژم، که‌ شتیک نییه‌ ناوی پرژگار بوون بیت له‌ رێبازه‌ فله‌سه‌فیه‌یه‌کان به‌ره‌و "نا-رێبازی" یان "نا-فله‌سه‌فه". ئە‌گه‌ر نیازت له‌

فلسفه هه بیت ده بیج فلسفه فاندن نه انجام بدهی "تهرستو"، به هه مان شیوه نه گهر ده ته ویت له پربازیتی پرزگارت بیت ته وه ده بیج پربازی بیت ته مه بو پزیشکی راسته.

واتا تیگهی زانست ته نه زاناکان پو لیان نه بووه له دارپشتی، به لکو فیهله سووفه کانیش پو لی گهره یان هه بووه تیایدا، چونکه فیهله سووفانی سه ده کانی "۱۷-۱۸" تیروانیتیکی پروون و ناشکرایان بو پنداویستییه کانی زانست هه بووه. به نمونه "یاسای دووه می میتوده کهی دیکارت" "یاسای شیکردنه وه"، ته نه بو گرفته فلسفه فیهله کان نه بووه، به لکو له سه رجهم زانسته کان کاریپیکراوه. تیمه ته گهر باس له پیشکه وتنی زانستی نوئ بکهین ته وه ده بینین، که فلسفه پو لی خوی هه بووه، له تیپه پاندنی میتوده وه بو پرباز. له میتوده دانگه یه وه "دیکارت" باوکی فلسفه ی نوئ، ده لیت: ده توانین به پربگای یاسا کانی فیزیا و کیمیا پرافه یه کی میکانیکیانه ی ته و دیاردانه بکهین، که له جیهانی زینده وه رانه وه ده رده کهن، بگره جهسته ی مروف نامرازیکه ده که ویتته ژیر کاریگهری یاسا میکانیکیه کانی فیزیا و کیمیا و زینده زانی.

ئایا ئه‌مه خالی سهره‌تا نییه له بنه‌مای "گه‌رانه‌وه _ الرد" که زانسته
نویه‌کان له‌ناویاندا پزشکی پستی پی به‌ستوه؟

**په‌خنه‌گرتن له دیدی فلسفه‌فیه‌وه له بنه‌مای مه‌به‌ستگه‌راییی بۆ
پشتیوانیکردن له بنه‌مای ناچارکی له دیدی پزشکی:**

أ- په‌خنه‌گرتن له مه‌به‌ستگه‌راییی له دیدی فلسفه‌فیه‌وه: پیشتەر ئامازه به
په‌یوه‌ندی نێوان ئاراسته‌ی زیندویتی و ئاراسته‌ی مه‌به‌ستگه‌را دراوه،
مه‌به‌ستگه‌را بووه کۆسپێک له‌به‌رده‌م ده‌رکه‌وتنی ئاراسته‌ی مادی، که
ده‌بوایه تیه‌پێندری‌ت، کورته‌ی ئه‌و په‌خانه‌ی بریتین له :

- سروشت بێ مه‌به‌ستگه‌رایه، ئه‌وه مروّفه مه‌به‌ست و ئامانجه‌کانی خۆی
ده‌داته پāl دیارده سروشتیه‌کان، خۆی وه‌ک ناوه‌ندی گه‌ردوون ناساندوه،
پێوابووه سه‌رجه‌م دیارده‌کان بۆ به‌دییه‌تانی خواست و ئامانجه‌کانی ئه‌و
کارده‌که‌ن، بۆیه وێنای ئه‌وه‌ی کردووه به‌فر بارین و ئاو باران بۆ کشتوکāl
و ئازده‌له‌کان و خواردنه‌وه‌ی ئه‌و پڕویانداوه.

- ئه‌م پرسیاره وروژینه‌ره: ئامانج و مه‌به‌سته‌کان چۆن پێگاکانیان له
جیهانی سروشتیدا ده‌دۆزنه‌وه؟ ئه‌وانه مه‌به‌ستگه‌رایانه بیران ده‌کردوه که

ناچار بوون بَلّین: "بوونی هیزکی زیندوو له ناو بوونه وهردا کار بو گه یشتن بهو ئامانج و مهبه ستانه ده کات، یان بو مانه وهی خود یان مانه وهی جوړ له ناو چوون.

- له زبازي مهبه سته گه رایي بابه ته کان سه ره ووژر ده کرین، کاتیک بیر له کوټا بابه ته کان ده کاته وه بو ړنک خستنی بابه ته سه ره تايه کان.

- مهبه سته گه رایي وانا بیړوکه ی داهاتوو بریار له سهر ئیستا ده دات، "داهاتوو ئیستا دیاریده کات"، به لام سروشت نه مه نازانیت "داهاتوو بو هه موو نه گه ره کان کړاوه یه "پوپه ر".

- نه م ړبازه له پرووی لوجیکیه وه ئالوز و لیله (کاتیک کوټا بابه ته کان ده خاته پیش بابه ته سه ره تاکان)، له پرووی فله سه فییه وه نه زوکه (کاتیک سنوریک بو زانینی مرویی دیاریده کات تیپه راندنی نه سته مه)، واته له پرووی زانستییه وه هه له یه (تاقیکردنه وه زانستییه کان نهو هیزه شاراوانه دیاریناکات که هوکاره کان ده ره خستنی بو به دیه یتانی ئامانجه کان.

ب- ناچاره کی پتو سته یه کی گرنگه له زانسته بیولوزجیه کان:

١- شتيك نيه به ناوى " هيزى زيندويتى" له ستراكچه‌رى بوونه‌وه‌رى زيندوودا.

ته‌ن‌ها په‌خنه‌گرتن له مه‌به‌ستگه‌رايى وه‌ك ده‌سټيكيك بو‌ حه‌تميه‌ت به‌س نيه، به‌لكو ده‌بى كار بو‌ له‌ناوبردنى ټ‌هو بنه‌مايه بكرى كه پښاى زيندويتى له‌سهرى بوونيانراوه، كه به‌و هوپه‌وه جياواى نيوان بوونه‌وه‌رى زيندوو و بى گيان ته‌ن‌ها جياوازيه له‌ پرووى سروشته‌وه نه‌ك پله‌وه، ټ‌هو بنه‌مايه بريتيه له " بنه‌ماى زيندوو يان هيزى زيندويتى كه ده‌وترى به‌ نيو هه‌موو جه‌سته‌دا بلاوه.

وه‌ك چو‌ن له‌ فيزيادا شتيك نيه ناوى " هيزى كانزايى" بيت به‌هه‌مان شپوه له‌ بيولو‌جيا‌دا شتيك نيه ناوى " هيزى زيندويتى" بيت، چونه‌كه هه‌ر يه‌ك له‌ پزىشك يان زاناي فسيولو‌جى هيچ كات به‌ دواى هو‌كارى ژيان يان جه‌وه‌رى نه‌خوشيدا ناگه‌رپن، له‌به‌رته‌وه‌ى "هو‌كار و جه‌وه‌ر" دوو تيگه‌ن له‌ راستيدا بوونيان نيه. هه‌ندى له‌ پزىشكان هه‌له‌ى كوشنده ده‌كه‌ن، كاتى ده‌لن ژيان كارىگه‌رى شاراوه‌ى هه‌يه به‌سهر سروشته‌وه و له‌ ده‌ره‌وه‌ى حه‌تميه‌ت و به‌ ئازادانه په‌فتار ده‌كات. وانا په‌تكردنه‌وه‌ى بو‌چوونى " هه‌بوونى هيزى زيندويتى له‌ ژيان" ټ‌هركى زانسته. مه‌رج نيه

دیاردیه ک له ناوه وهی جهسته پروبدات، له بهر نه وهی له دهره وهی جهسته ی زینده وهر پرویداوه، ثم جیاوازیه بو ئه وه ناگه رپته وه که شتیک ههیه ناوی "ژیانه" و رپگره له وهی پروبدات، به لکو ئه وهی ههیه نه بوونی مهرجی پروودانی دیارده که ی له ناو جهسته وه ک ئه وهی له دهره وهی جهسته که مهرجی پروودانه که ههیه، به نمونه و تراوه که "ژیان" رپگره له وهی مهین فابرین له ناو دهماره کانی بوونه وهری زیندوو پروبدات وه ک ئه وهی له دهره وهی پرووده دات، به لکو ئه مه به هوی چهند هۆکاریکی فیزیکی تایبته پرووده دات و هیچ په یووهندی به "ژیانه وه" نیه.

له م دیدگاهیه وه ده کړی شه کر له ناو جگهر له دوا ی مردن زیاد بکات وه ک ئه وهی له ژياندا ههیه، ئه مه هۆکاری ئه وه بوو به شپک له فسیؤلوجیه کان بکه ونه هه لوه له وهی "ژیان" کاریگری هه بیت له زیاد نه کردنی پتزه ی شه کر له جگهر دا له کاتی ژياندا. سهیر ئه وهیه له سه رده می خۆماندا گوئیستی ئه وه بین، هه موو ئه وهی ههیه په یووهندی به بوونی مهرجی سروشتیه وه ههیه، یان نه بوونی مهرجه که، جگه له مه هیچ شتیک ی تر بوونی نیه.

۲- سه‌رجه‌ی نه‌وه‌ی هه‌یه‌ی ملکه‌چه به ناچاره‌کی "زینده‌وهر و بی گیان":

زانای فیزیایی و زانای فسیۆلۆجی کار بو نه‌وه ده‌که‌ن بگه‌نه "هوکاری" دیارده‌که له‌پیتاو ده‌ستبه‌سه‌راگرته‌ی بابه‌ته‌که و پێشبینیکردنی ده‌رکه‌وتنی له‌ داها‌توودا. هه‌ر کاتیک مه‌رجه پێویستیه‌کانی دیارده‌که ده‌رکه‌وت نه‌وا پێویسته دیارده‌که رویدات، په‌تکردنه‌وه‌ی نه‌مه خۆی له‌ خۆیدا په‌تکردنه‌وه‌ی زانسته، نه‌مه بنه‌مایه‌کی په‌ها و گشتگیره له‌سه‌رجه‌م زانسته‌کان و هه‌یج بو‌ار بو‌ کاره‌گیره‌ی ژیان نییه له‌سه‌ریان. بو‌یه ناچارین ب‌لێن: "یان ناچاره‌کی له‌ دیارده‌ ب‌یۆلۆجیه‌کاندا هه‌یه، یان په‌که‌وت و کو‌یرانه دیارده‌کان رووده‌ده‌ن، ب‌ی هه‌بوونی یاسا و په‌تسا.

هه‌رچه‌نده دیارده‌کان جیا‌وازیان هه‌یه "دیارده‌ی ب‌یۆلۆجی - دیارده‌ی ب‌ینگه‌انی"، به‌لام یاساکان په‌کن له‌ کاره‌گیره‌ی و ناچاره‌کی رووداوه‌کان. پێویسته نه‌مه له‌ مه‌عریفه‌ی په‌زیشکدا جیه‌گیر ب‌یت وه‌ک که‌سه‌یکی تاقیکاری، نه‌گه‌ر به‌م جو‌ره‌ بوو، نه‌وه هه‌موو شتیکی تر ره‌نده‌کاته‌وه به‌ده‌ر له‌ یاساکان کاره‌گیره‌یان له‌سه‌ر دیارده‌کان هه‌ب‌یت.

لیره دا زاناکه له سهر بنه مای "ياسای نه گۆر و جیگیر" کاریکرد، باوه پری
 نه وه ی لا دروسته بڼه که "دیارده کان دژ به یه ک نابن نه گهر له هه مان
 بارودوخدا بینان". ههر کاتیک گۆرانیک بینرا نه وه به هوی دۆخی تروه
 دروستبوه که ده بیته پڼگر له بهردهم ده رکه وتنی دیارده که، بویه ناچاره
 شوین دۆخه گۆراوه کان بکه ویت، چونکه هیچ نه نجامیک به بڼه هۆکار
 نیه.

که واته ناچاره کی بناغی هه موو پښکه و تښکی زانستیه، هه موو
 ده برپښکی تر جگه له مه دژ و نا کۆکه له گهل زانست، ټیمه ته نها پڼگه
 به وه ده دهین باس له دیارده و تایه تمه ندی بکړی، که مهرجی پروودانی
 نادیار و نه زانراوه و پڼگه به هیچ باوه پڼکی تر نادریت، باس له بوونی
 بنه مایه کی تر بکات، پڼگری له پروودانی دیارده یه ک بکات له ده ره وه ی
 زانست، بویه هیچ جوړه ئیستیسنا نه بو پښکی و نه زانسته کانی تر نه،
 پیشت ده مانوت نه گهری هیه یان چاک ده بیته وه یان چاک نابیته وه، به لام
 نه مړو نه گهر هوکارکه ی بزاین نه وه به دلنایه وه چاک دهینه وه.

۳- پوښی پڼکه وت - دژ نییه له گهل: ناچاره کی

به نمونه ته‌گەر نه‌خو‌شیک به نه‌خو‌شیه‌کی نادیاره‌وه سهردانی نه‌خو‌شخانه یان نۆرینگه‌ی پزیشکیک بکات، گومان له‌وه‌دا نیه ده‌ستیشانکردنی نه‌خو‌شیه‌که له‌لایه‌ن پزیشکه‌که‌وه بو پڼکه‌وت بگه‌رڼته‌وه. ته‌مه به هه‌مان شتوه له‌زانسته‌کانی تریش وایه، به نمونه پرووه‌کناسیک له‌گوندیک به پڼکه‌وت پرووه‌کیک ده‌دۆزڼته‌وه که پیشتر هیچی له‌باره‌وه نه‌زانیوه، هه‌روه‌ها فه‌له‌کناسیک په‌نگه به پڼکه‌وت ته‌نیک له‌ئاسمان بینیت که پیشتر نه‌ییینوه، بۆیه ده‌کرئ هه‌موو زانیی مړوی سهرتا به بینیی پڼکه‌وتانه پروویدایت، چونکه له‌توانای مړو‌ڤدا نیه به‌بی بینین هیچ ده‌رباره‌ی شته‌کان بزائیت، وه ده‌کرئ سهرتا به پڼکه‌وت ته‌وانه‌ی بینیت. به‌لام مړو‌ڤ به‌وه‌نده کو‌تایی به‌پروسه‌که ناهیتیت، به‌لکو هه‌لده‌ستی به ته‌ماشاکردنی زیاتری بابه‌ته‌کان و به‌راورد له‌نیوان پرووداوه‌کان ده‌کات، ته‌نجامی تازه به‌ره‌مه‌مدیتیت، لیره‌وه پړۆلی پڼکه‌وت کو‌تایی دیت و قوناغ و پړۆلی هه‌له‌ینجان ده‌ستپڼده‌کات. له‌سه‌ر پزیشکه پڼکه‌وت له‌ده‌ستی ده‌رنه‌چیت دوا‌ی ته‌وه‌ی به وردی ته‌ماشای کردووه، چونکه پڼکه‌وت به‌خالی ده‌ستیشانکردن و چاره‌سه‌ر داده‌نریت، بگه‌ر زۆربه‌ی کاریگه‌ریه خراپه‌کانی ده‌رمانه‌کان به پڼکه‌وت ده‌رکه‌وتوون. به‌لام

ئەمە واتای ئەو نیه پزیشک به پښگای زانینی سوسه یی گه‌یشتووه‌ته‌ئو ده‌ست‌نیشان‌کردنه، هەر که‌سیک به‌و جوړه بیربکاته‌وه‌ئو ده‌رچوونه له خانە‌ی زانست، بۆیه‌ پتو‌یسته‌ئو جوړه بیر‌کردنه‌وانه‌وه‌لام بدرینه‌وه‌و پښگه نه‌دریت ته‌شه‌نه بکات، چونکه ده‌بیته‌ هو‌ی کور‌اندنه‌وه‌ی پرووناکی زانست و پښگه بو‌ جادو و فال و فیل‌کردن خو‌شده‌کات.

لیره‌دا ده‌بینین زۆربه‌ی پزیشکان شانازی به‌وه‌ ده‌که‌ن چاره‌سه‌ریکی تاق‌یکردووه‌ته‌وه‌ و به‌ پښگه‌وت نه‌خو‌شه‌که‌ی پښ چاک بو‌وه‌ته‌وه، خو‌ی له‌برده‌م باوه‌پښک ده‌بینیته‌وه‌ که‌ چاک‌بو‌ونه‌وه‌که‌ بو‌ چاره‌سه‌ره‌که‌ی نه‌گه‌پراوه‌ته‌وه، به‌لام له‌سه‌ر پزیشک‌ ته‌رکه‌ پروبه‌پرووی‌ئو له‌خو‌بایی‌بو‌ونه‌ بیته‌وه‌ و خو‌ی به‌ روحی زانستیه‌وه‌ پابه‌ندکات تا‌ئو کاته‌ی بو‌چوونه‌که‌ی له‌ پښگای تاق‌یکردنه‌وه‌ی زانستیه‌وه‌ ده‌سه‌لمینریت، بۆیه‌ پتو‌یسته‌ پزیشکان هه‌ندئ پرسیاری له‌م جوړه له‌ خو‌یان بکه‌ن: "تایا نا‌کړئ چاره‌سه‌ره‌که‌ به‌هو‌ی فاکته‌ر و هو‌کاری تره‌وه‌ پرویدا بیت نه‌ک به‌ هو‌ی چاره‌سه‌ره‌که‌ی خو‌ی؟ چو‌ن بو‌مان ده‌ره‌خسیت هو‌کاری چاره‌سه‌ره‌که‌ بزاین - ئەم‌ ده‌رمانه‌ بو‌و‌یان سروشت بو‌و؟

۴- رَیْبازی مادی و ئاراسته‌ی میکانیکی: لیده‌رمان له کتییی "فلسفه و پزشکی" ئاماژه به دوو فلسفه دهکات بۆ پزشکی.

فلسفه‌ی به‌که‌م: بریتیه له رَیْبازی مادی "میکانیکی".

فلسفه‌ی دووهم: بریتیه له رَیْبازی گشتگه‌را، پشتر باسمان کردوون.

لیره‌دا ده‌توانین پرسه بنه‌رته‌یه‌کانی رَیْبازی مادی بۆ ئه‌مانه‌ی خواره‌وه دیاریکه‌ین:

- سه‌رجه‌می بوون ماده‌یه و هیچی تر، جگه له ماده بوونی نییه، ئه‌وه‌ی مادی نه‌بێت بوونی نییه.

- پتویسته ته‌وه‌ره زانسته‌کان پابه‌ندی پروونکردنه‌وه‌ی مادی بن، ئه‌وه‌ی پابه‌ند نه‌بێت زانستی نییه، چونکه مادیه‌ت یه‌کسانه به بیکردنه‌وه‌ی زانستی.

- جیاوازی نێوان جیهانی زینده‌وه‌ران و جیهانی بیگیانه‌کان، جیاوازه له پتکه‌هاته‌ی کیمیایی نێوان که‌ره‌سته ئه‌ندامیه‌کان و نائه‌ندامیه‌کان، ژیانیش بریتیه له ماده‌ی هایدروکاربۆنی.

- کاربۆن سهرچاوه‌ی وزه‌ی کیمیايه، چونکه يه ک میوکولی کاربۆن بیست گهردیله لهخۆده‌گرئ، که توانای هه‌یه يه ک ملیۆن وینه‌ی جیاواز بیه‌خشیت، بۆیه ماده‌ی نینوک و پرچ و ئیسک و چه‌رم و ماسولکه و خوین و ماسی و توئیکلی هیلکه و هۆرمۆنه‌کان، هه‌موو نه‌مانه‌ی پیکهاته‌ی ئالۆز و لیکدراون له ماده‌ی پروتینی که له کاربۆن و هایدروژین و ئوکسجین پیکهاتوه.

- پوخته: جیاوازی نیوان جیهانی زینده‌وه‌ران و جیهانی بیتگیانه‌کان ته‌نها جیاوازیه له‌نیوان پیکهاته‌ی نه‌ندامیه‌کان و نائه‌ندامیه‌کان، هه‌روه‌ها جیاوازیه له‌پله‌ نه‌ک له‌سروشته، چونکه گه‌ردوون يه‌که‌یه‌کی گشتیه‌ی تیايدا بیتگیانه‌کان له‌خواری خواره‌وه‌ن و مرووفیش له‌سه‌ره‌وه‌ی لوتکه‌که‌یه. جه‌سته‌ی مرووف ماشینیکه، بۆیه سه‌رجه‌م پروسه‌ی نه‌قلیه‌کانی مرووف وه‌ک "بیره‌اته‌وه - بیرکردنه‌وه" ته‌نها بریتین له‌پروسه‌ی میکانیکی، وه سه‌رجه‌م نه‌ندامه‌کانی ئه‌رکه‌کانی وه‌ک ماشینییک به‌شیوه‌ی میکانیکی نه‌نجام ده‌دات.

ج- پله‌به‌ندی بوونه‌وهران له‌ بووندا: له‌ گهردیله‌وه تا مروّف "پروانگه‌یه‌کی فله‌سه‌فی":

۱- له‌ بنه‌ره‌تدا یه‌ک شت هه‌بووه و خاوه‌نی یه‌ک تایه‌تمه‌ندی بووه‌ئه‌ویش "توانای یه‌ک‌گرتنی" هاو‌شیوه‌کان بووه، بویه "پروتون و ئه‌لک‌ترون" به‌ ساده و نزمترین سیسته‌می بوون دانراون، ملکه‌چی یه‌ک یاسا بوونه‌ئه‌ویش یاسای "موگناتییسی کاره‌بایی".

۲- یه‌ک‌گرتن له‌نیوان لیک‌چوو‌ه‌کان و جیاوازه‌کان دروست‌بوو، له‌نیوان "پروتونات و ئه‌لک‌ترونات" گهردیله‌ په‌یدا‌بوو، ئه‌مه سه‌ره‌تای جیهانی مادی بوو.

۳- یه‌ک‌گرتنی نیوان لیک‌چوو‌کان و جیاوازه‌کان به‌رده‌وام بوو تا بووه‌هۆی دروست‌بوونی یه‌ک میوکول که جیهانی کیمیای به‌ره‌م هیتا.

۴- گهردیله‌ی کاربۆن به‌هۆی سروشتی پینکه‌اته‌که‌یه‌وه توانای یه‌ک‌گرتنی هه‌بووه له‌ گه‌ل گهردیله‌کانی تر و پینکه‌یتانی میوکول‌تکی لیک‌دراو، به‌هۆی پینکه‌اته‌ ئالۆزه‌که‌یه‌وه و یه‌ک‌گرتنی له‌ گه‌ل میوکوله‌کانی تر، پینکه‌اته‌یه‌کی تری له‌ ده‌رچوو‌ئه‌ویش "ژیانه".

۵- دواى تممه، خانه دهرکهوت، هه لښگرى چهندين تايه تمهندي ژيان بوو له وانه "به رگرى - نه رمى - جو له - خوگونجانندن"، تواناي به کگرتنى هه به له گه ل نه وانيتر بى نه وهى تايه تمهنديه کان له ده سببات.

۶- نه م ئالوزيه گه يشته به رزترين پله له خانه ي ميشكى به کيک له بوونه وهران، نه ویش "مروڤه"، تا وایليها ت دهرک به نه بسترakte کان و مه عقولاته کان بکات به هوى نه قل و ياده وهریه وه.

۷- به م جوړه ده بينين که سيسته مى گه ردوونى له خواره وه بو سهر وه ده ستيپيکرد، به لام سيسته مى زانينى له سهر وه بو خواره وه ده ستيپيکرد.

زانسته مرويه کان پشت به زانسته بيولوزجيه کان ده به ستيت، زانسته بيولوزجيه کانیش به زانسته سروشيه کان، چونکه ياسا مادييه کان گرنګ و پتويستن بو ديارىکردنى نه و ياسا بيولوزجيه نه ي که له گه ل واقع گونجاوه، هه روه ها ياسا کاني ژيانيش پتويستن بو ديارىکردنى نه و ياسا مرويه نه ي له گه ل واقع گونجاوه. ليره ويه که چاکسازى له ميتودولوزجيا کوى وینه که ده گورپت، به وهى که مه عريفه بکريته هه رهميک خوى له سهر زانسته سروشيه کان بوونيد بتيت، له به رنه وهى بناغه يه کى پته و و جيگيره

له‌سهر ته‌زمون و به‌لگه، که تیایدا واقع و مه‌عقول یه‌ک شتن و گومان قبول ناکات، که‌واته له‌سهر بناغهی زانسته مادیه‌کان زانسته بیولۆجیه‌کان بونیاد ده‌نریت و دوا‌جاریش زانسته مروییه‌کان.

لیره‌دا ته‌قل وه‌ک ئامرازی بیر‌کردنه‌وه کاریگه‌ری نابیت له‌سهر پرووداوه گه‌ردوونیه‌کان، به‌لکو لاسایی ده‌کاته‌وه، بۆیه پتویسته شتیوازی بیر‌کردنه‌وه که له‌گه‌ل یاسا گه‌ردوونیه‌کان گونجاو‌بیت، ته‌و یاسایانه‌ی دیارده گه‌ردوونیه‌کان به‌رپوه‌ده‌بن، که له‌ پرۆتۆنه‌وه بۆ مروّف وه‌ک یه‌که، له‌ ته‌لکترۆنه‌وه بۆ ته‌قل، له‌ هه‌ستپیکراوه‌وه بۆ ته‌بستراکت "ره‌هایی"، له‌ سیسته‌می گه‌ردیله‌وه بۆ په‌فتاری مروّف، به‌ پتی یاساکه که گشتیه، ته‌وه‌ی له‌ خواره‌وه‌یه کاریگه‌ری هه‌یه له‌سهر ته‌وه‌ی له‌ سه‌ره‌وه‌یه.

ه- پروونکردنه‌وه‌ی زانستی "ته‌واوکاری مه‌عریفی-زانینی":

أ- شیکردنه‌وه و توپکاری: شیکردنه‌وه بریتیه له‌ شیکارکردنی ته‌وه‌ی له‌ لیکدراو بۆ ساده هه‌یه ، بۆ ته‌و به‌ش و توخمانه‌ی لیکدراوه‌که‌یان پیکه‌یتاوه. بۆ زانینی راستی بابه‌ته‌که ته‌نها شیکردنه‌وه گونجاوه، ته‌و که‌سه‌ی داوای زانینی بابه‌تیک ده‌کات بێ شیکردنه‌وه‌ی وه‌ک ته‌و که‌سه

وايه نيازی سهرکه و تنی تاوهر ټکی هه یه، به لّام بی به کاره ټنانی پلیکانه کان
 "دیکارت".

لهم پتوه دانگه یه وه دوو جوړ شیکردنه وه مان هه یه:

جوړی یه که م "شیکردنه وهی مادی".

جوړی دووهم "شیکردنه وهی نه قلی".

شیکردنه وهی مادی پروونه که شیکردنه وه که ره سه کیمیا یه کان بوړه گه ز
 و توخمانه ی بابته که یان پټکه پناوه به کار دیت وه ک "شیکردنه وهی ناو بوړ
 ټوکس جین و هایدرو جین". به لّام شیکردنه وهی نه قلی و لوجیکی بریتیه
 له جیا کردنه وهی تاییه تمه نندی شته کان له نیتو زه یندا به مه به سستی دوزینه وهی
 په یو وه نندی نیوان به شه کانی. شیکردنه وه به م و اتایه یه کیکه له میتوده کانی
 توپژینه وهی زانستی له فله سفه و زانستدا.

بوړیه کیمیا ناس ته نها گرنگی به دیوی دهر وهی شته کان ددهات، به لّام
 بوونه وهی زیندوو له گه لّ دوو ژینگه په فتارده کات نه وانیس: "ژینگه ی
 دهره کی و ژینگه ی ناخه کی"، بو ناسینی پټکه اته ی ناوه وه پزیشکان و
 فسیولوجیسته کان پتوستان به توپکاری هه بوو. و اتا بی توپکاری مه حاله

زانستى پزىشكى و فىيۇلۇجى دروستىن، چونكە پروسەكانى ژيان تواناى خۇئاشكراكردىنى نىيە، بۇئەۋەى بزائىن مروۇف چۆن دەژىت ئەۋەش پىۋىستە بۇ ئەندامەكانى ناۋەۋەى بىيىن پىش ئەۋەى بمرىت، كەۋاتە توپكاركردىنى زىندەۋەرەكان شىۋازىكە مەحالە پزىشكى دەستبەردارى بىت. لەتەك ئەۋەشدا بناغەيەكى گىرنگە بۇ سەرچەم توپژىنەۋە پزىشكىەكان. ھەندى جار پروسەكە ۋا دەخۋازىت زىندەۋەرەكان ژەھراۋى بكرىن بۇ زانىنى كارىگەرى ژەھرەكە لەسەر ژيان و خويىن و پىكھاتەكانى ترى جەستە. بەلام بىنەما ئاكارىەكانى پزىشكى پىگىرە لەۋەى تاقىكردەۋە لەسەر مروۇف ئەنجام بدرىت، ھەرچەندە ئەۋ تاقىكردەۋەى سۋودىشى بۇ پىشكەۋتنى زانست ھەبىت.

ب- گەپانەۋە " الرء": گەپانەۋەى دياردە بىۋلۇجىەكان بۇ دياردە فىزىۋىكىمىاكان كارىكى ئاسان نىە ئەگەر ئىمە جەستەى مروۇف ۋەك ئامپراىك "ماشىنىك"ى زىندوۋ پەسەند نەكەين، ھەرچەند وانىشان دەدرىت كە بوۋنەۋەرە زىندوۋەكان ئالۇزترن لە بوۋنەۋەرە بى گىانەكان، چونكە بوۋنەۋەرە زىندوۋەكان دەكەۋنە ژىر كارىگەرى ژىنگەى دەرەۋە و ناۋەۋە، بەلام بوۋنەۋەرە بىگىانەكان تەنھا دەكەۋنە ژىر كارىگەرى ژىنگەى

دهره وه. ژینگه ی ئه ندامی ناوه وه ی بوونه وه ره زیندووه کان هاوکار ده بیت له بهرگریکردنی کاریگریه دهره کیه کان، بوونه وه ره زیندووه کان پاریزگاری له مانه وه ی پله ی گهرمی لاشه یان ده کهن دوور له کهش و هه وای دهره وه، به لام ئه مه واتای ئه وه نیه که هیزکی نادیار کۆنترولی ئه و بارودوخه ده کات، به لکو ئه وه بۆ سیسته می ناوه وه ی بوونه وه ره که ده گهرته وه. واتا ئه رکی جهسته ی بوونه وه ری زیندوو هاوشیوه ی ماشینیکی مادی کاره کانی خۆی ئه نجامده دات، ئه مهش به گویره ی یاسا میکانیکیه کان، به نمونه "دل" کار له سهر هینان و بردنی خوین ده کات. بۆیه ستراکچهری بوونه وه ری زیندوو به دهرینه له یاسا میکانیکیه کان که جیهانی مادی به پرتوه ده بات.

نه‌سکی دووهم: هه‌لسه‌نگاندن

یه‌که‌م:

هیچ پاساوێک نییه بۆ به‌راوردکردن له‌نیوان پزیشکی نوێ و پزیشکی کۆن، پزیشکی نوێ به‌ره‌می سه‌رده‌می زانسته، چۆن به‌راوردبکری له‌ نیوان پزیشکیه‌ک که‌ پشتی به‌ جادو و فال و ئەزموونیکێ ساوا به‌ستووه له‌ گه‌ڵ پزیشکیه‌ک که‌ پشت به‌ ته‌کنیک و تاقیکردنه‌وه‌ی زانستی و زانستی ئەزموونی تری وه‌ک توێکاری و فسیۆلۆجی و خانه‌ناسی به‌ست بیت. زانستی پزیشکی نوێ توانی زالبیت به‌سه‌ر زۆربه‌ی نه‌خۆشیه‌کان و چه‌ندین نه‌خۆشی به‌ه‌ربکات، هه‌روه‌ها پرژه‌ی مردن له‌ناو منداڵان که‌م بکاته‌وه و ته‌مه‌نی مرۆفه‌کان به‌رزبکاته‌وه، ئەمانه هه‌مووی له‌ پێوه‌ره‌کانی شارس‌تانیه‌تی پیشکه‌وتوو. به‌لکو به‌راوردکردنه‌که‌ش له‌ نیوان دوو بناغه‌ی فله‌سه‌فیدا ده‌کری بۆ د‌ل‌نیا‌بوون له‌ دوو شت:

یه‌که‌م: ئا‌را‌سته‌ی زانستی له‌ پزیشکی نوێدا به‌ ته‌واوی له‌ تیروانین و پر‌ب‌ب‌ازی فله‌سه‌فی پر‌ز‌گ‌اری نه‌کردوو، چونکه هه‌مان ئەم ئا‌را‌سته‌یه که ده‌ل‌یت:

"ئەوئەي ئەزموونى نەيىت زانستى نە" خۆي ئەمەش تېروانىيىكى فەلسەفەيە (دېقىد ھيوم).

دووم: بەراوردکردن لەنئوان دوو بناغەي فەلسەفەي جياواز ھەندى لايەنى نەرتنى پزىشكى نويمان بۆ دەردەخات بىخ ئەوئەي پىشكەوتنەکانى چاوبەستمان بکەن لە ئاست لايەنە نەرتىيەکانى، ئەمەش بۆ ماوئەي يەك سەدە ئەوئەي لە زەينى خەلکدا جيگيرکرا کە ئەنجامەکانى پزىشكى يەقيني، چونکە بەرھەمى تاقیکردنەوئەي زانستين، ئەمە بۆ خۆي چەند تېروانىيىكى خستەوئە لوانە:

۱- پشت بەستنى پزىشكى بە ناچارەكى، بە واتا يەك دەرمان و چارەسەر بۆ دوو نەخۆش کە ھەلگري يەك نەخۆشين دەبى يەك ئەنجاميان ھەيىت. ليرەدا ئەوئەي فەراموش کراوئەي لايەنى سايکۆلۆجى تاکە، ھەرئەوئەي متمانە بە خۆبوونى تاکە، ئەمانە ئەزموونى نين و ناکەونە ژيەر تيگەکانى زانستەوئە، بۆيە دەکري دەرمانەکە بۆ يەکتيان چارەسەريىت، بەلام بۆ ئەوئەي تر مردن يىت.

۲- جوړه جیاوازه‌کانی پزشکی نوئی ته‌زموونی غه‌یی و خورافین یان به‌لای که‌مه‌وه ناکه‌ونه ژیر هه‌ژموونی تاقیکردنه‌وی زانستی و تیگه زانستیه‌کانی زانست، بویه بو کارکردن‌یان له مه‌یدانی چاره‌سهری ړنگه پینه‌دراون، نه‌مه به‌هوی ته‌وه‌ی پزشکی پروژئاوایی په‌نا بو ده‌ستیشانکردن و چاره‌سهر به‌ریت. له‌گه‌ل نه‌مه‌دا ړنک‌خراوی تهن‌دروستی جیهانی دانی به به‌شیک له‌و جوړه پزشکیه‌دا داناوه وه‌ک "چاره‌سهری چینی" بو نه‌خوشیه‌کان.

۳- پزشکی زانسته، وه‌ک هر زانستیکي تری ته‌زموونی "کیمیا - بیولوجی - فسیؤلوجی". وه‌ک ناشکرایه نه‌م زانستانه "که‌له‌کبون" "تراکمی"، به واتای ته‌وه‌ی یاسا تازه‌کانی یاسا کونه‌کان پوچه‌لده‌کاته‌وه، چونکه پتوه‌ری راستی له‌م زانستانه بریتیه له گونجانی یاسا‌کانی له‌گه‌ل کوی سیستمی گه‌ردوونی و نه‌قلی. به‌لام له پزشکیدا کاره‌که جیاوازتره، پتوه‌ری راستی له پزشکیدا زیاتر "پراگماتیه" به واتای به‌راوردکردنی راستی به لایه‌نی کرداریه‌وه، به نمونه ده‌لین: چاره‌سهره‌که گونجاوه چونکه به‌سوود و چاکه، یان چاره‌سهره‌که گونجاوه له‌به‌رته‌وه‌ی باش و راسته.

دووم:

باس له بناغه فلهسه فیه کان ده که ین که بوونه هوۍ پښگریکردن له پهره سندنۍ زانستی پزیشکی ته مه ش له پښگای ته م پرسیارانوه:

۱- آیا گشت تنه‌ها بریتیه له کوی به شه کان؟

گومان له و نه په که زانستی پزیشکی نوۍ گه‌یشت به زانینی زور ورد ده‌رباره‌ی نه‌ندامه‌کان و هوۍ نه‌خو‌شیه‌کانی له پښگای پسرپوریه ورده‌کانی لقه‌کانی پزیشکیه‌وه، ته م پهره‌سندن و پښکه‌وته پروینه‌ده‌دا ته‌گه‌ر پزیشکی نوۍ پابه‌ندبو‌وايه به تپروانینی گشت‌گه‌رایۍ پزیشکی کونه‌وه، بی‌گومان پسرپوری په‌کیکه له سیمه‌گشتیه‌کانی هزری نوۍ. به‌لام پرسیاره‌که لیږده‌دا ته‌مه‌یه: آیا مروّف بریتیه له کوی نه‌ندامه‌کان؟ آیا به‌ش به‌شکردنی مروّف نابیته هوۍ ته‌وه‌ی وه‌ک بوونه‌وه‌ریکی کامل نه‌ناسرپته‌وه؟ لیږده‌دا "الکيس کارلیل" ده‌لټ: "مه‌حاله‌ زانایه‌ک پسرپوری وردی له‌لقیکی وردی زانستی هه‌بیت به‌باشی له مروّف تیښگات. زیاده‌په‌وی له پسرپوری پزیشکیدا زبانی زوری به‌پزیشکان گه‌یاندووه له‌دابه‌شکردنی نه‌خوش بو چنده‌به‌شیکی ورد و بو هه‌ریه‌ک له‌و به‌شانه‌ پسرپوریه‌ک هه‌یه، هه‌رچه‌نده

پزیشک له پسرپوری خوی زیاتر قول یتته‌وه نه‌وه‌نده مه‌ترسیه‌کان زیاتر ده‌بن به هوی شاره‌زانه‌بوونی له بواره‌کانی دهره‌وه‌ی پسرپوریه‌که‌ی، وه‌ک نه‌وه‌ی "بکمال" زانای به‌کترولوچی پسرپوری خوی به‌کاره‌یتنا بۆ پزیکریکردن له بلا‌وبونه‌وه‌ی نه‌خوشی سیل له‌نیو فهره‌نسیه‌کان له پزیکای به‌کاره‌یتنایی دژه به‌کتریا‌یه‌ک که خوی دۆزه‌ره‌وه‌که‌ی بوو، به‌لام ناشنا نه‌بوو به تهن‌دروستی گشتی و دۆخی خه‌لک له نیشته‌جیبوون و خواردن و دۆخی کارکردن و شتوازی ژیانان.

۲- ئایا جه‌سته و ده‌روون دوو جه‌وه‌ری جیاوازن؟

ئهمه‌ش تیزیک بوو دیکارت ده‌یوه‌تییه‌وه‌ی، ههرچه‌نده به‌خالی لاوازی فله‌سه‌فه‌که‌ی داده‌نریت. چون ده‌کرئ جه‌سته و ده‌روون دوو بوونه‌وه‌ری نامۆ بن له ناو یه‌ک لاشه‌دا؟ ئهمه‌ کاریگه‌ری هه‌بوو له‌سه‌ر پزیشکی، تا نه‌و راده‌ی تیگه‌ی پزیشکی مرقی بۆ پزیشکی جه‌سته‌یی به‌کارده‌هات بی گرنه‌گیدانه ده‌روون. زالبوونی پزیزای مادی له‌سه‌ر بیرکردنه‌وه‌ی زانستی پشتیوانی له‌وه‌ ده‌کرد، ههرچه‌نده ئاماژه به ده‌روون ده‌کرا، به‌لام وه‌ک به‌شیک له جه‌سته و له‌ژیر کاریگه‌ری جه‌سته‌دا، بۆیه ده‌رونزانی

فسیولۆجی پشتگیری له م بۆچوونه ده کرد. لیره دا ده بینین "الکيس کارلیل" ده لیت: "که لینی نیتوان چهند و چۆن له زیادبووندا بوو ئەو کاته ی دیکارت دو الیزیمی نیتوان جهسته و دهروونی ئاشکرا کرد، دیارده دهروونیه کان به هوی گرنگیدان به جهسته وهک ئەندامی میکانیکی فسیولۆجی فهراموشکران، شارستانییه تی رۆژئاوا باجی ئەوهی دا که گوزارشتی له "سه رکه وتنی زانست و دارمان و هه لوه شانیه وهی مرۆف" ده کرد.

له مهیدانی پزیشکیدا بۆ ماوه یهکی زۆر کاریگهری دهروون له سه ره جهسته به و جۆره مایه وه "فه راموشکراوی"، تا شتیه ی زیان له کۆمه لگا پشه سازیه کان ئەو بۆشاییه ی ئاشکرا کرد، به وهی که پیشبرکیتی بۆ دهوله مهندی بووه هوی ده رکه وتنی چهن دین نه خوشی دهروونی و کاری کرده سه ره ئەندامه کانی جهسته، الکيس کارلیل ده لیت: "فسیولۆجیه کان و پزیشکان ئەقلیان به جۆرێک فهراموشکرد له گه ل ئەوهی که رێکخه ری گه ردوونه ته نها له به ره ئەوهی ملکه چی شیکردنه وهی کیمیایی نه بوو. نه خوشیه ئەقلیه کان زیاتر به ربلاون له ناو خه لکی له نه خوشیه جهسته ییه کان، له ته ک ئەوه شدا له ۲۲ که سدا که سیک له دانیشتوانی شاری نیویۆرک پتویسته جار جار به ریته نه خوشخانه ئەقلیه کان، بۆیه

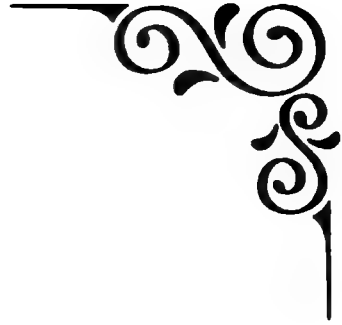
تندروستیه ته‌قلیه‌کان به‌گه‌ورترین‌گرفتی‌ثم‌سهرده‌مه‌دانراوه، هه‌روه‌ها مه‌ترسیدارترین‌نه‌خوشین‌به‌به‌راورد‌له‌گه‌ل‌نه‌خوشیه‌کانی‌دل‌و‌تاعون‌و‌کولیرا‌و‌شیربه‌نجه. دواى زیادبوونی‌نه‌خوشیه‌جه‌سته‌یه‌کان‌به‌هوی‌تیکچوونی‌دوخه‌ده‌روونه‌کانه‌وه، زانستی‌پزیشکی‌ناچارکرا‌ده‌سته‌رداری‌بناغه‌فلسه‌فیه‌که‌ی‌بیت‌که‌جیاوازی‌ده‌کرد‌له‌نیوان‌"جه‌سته‌و‌ده‌روون"‌یان‌"کاریگه‌ری‌ده‌روون‌له‌سهر‌جه‌سته"،‌ثم‌ه‌بووه‌هوی‌ده‌رکه‌وتنی‌پزیشکی‌ده‌روونی‌وه‌ک‌قه‌ره‌بوو‌کردنه‌ویه‌ک‌بو‌بابه‌ته‌که‌و‌گه‌رانه‌وه‌ی‌هاوسه‌نگی‌نیوان‌ده‌روون‌و‌جه‌سته‌له‌پرووی‌کاریگه‌ریه‌وه.

له‌م‌پتوه‌دانگه‌یه‌وه‌ثم‌بابه‌ته‌له‌وه‌زیاتر‌ته‌شه‌نه‌یکرد، به‌وه‌ی‌که‌روحي‌مه‌عنه‌وی‌کاریگه‌ری‌هه‌یه‌له‌چاره‌سه‌ریبون‌و‌ثایینیش‌پړول‌و‌کاریگه‌ری‌خوی‌هه‌یه، لیره‌دا‌الکيس‌کارلیل‌ده‌لئت: "له‌زۆربه‌ی‌شاره‌کان‌و‌سهرده‌مه‌کان، خه‌لکه‌که‌باوه‌پری‌به‌وه‌هه‌بوو‌که‌له‌شوینه‌پیروژه‌کان‌هیواى‌چاکبونه‌وه‌هه‌یه‌و‌خه‌لک‌چاکبوه‌ته‌وه، به‌لام‌له‌سه‌ده‌ی‌۱۹‌به‌دواوه‌زانست‌ئو‌هیوايه‌ی‌له‌ناوبرد‌و‌ئه‌وه‌ی‌به‌کاریکی‌مه‌حال‌وه‌سفکرد، هه‌رچه‌نده‌تییینه‌کان‌له‌ماوی‌۵۰‌سالی‌پا‌بردودا‌ئو‌هه‌لمه‌ته‌ی‌زانستی‌لاوازکرد، به‌وه‌ی‌که‌لایه‌نی‌روحي‌کاریگه‌ری‌خوی‌هه‌یه‌له‌

چاکبونه‌وه‌ی نه‌خۆش. بۆ ئەمە دەبینین کارل یونگ دە‌ئیت: "تایین
فاکتەرێکی کاریگەر بووه له چاکبونه‌وه‌ی نیه‌وه‌ی نه‌خۆشه‌کانی."

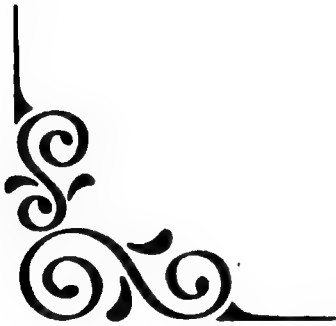

به نشی دووهم

له نیوان پزشکی یونانی و پزشکی ئیسلامی - عه ره پیدا

به‌شی دووهم

له‌نیوان پزیشکی یۆنانی و پزیشکی ئیسلامی – عه‌ره‌بیدا
یه‌که‌م: میسر کانگای ده‌رکه‌وتنی پزیشکی بووه:

١- هه‌له‌ی گه‌رانه‌وه‌ی سه‌رجه‌م زانسته‌کان بو‌یۆنان:

زۆربه‌ی نووسه‌رانی پۆژئاوا ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن شارستانییه‌تی گریگ
پرووداویکی ناوازه‌ بووه‌ له‌ به‌رامبه‌ر سه‌رجه‌م ئه‌وه‌ی پۆژه‌لانییه‌کان
پیشکه‌شیانکردوه‌، به‌نمونه‌ "کیتو" ده‌لێت: "هه‌رچه‌نده‌ شارستانییه‌ته‌کانی
پۆژه‌لات له‌ پرووی کرداریه‌وه‌ زۆر له‌ پیش بوونه‌، به‌لام له‌ پرووی ئه‌قلیه‌وه‌
نه‌زۆک بوونه‌، ملیونه‌ها که‌س له‌ پیش گریکییه‌کان ئه‌زموونی ژیا‌نیان
تاقیکردوه‌ته‌وه‌، چیان پێکرد؟ هیچ، ئه‌زموونی هه‌ر نه‌وه‌یه‌ک له‌ گه‌ل
مردنیان کۆتایی پێهات، به‌لام گریکییه‌کان ته‌نها ئه‌وان بوون کلتور و
ئه‌ده‌ب و فه‌لسه‌فه‌ و هونه‌ر و داستان و بیرکاری و چه‌ندین زانستی تریان
داهێنا.

هه‌روه‌ها برتراند ره‌سل ده‌رباره‌ی ئه‌مه‌ ده‌لێت: "له‌ هه‌موو میژوودا
شتیک نیه‌ ئه‌وه‌نده‌ی ده‌رکه‌وتنی له‌ نا‌کاوی شارستانییه‌ت له‌ ولاتی یۆنان
سه‌رسوپه‌ینه‌رت‌رییت، زۆریک له‌ پێداویستییه‌کانی شارستانییه‌ت له‌

ولاتانی میسر و عیراقی کۆن هه‌بوو، به‌لام نه‌بوونی هه‌ندی توخم پێگر بوو له‌وه‌ی پێش یۆنان بکه‌ون. ئه‌وه‌ی یۆنانیه‌کان له‌ بواری ئه‌قل به‌ره‌میان هێنا شتیکی ناوازه‌ بوو، ئه‌وان بیرکاری و فه‌لسه‌فه و زانسته‌کانیان داهێنا، ئه‌وان بوون یه‌که‌م جار میژوویان تۆمار کرد، تا سه‌رده‌می نوێ که‌سانیک هه‌بوون باسیان له‌ موعجیزه‌ی "په‌رجوو" یۆنانی ده‌کرد."

ئه‌مانه‌ ئه‌و بۆچوونانه‌ که‌ زیاده‌په‌وی زۆری تیایدا کراوه‌، من ته‌نها دوو پراستی ده‌خه‌مه‌ روو وه‌ک وه‌لامیک بۆ بۆچوونه‌کان:

یه‌که‌م: شارستانییه‌تی یۆنانی دوا‌ی شارستانییه‌ته‌کانی پۆژه‌لات ده‌رکه‌وتوو، وانا له‌ ده‌رکه‌وتنی دواکه‌وتوو، سودی زۆریشی له‌وان بینوه‌، به‌لکو شارستانییه‌تی یۆنانی به‌ درێژایی میژوووه‌که‌ی به‌هۆی گه‌شتکردنی گه‌وره‌ بیرمه‌ندانیه‌وه‌ له‌ شارستانییه‌ته‌کانی ده‌ورووبه‌ری په‌گه‌زه‌کانی کلتوره‌که‌ی وه‌رگرتوو به‌تاییه‌تی له‌ شارستانییه‌تی میسری، لێره‌دا ده‌بینین فه‌یله‌سووفی ئه‌لمانی "هیگل" ده‌لێت: "بناغه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی

شارستانىەتى گرىكى پەيووەندى ھەبوو بە سەردانى كەسە نامۆكان بۆ
ولاتەكەيان، ئەوانىش سوپاسگوزاريان بوونە.

دووهم: نووسەرە پۆژئاوايەكان يۆنانيەكانيان گەياندە ئەو ئاستە، خۆيان
بەو جۆرە نەبوونە، بەلكو ئەوان لەگەڵ ھزرى كەسانى تر ھاوسۆز بوونە
و تا پادەيەك ئايينيان لىوەرگرتون، قوربانيان پيشكەش بە خواوەندە
نەناسراوەكاني ئەو گەلانە كردوو، ھەروەھا بانگەشەى براپەتيان كردوو
لە ھەندى پىيازە فەلسەفيەكانيان وەك فيساغوريەكان و رىواقىيەكان.

٢- "دروستبوون و دەستپيكردى پزىشكى" لە ميسرى كۆنەو.

دوو دياردە ھىندەى مروف كۆن ئەوانىش "ئاين و پزىشكى"، مروف
لە ترسى دياردە سروشتيەكان پەناى بۆ خواوەندە بردو، كە دروستكراوى
ئەندىشەى خۆى بوو، بۆ خۆپاراستن لەو دياردانە بىرۆكەى خواوەندى
داھىناو، بەلام بۆ مانەوەى لە ژيان لە بەرامبەر درم و نەخۆشيەكان و
ئازارەكان پەناى بۆ چارەسەر كردن بردو، واتا لەگەڵ يەكەم نالەى ئازارى
مروف پزىشكى لە داىكبوو، چونكە پتيويستى مروف بۆ چارەسەر كەمتر
نەبوو لە پتيويستى بە خۆراك. بەلام چارەسەر كردنى ئەو سەردەمانە زياتر

مۆركى جادوى پئوه دياره بووه، وهك چۆن نهزانىنى به ياسا سروشتيه كان و ديارده كانى بووه پالنه ريك تا خواوهند و ئاينى داهيتا، به ههمان شيوه نهزانىنى به هۆكاره كانى نه خوشى بووه هۆى ته وهى پهنا بۆ سىحر و فال و جادوگه ران بيات. به لام دهركه وتنى راسته قينهى پزىشكى له وكاته وه دهستپيكرده كه خۆى له دهستى سىحر و دهسه لاتی ساحيران پرزگار كرد، بۆيه ميسر وهك ولاتيك هه ندى بنه ما و فاكتهر هه بوون و ايليكرد پزىشكى تيايدا درده كه ویت و گه شه بكات له وانه:

أ- بنه ما و كۆله كه كان:

۱- داهيتانى نووسين: پيش قوناغى نووسين مه حاله زانستىك دروستييت، مه رجه بۆ مانه وهى زانباريه كان و گواستنه وهى بۆ نه وه كانى داهاتوو تۆمار بكریت، ليره دا ده بينين "بوول غاليجى" ده لیت: "به هۆى داهيتانى نووسينه وه توانا پزىشكويه كانى ميسر به ئاكام گه يشت، ههروه ها دۆزينه وهى كاغه زى به ردی هۆكارىكى تر بوو له پال داهيتانى نووسين بۆ دروستبوونى زانست، چونكه ئەم دروستبوونه مه حاله له قوناغى نه خشى سهر به رده كان پرويداوه. له لايه كى تر، دروستكردنى پتنوس وهك

بنەمايەكى ترى پتيويست بۆ دروستبوونى زانست پۆلى ھەبووھ لە پال
داھينانى نووسين و دۆزىنەوھى كاغەزى بەردى.

گرنگى نووسين لە دروستبوونى پزىشكىدا لە دوو دۆخدا دەردەكەوت
ئەوانيش:

- وەسفە پزىشكىكان: برىتيوون لە تۆمارکردنى نەخۆشپەكان و
چارەسەرە گونجاوھەكان، "ھاريز" دەلالت: بۆ نووسىنى وەسفە پزىشكىكان
و دەرمانەكان و كارىگەرى ھەر دەرمانىك لە چارەسەرکردنى
نەخۆشپەكان وەك سىمايەكى بنەپەتى بۆ پزىشكى قەرزارى
شارستانپەتى مىسرپەكانين.

- كۆمەلە تابلۆيەكى پزىشكى: شوئەنە وازناسەكان وئە پەسەنەكانى بەشىك
لە نووسىنە پزىشكىكان بۆ سەدەى "٣٠ پ.ز" دەگەرپننەوھ، بەنمۆنە
"برىستد" پتيوايە "نووسىنى ئادوين سميس" پەنگە بۆ "ئەمخوتى" وەزىرى
پاشا "زوسر" لە بنەمالەى سىيەم بگەرپننەوھ.

بەلام ميژوونوس "مانتو" بۆچوونىكى ترى ھەيە، ئەو پتيوايە "اسوزيس"
پاشاى دووھەمى بنەمالەى يەكەم كارى پزىشكى كردبى، چونكە نووسىنى

تایبته به توپکاری هه‌بووه تا سه‌دهی "سیتی پ.ز" له به‌رده‌ستدا بووه. ناوبانگی میسر له پزشکی ده‌گه‌پټه‌وه بۆ بوونی تابلوی نوسراو و تۆمارکراو تیایدا شتوازه‌کانی چاره‌سه‌رکردنی نه‌خوشیه‌کانی تۆمار کردووه.

لیزه‌دا ده‌بینین "هومیروس" ناوبانگی میسریه‌کانی له بواری پزشکی بۆ فاکتەر گه‌راندۆته‌وه ئه‌وانیش:

یه‌که‌م: پزشکی به‌توانا و کارامه.

دووه‌م: کۆمه‌له‌ی پزشکی تیایدا شتوازه‌کانی چاره‌سه‌ر و وه‌سفه پزشکیکان تۆمارکراوه.

۲- پۆلی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی: ده‌وله‌تی میسری له بواری پشتیوانیکردنی له پزشکی هاوتای نه‌بووه، چونکه میسر له شارستانییه‌ته پیشینه‌کانه تیایدا ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی بالا ده‌ست بووه. له بنه‌ماله‌ی یه‌که‌مه‌وه هه‌ندی له فیرعه‌ونه‌کان کاری پزشکیان نه‌نجامداوه، هه‌روه‌ها هه‌ندی له پاشاکانیان هه‌لگری نازناوی پزشکی بوونه، بۆیه ده‌بینین له

پتتاو پته‌وکردنی په‌یووهندی سیاسی و دیپلوماسی له‌سهر داوای پاشاکانی ده‌ولته‌ته‌ دراوسیه‌کانی میسر، فیرعه‌ونه‌کان پزشکیان ده‌نارده‌ته‌و ولاتانه. هه‌روه‌ها چه‌ندین په‌یمانگای پزشکی سهر به‌په‌رستگه‌کان هه‌بوون، که خویندکارانی بنه‌ماله‌ ناوداره‌کانی میسریان وه‌رده‌گرت. له‌ میسری کۆن، بناغه‌ بو پزشکی و چاره‌سهر دامه‌زرا و مووچه‌ی پزشکیانیش دیاریکرا له‌گه‌ل پتدانی چه‌ندین ئیمتیازاتی وه‌ک " لیخۆشبوون له‌ باج"، به‌لام پیشه‌ی پزشکی ته‌نھا مرویی بووه، بو هیچ مه‌به‌ستییکی تر نه‌بووه، هه‌روه‌ها بو سهرجه‌م گه‌لانی میسر بووه‌ نه‌ک ته‌نھا بو بنه‌ماله‌ ناوداره‌کانی میسر. په‌نگه‌ ئه‌م ئاراسته‌ مروییانه‌ی ده‌ولته‌ به‌رامبه‌ر به‌خه‌لکه‌که‌ی بو ئه‌وه‌ بگه‌رپته‌وه‌ که‌ ئه‌وان له‌ دروستکردنی ئه‌هرامه‌کانی میسر هاوکاری ده‌ولته‌ بوونه‌ و هه‌رچی به‌هۆی کارکردنه‌وه‌ توشیان ده‌بوو، ئه‌رکی ده‌ولته‌ بووه‌ له‌ پرووی ته‌ندروستییه‌وه‌ خزمه‌ت‌یان بکات، بۆیه‌ میژوونوس "دیودور" ده‌لێت: "زۆربه‌ی میسریه‌کان بێ به‌رامبه‌ر چاره‌سهر ده‌کران". بو ئه‌مه‌ هه‌ندێ له‌ به‌ردیه‌کانی "ئه‌دوین سیمس" له‌ بواری نه‌شته‌رگه‌ری ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن که‌ هه‌ندێ پتکانی شکاوی له‌ ئیسکه‌کان و که‌له‌ی

سهره‌کان هه‌بووه ، ئه‌مه بۆ خۆی ئاماژه‌یه که ئه‌وانه له شوێنی به‌رزوه که وتووێنه‌ته خواره‌وه.

لێره‌دا بریستد ده‌لیت: "چاره‌سه‌ری شکاوییه‌کان زۆر سه‌رکه‌وتوو بوونه، چونکه دکتۆر "الیوت سیمس" پشکینی بۆ زیاتر له ۱۰۰ لاشه کردووه، ته‌نها له یه‌کتیکیان نیشانه‌ی گه‌ناوی و هه‌لاوسان هه‌بووه، ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر سه‌رکه‌وتووێی نه‌شته‌رگه‌ریه‌کانی بواری شکاوی.

۳- نه‌شته‌رگه‌ری: پێشکه‌وتووترین لقێ پزیشکی بووه:

هه‌رچه‌نده هۆکاری نه‌خۆشییه‌کانی نه‌خۆش نایادر و ئالۆز بوونایه، ئه‌وه‌نده نه‌خۆشه‌کان په‌نایان ده‌برده به‌ر جادو و هێزه‌ شاراوه‌کان وه‌ک "نوشته‌کردن"، په‌نگه نه‌خۆشیه ده‌روونیه‌کان تا ئه‌مڕۆکه- زۆرتیرینی ئه‌و نه‌خۆشیانه بن که له ده‌ستی جادو و ده‌سه‌لاتی جادوگه‌ران پزگاریان نه‌بووه. به‌پێچه‌وانه‌وه ئه‌و نه‌خۆشیانه‌ی هۆکاره‌کانی پروون و ئاشکران پێویستی به‌وه نه‌ده‌کرد نه‌خۆشه‌که بجێته‌ لای جادوگه‌ران، له‌و نه‌خۆشیانه‌ی پزگاریان بوو له ده‌سه‌لاتی جادوگه‌ران "سکببون - ئازاره‌کانی ددان - ماندوبوونی مندالبون".

له‌نیوان ٤٨ حاله‌تی نه‌خۆشی تۆمارکراو له‌ به‌رده‌یه‌تی "ئه‌دوین سیمس" ته‌نها یه‌کیک له‌ پزیشکه‌کان په‌نای بۆ جادو بردوو، حاله‌ته‌کان به‌م شتیه‌ پزیکراون "پیکان له‌ که‌له‌سه‌ر - چه‌ناگه‌ - مل - شکان له‌ لاقه‌کان - ده‌موچاو". دوا‌ی پشکنین و دیاریکردنی جو‌ری پیکانه‌ و شکاویه‌که‌ و کاریگه‌ری له‌ ئه‌رکی ئه‌ندامه‌کانی تری جه‌سته‌ و پشکنین بۆ لێدانی دلی نه‌خۆشه‌که‌، له‌ کۆتاییدا پزیشکه‌که‌ راپۆرتی خۆی له‌سه‌ر باب‌ه‌ته‌که‌ له‌ سێ بریاردا ده‌نوسی وه‌ک "چاره‌سه‌ر ده‌کرێ - دلناییم، به‌لام هه‌ولی خۆم ده‌ده‌م - شیاوی چاره‌سه‌رکردن نییه‌". واته‌ به‌ پیتی ئه‌مه‌ بیت ده‌توانین بڵێین به‌رده‌یه‌تی "ئه‌دوین سیمس" په‌رده‌ له‌سه‌ر کۆنترین ئه‌قلی زانستی ئاوه‌لا ده‌کات له‌ میژوودا". وه‌ له‌ هه‌ندی‌ حاله‌تی تردا، به‌لگه‌کانی ئه‌وه‌ ئاشکرا ده‌که‌ن که‌ خودی پزیشکه‌که‌ له‌گه‌ڵ سوپا و سه‌ربازکان بوو بیت له‌ جه‌نگه‌کاندا.

هه‌روه‌ها نیشانه‌کانی مندالبوون و سکبوون پوون و ئاشکران که‌ هیچ بواریک بۆ ئه‌وه‌ نه‌ماوه‌ته‌وه‌ باس له‌ کاریگه‌ری هێزی شاراوه‌ بکری، به‌لکو پزیشکه‌که‌ ئه‌وانه‌ی له‌ پێگای نیشانه‌ فسیۆلۆجیه‌کانه‌وه‌ دیاریکردبوو، به‌ تایبه‌ت له‌ پڕواله‌تی چاوه‌کان و مه‌مه‌که‌کانیان و پشکنینی میزه‌کانیان.

به هه مان شتیره ده بینین که پزیشکی ددان زۆر پتشکه وتوو بووه، چونکه نه خوشیه کانی ددان زیاتر له کۆمه لگا ده و له مهنه کان و خوشگوزهرانه کان زیاتر له وهی له کۆمه لگا ده شتایه کان ههیه، هه ندی له به ردیه کان ئاماژه بۆ ئه وه ده که ن، که نه شته رگه ری بۆ کیشان و پرکردنه وه و چاندنی ددان کراوه، ئه مه ش به یه که م نه شته رگه ری ددان له میژوودا داده نریت.

ههروه ها ئه وان " پزیشکانی میسری کۆن" گه یشتن به دیاریکردنی هه ندی له نه خوشیه کانی هه ناوی وه ک "شه کره"، ههروه ها گه یشتن به زانیی نه خوشیه کانی "چاو" وه ک کویربوونی شه وانه، کویربوونه وهی ئاو له سه ر چاو، له و چاره سه رانه ی بۆ نه خوشی " کویربوونی شه وانه" باسکراوه " خواردنی جگه ری گا بووه". دوا ی دانانی بناغه بۆ پزیشکی خۆمالی، زۆربه ی نه خوشیه کان له میسری کۆن پزگاریان بوو له ده سه لاتی جادو و جادوگه ران.

۴- رۆلی مۆمیاکردن له پتشکه وتنی نه شته رگه ری و توپکاری.

میسریه کۆنه کان له مۆمیاکردن لاشه ی مردووه کانیا ن پتشکه وتنی گه وهره یان له میژوودا تۆمارکردووه، به وهی ئه وان باوه ریان به مانه وهی

هه‌تاهه‌تایی هه‌بووه له‌ دوا‌ی مردن و گه‌رانه‌وه‌ی روح بۆ‌نیو جه‌سته‌یان. ئەم باوه‌رپه له‌ مۆمیاکردنی خواوه‌ند "ئۆزویورس" له‌ لایه‌ن خواوه‌ند "آنویس" بووه‌ته باوه‌رپی میسرپه‌کان. هه‌رچه‌نده مۆمیاکردن رۆوره‌سمیکی ئایینی په‌تی بووه و له‌لایه‌ن کۆمه‌لێک که‌سانی ناپزیشک ئەنجام ده‌درا، به‌لام بووه هۆی ئەوه‌ی تاکی میسری زانه‌ر بیت به‌ ئەندامه‌کانی نیو جه‌سته‌ی مڕۆف و زینده‌وه‌رانی تر. ئەگه‌ر بیرۆکه‌ی مۆمیاکردن له‌سه‌ر بناغه‌ی وشکردن و پاک‌کردنه‌وه‌ی لاشه‌که بووه له‌ ئاو بۆ ئەوه‌ی بۆگه‌ن نه‌کات یان تێک نه‌چیت، ئەوه به‌ هه‌مان شیوه نه‌شته‌رگه‌ریه‌که کار له‌سه‌ر پاک‌کردنه‌وه‌ی برینه‌که ده‌کات له‌ کیم و کرمه‌کانی.

بۆیه مۆمیاکردن له‌ زۆر لاوه له‌ توپکاری ده‌چیت، له‌ کردنه‌وه‌ی سک و پارێزگاریکردن له‌ ئەندامه‌کانی ناوه‌وه به‌ تایبه‌ت "دڵ" که پتۆسته به‌ ساغی و بێ تیکچوون بمینتیه‌وه، هه‌نگاوی دواتر دوورینه‌وه‌ی پتسته‌که و به‌کاره‌ینانی پاک‌که‌ره‌وه و به‌سته‌ره و له‌فاف له‌ به‌ستنی شوینه‌که، بۆیه "بريستد" مۆمیاکه‌ری به‌ لیهات‌وت‌ترین په‌رستار له‌ میژوودا وه‌سف‌کردووه. هه‌روه‌ها بۆیه‌که‌مجار له‌ میژوودا وشه‌ی "میشک" وه‌سف‌کراوه و ئاماژه به‌

هندی کاریگریه کانی کراوه له سهر جو لهی ئەندامه کانی تری جهسته،
ئهمه دواى ههزار سال له پزشکی گریکی باسکراوه و ئاماژهی پیکراوه.

ب- پوآله ته کان "پوآله تی":

ئایا ده بی پوآله ته کانی ئەم پیشکەوتنه چی بیت؟ گرنترین سیماکانی
چین؟ بۆ وه لآمی ئەو پرسیارانه په نا ده بهین بۆ بهردیه کانی "نوسراوه کان"
بواری پزشکی.

۱- ده رکه وتنی چاره سهری خۆمالی: خالی ده ستپکردنی پزشکی
پیکخواو له سه دهی نۆزده له جیهاندا ده گه پیته وه بۆ ئەو نوسینه کوناکان،
له راستیدا به شیک لهو بهردیانه بی بهش نه بوون له جادو و نوشته و روقیه،
به لآم پیتوسته ئەوه بزاین که ئەوانه پۆلیان له چالا کردنی هیزی روحی
ناوه وهی نه خوشه که هه بووه بۆ ئەوهی له ئاست نه خوشیه که وره ی زیاتر
به رز پیته وه ، چونکه ئەوانه وه ک میژوونوسی پزشکی "سیجرلیست"
ئاماژهی بۆ ده کات پۆلیان له چاکبوونه وه هه بووه. بۆیه پیتوسته جیاوازی
بکری له نیوان گه رانه وهی نه خوشیه که بۆ هیزی خراپه کار و په نا بردنه بهر
شیاوازی روحی له پیتا و بهخشینی ئارامی دهروونی به نه خوشیه که، لیره دا

دەبين دكتور "حسن كمال" لە وەلامدانەوى بۆ بۆچوونەكانى "برىستد" سەبارەت بە بەكارهێنانى نوشتە و روقىە تايەت بە دياردەى "سووتانى - سووتان" لەوەى "برىستد" ئەم جۆرە كارانە بە ئەفسانە و خورافە وەسفكردووە و خاوەنى هېچ بەهائەك نە، بەلام وەلامدانەووەكەى "د. حسن كمال" برىتيوو لەوەى كە مەترسیدارترین حالەتى "سووتان" برىتيە لە "شۆكبون"ى نەخۆشەكە لە پرووى دەروونىەو، پەنگە سووتانەكە ئەوئەندەى شۆكبونەكە مەترسى لەسەر نەخۆشەكە دروستنەكات، بۆیە ئەو كاتانەى پەنايان بردووە بۆ لایەنى روحى تەنها بۆ ئەو بوو ئارامى بە نەخۆشەكە بیهخشن، چونكە زۆر هەلەیه وا بێر بکریتەو لە دواى ئەبوقراتەو پزىشكى لە خورافە و جادوگەرى پزگارى بوو، بەوەى ئەبوقرات "گەشكە"ى گەپاندوئەو بۆ ھۆكارى فسیۆلۆجى و پەتكەردنەوەى ئەوەى نەخۆشكى پیرۆزبیت وەك ئەوەى لەناو خەلكى باو بوو. بەلام لەبەر ناديارى ھۆكارەكانى نەخۆشیە دەروونىەكان دوا جۆرى نەخۆشى بوو لە دەستى جادو و خورافات پزگارى بوو بیت، تائىستا لە زۆربەى كۆمەلگەكان خەلكانىك دەكەونە ژێر كاریگەرى ئەو بۆچوونانەى

پټيوایه هټیزیکي شاراوہی وهک "جتوکه" دهستی له نهخوشیه کانداهیه و
 نهوانیش پهنا بؤ جادو و فالگرهکان دهبن.

له لایهکی ترهوه، نهو بؤچورونه ههلهیه که دهلټت: پزیشکی رټکخراو
 پستی به بنهمای "ههولدان و ههلهکردن" بهستووه له چارهسهرکردنی
 نهخوشهکان، بهلام نهه پاست نیه، نهگر و بووایه نهوه نهخوشهکه
 لهناودهچوو تا چارهسهرکهی بؤ دهدوزایهوه. له راستیدا ناتوانین
 بانگهشهی نهوه بکهین که پزیشکهکان زانا بوونه به تاییهتهمندی
 گزوگیاکان که له چارهسهرکردنی نهخوشهکان بهکاریان دههینا، چونکه
 نهوه تنهها له زانستی "کیمیاناسی و پرووهکناسیهوه" دهبی، بهنمونه کاتیک
 پزیشکهکه بؤ نهخوشی "کوټربوونی شهوانه" داوا له نهخوشهکه دهکان
 "جگهری گا" بخوات، نهو نازانیت که نهخوشهکه پټویستی به "فیتامیناته".

لیره‌دا، نهگر نازلهکان به غهریزه‌ی خوټیان چارهسهری خوټیان دهکه‌ن،
 وهک نهوهی "حاجی لهق لهق" کاتیک له‌شهرکردندا بریندار ده‌بیت پهنا بؤ
 زه‌عته‌ر ده‌بات و له‌سهر شوټنی برینه‌که دای ده‌نیت "زه‌عته‌ر میش دوور

دەخاتەو،" ئەو بۆ مەروڤ لە پىشتەرە لە پىنگاى "سەرناسىيەو" ئاشنا پىت بە چارەسەرەكانى خۆى.

۲- دەرمانەكان: گەرنگەترىن سىماكانى پزىشكى مىسرى لە دىدى "ھاريزەو" دەولەمەندىيە لە "كۆمەلەى دەرمانخانەكان"، چونكە زۆرترىن تۆمارە بەردىيەكان بۆ دەرمانە بە كارھىتەرەوكانە، ھەر لىرەو گوازرايەو بۆ دەق و تىكەستى "عەبرى- فارسى - يۆنانى - عەرەبىيەكان"، بەلكو لەو زياتریش گوازرايەو بۆ نووسىيەكانى ھەر يەك لە "سىوفرايتس و دىوسقورىاس و جالىنوس و ئەبوقرات"، بە نمونە "بەردى ئايوورس" وەك سارچاوى پزىشكى مايەو تا سەدەكانى ناوەرەست، لە كۆتايىدا بوو ھۆى دانانى بەردى بناغەى زۆرەى چارەسەرە خۆماليەكان. لەوانە بەكارھىنانى "زەيتى خروغ" و "ھەنگوینی ھەنگەكان" كە بۆ مىسرىيە كۆنەكان دەگەرپىتەو، ھەر وەھا ھەندى لە وەسفە پزىشكىيە قىزەو ھەنەكانى وەك "قوتدانى مشكى سوركرەو لە لاين ئەو مندالانەى گەرتى كۆكەيان ھەبوو، ئەم جۆرە چارەسەرە تا سەدەكانى ناوەرەست لە پوژئاوا و پوژھەلات بەكارھىتەرەو بۆ چارەسەرى نەخۆشىەكان.

سهرچاوهی ههموو ئه و ده زمانانهش پرووه کی و ئاژه لی و کانزاین، له نمونه ی پرووه کییه کان "میوه کان - سه وزه کان - دانه ویله کان - به هاراته کان"، ئاژه لیه کانیش له ده ریایی و وشکاوی پیکهاتبوون. به لام بو که رهسته کانی به هارات و عه تاره کان گرنگترینان بریتیبوو له "یه نسون" بو چه ندین چاره سهر به کار هاتوو له وانه "خوشکردنی تامی ناو دم - بو ده رکردنی غازاته کان". ههروه ها "زه یتی خروعیان" وه ک چاره سهری قه بزى مندالان به کارهاتوو، چونکه په وان بووه، که بو چه ورکردنی برینه کان و لابرندی که پرو سوودیان لیتوه رگرتوو. ئاماژه به سووده کانی "زه عته ریش" کراوه ئه مهش وه ک دژه به له هاریزیا و کرمه کان به کارهاتوو. له ته ک ئه وه شدا چه ندین پرووه کی تریان به کارهیتناوه بو چه ندین چاره سهر له وانه "جاتره - میخه ک - که ره وز - زه رده چه وه - پاقله - نیسک - نوک - سیر و پیواز... هتد".

له م پتوه دانگه یه وه ده توانین ئاماژه بو ئه وه بکهین، له ههموو سهرده م و ئاین و گهل و نه ته وه و شارستانییه تیک "داریکی پیروژ" هه بووه وه ک شیفا و چاره سهر ته ماشاکراوه و بووه ته سهرچاوه ی چاره سهرکردنی زۆربه ی نه خوشیه کانی خه لکی ئه و ناوچه یه. به نمونه له دوورگه ی عه ره بی "دار

خورما " وهك داریكى پیروژ و چاره‌سەر بۆ زۆربەى نه‌خۆشیه‌كان باسکراوه و چه‌ندین ئایهت و فهرمووده‌ش له‌و باره‌وه هاتووه. به‌همان شێوه له‌نوسراوه کۆنه‌کانى میسریشدا باسکراوه و بۆ چه‌ندین مه‌به‌ست به‌کاریانیه‌تێناوه له‌وانه دروستکردنى "ماده‌ى بیهۆشکه‌ر" په‌نایان بۆ "عه‌ره‌قى خورما" بردوه و بۆ نه‌خۆشیه‌کانى میزڵدان و گه‌ده و پىخۆله‌کانیش به‌کارهاتووه.

له‌ میسرى کۆن ئه‌و داره‌ى زۆر پیروژه لای خه‌لکه‌که‌ بریتیبوووه له‌ دارى "جمیز"، وهك سیمبولیک له‌لایه‌ن میسر به‌کارهاتووه، هه‌روه‌ها له‌ دوا‌روژدا "کاتى زیندوبوونه‌وه" تاکى میسرى له‌ ژێر سیته‌رى ئه‌و داره‌ پشوو ده‌دات، بۆیه ده‌بینین که "ئۆزویورس" له‌ تابووتیکدا نیشترا که له‌ دارى جمیز دروستکرا بوو. میسریه‌كان له‌ دارى "جمیز" چه‌ندین چاره‌سەرى پزىشکیان بۆ نه‌خۆشیه‌كان دروستکردووه له‌وانه "بۆ په‌وانى و درّه هه‌وکردنى میزڵدان و چاره‌سه‌رکردنى هه‌ندى له‌ نه‌خۆشیه‌کانى پێست وهك ئه‌گه‌ر سوودیان لێوه‌رگرتووه. دواى دارى "جمیز" له‌ پیروژیدا "دارى "الدوم" هاتووه، میسریه‌كان سوودى زۆریان لێ بێنبوه له‌ دروستکردنى به‌شیک له‌ که‌ره‌سته‌کانى ژبان وهك "پایه‌کانى په‌رستگه‌كان - پێلاوه‌کانیان

- راخهری دانیشته کانیان"، تۆوه که ی بۆ راگرتنی ددانه کان به کارهاتووه و وهک شهرايیک بۆ سووتانه وهی میژلدان و هه بوونی خوین له میژدا سوودیان لئوه رگرتووه.

په یوووه ست به میوه کان، ده بینین لای میسریه کان "هه نار" وهک چاره سهر بۆ زۆر له نه خوشیه کان به کارهاتووه، به نمونه توپکلی وشکراوی هه نار بۆ راگرتنی سکچوون و له ناو بردنی کرمی ناو سک سوودیان لئ بیننوه، بۆیه ده بینین وینه ی دار هه نار له سهر گۆره کانی "تل عه مارانه" له سهر ده می "ئه خناتوونه وه" کیشراوه. هه روه ها ئاماژه به چه ندین میوه ی تر کراوه له وانه "هه نجیر و تری و توو"، به نمونه "هه نجیریان" وهک چاره سهر بۆ نه خوشیه کانی جئگهر و سنگ و دژه به لهاریزیا به کارهیتناوه، هه روه ها به دهر له میسریه کان میوه ی هه نجیر وهک یه کتیک له میوه پیروژه کان لئی پروانراوه، به تاییه ت له ناو گه لی موسلمانان، که له قورئاندا خودا سویندی پێ خواردووه و یه کتیک له سوپه ته کان له ژیر ناو نیشانی (التین- هه نجیر) دابه زیووه.

۳- بىردۆزى پزىشكى مىسرىيەكان: سەرجهم تۆماره‌كانى دەرمانه‌كان و چاره‌سهره‌كانى نه‌خۆشيه‌كان برىتين له جىيه‌جىكردى بىردۆزه‌كانى "نه‌خۆشيه‌كان - چاره‌سهره‌كان - تهن‌دروستى". واتا هيچ كارىكى پزىشكى بى هه‌بوونى "بىردۆزه‌ك" له پشتيه‌وه كارى پتته‌كراوه، به نمونه له يۆنانى كۆن فىساغۆرس كارى به بىردۆزه‌ى يان بىرۆكه‌ى "ته‌ندروستى برىتية، له هاوسه‌نگى نيوان ئەندامه‌كانى جه‌سته و ژىنگه‌ى دهره‌وه" كردووه، به‌لام لاى ههرىه‌ك له "ئه‌مبادۆكلىس و جالىنوس" كار به بىرۆكه‌ى "نه‌خۆشى برىتية له نه‌مانى هاوسه‌نگى نيوان پره‌گه‌زه‌كان، واتا تهن‌دروستى برىتية له گه‌رانه‌وه‌ى ئەو هاوسه‌نگيه‌ بۆ نيوان ئەندامه‌كانى جه‌سته و پره‌گه‌زه‌كان و جيهانى دهره‌وه" كردووه، ئەمه‌ ئه‌ركى پزىشك بووه له بىردۆزه‌ يۆنانيه‌كان. ئايا بىردۆزه‌ مىسرىيەكان له بوارى نه‌خۆشى و تهن‌دروستى و چاره‌سهر چى بووه؟

لاى مىسرىيەكان توپكارى رۆلى گه‌وره‌ى هه‌بووه له دهركه‌وتنى پزىشكى به تايه‌تى نه‌شته‌رگه‌رى و سه‌ربه‌خۆبوونى له جادويى، هه‌روه‌ها توپكارى رۆلى هه‌بووه له بوونىادنانى بىردۆزى مىسرى سه‌باره‌ت به

نه خوښی و نه ندروستی و دیاریکردنی چوڼیه تی چاره سه رکردن و پروونکردنه وهی نه خوښیه کان. ده توانین بلین مهبهستی توڼکار دوورخسته وهی لاشه بووه له ټیکچوون و له ناوچوون به هوی چندين هوکاره وه، به هه مان شپوه پتويسته نرکی پزیشک خوی نرکی پاککردنه وهی جهسته بیت له هه موو نه و ماده انهی دهنه هوی نه خوښی.

لیروهه توڼکار به و زانینه گهشت که یه کهم شوین که پرووی تیدا دروست ده بی "ریخوله کانه"، نه مهش به هوی مانه وهی پسایی تیایدا، به لام دوی وهرچه رخان له جادوه وه بو پزیشکی "قوناغی وهرچه رخان"، دهرکه وت که سه رجه م یفرازاته کانی "میز و پسایی" دهنه هوی برین و بهرز بوونه وهی پله کانی گهرما له کاتی مانه وهیان له ناو ریخوله کان، بویه وشه "نه خدو" ناماژه به بو نه و جوړه مادانه ی دهنه هوی نه خوښیه که، ههر کاتیک "نه خدو" له ریخوله کانه وه دزه بکاته ناو خوین، نه وهش له شپوهی شیربه نجه دهرده که ویت و ده بیته هوی جهلته. وانا نرک و پشه ی پزیشک لیروهه دپرزگارکردنی جهسته یه له "نه خدو" به پیدانی چاره سه ری وهک "رهوان و پاککه ره وهی ریخوله کان"، بو نه مه "هیرودوت" ناماژه به وه ده کات که میسریه کان سی روژ له مانگیکدا چاره سه ریان وهرده گرت له

شیره‌ی ره‌وان و خۆر‌شان‌دنه‌وه و ده‌رزی لیدان له‌پ‌ر‌ی‌گای کۆم. ئە‌مانه به‌ش‌یک بوون له‌وه‌ نه‌خۆشیانه‌ی میسر‌یه‌کان چاره‌سه‌ریان بۆ دیار‌یک‌ردوه‌وه، به‌ تاییه‌ت ده‌ر‌کردنی خۆینی تیک‌چوو له‌ناو جه‌سته به‌ پ‌ر‌ی‌گای "که‌له‌شاخه‌وه". به‌و جۆره‌ خۆیان له‌ جه‌له‌ته‌کان ده‌پ‌اراست. لیره‌دا "ه‌ی‌رودوت" باس له‌وه‌ ده‌کات که له‌ ب‌یر‌دۆزی میسر‌یه‌کاندا هاتوه‌وه، که تیايدا سه‌ر‌چاوه‌ی نه‌خۆشیه‌کان بۆ زیاده‌پ‌ر‌وی‌کردن له‌ خوار‌دن و خوار‌دنه‌وه ده‌گه‌ر‌ته‌وه، واتا زیاده‌ی پ‌ت‌ویستی خۆی ده‌خوات، بۆیه نه‌خۆشیه‌کان بۆ ئە‌و زیاده‌ی پ‌ت‌ویستیه‌ ده‌گه‌ر‌ته‌وه، که ده‌ب‌یتته هۆی ماندووک‌ردنی گه‌ده و پ‌یخوله‌ و د‌ل و ج‌گه‌ر.

۴- پ‌ۆلی سینۆهه: قسه‌کردن له‌سه‌ر پ‌ز‌یشکی له‌ میسر‌ی کۆن ب‌ی‌ ئاماژه پ‌ن‌کردن به‌ که‌سایه‌تی "سینۆهه" وه‌ک پ‌ز‌یشکیکی ناوداری ئە‌و سه‌رده‌مه نیشانه‌ی که‌موکورتیه، وه‌ک وه‌زیری پ‌اشا "زوسر" له‌ بنه‌ماله‌ی سییه‌م له‌ سه‌ده‌ی س‌ینی پ‌ش زاین ناوی هاتوه‌وه، هه‌لبه‌ت که‌سیکی زیره‌ک و لی‌هاتوو بووه له‌ سه‌ر‌جه‌م بواره‌ زانستیه‌ جیاوازه‌کاندا، له‌ته‌ک ئە‌وه‌شدا زانا بووه له‌ فه‌له‌کناسی و ئە‌ندازیاری و ته‌لارسازی، هه‌روه‌ها پ‌ۆلی هه‌بووه له‌ پ‌روبه‌پ‌روبوونه‌وه‌ی سه‌رده‌می قاتی بۆ ماوه‌ی چه‌وت سا‌ل له‌ سه‌رده‌می

پاشا "ثامون هوتیبی سیهم"، له پرووی کاریگریه وه سهرپهرشتی دیوانی پادشایه تی ده کرد و وه زیری دادیش بووه و دادگاکانی بهرپوه ده برد، له گه لئ وه وشدا کاری پزیشکی خوی کردووه و شاره زا بووه له توپکاری و بنه ماکانی نهشته رگری و شتوازه کانی چاره سهرکردن و ثاماده کردنی ده رمانه کان.

نەسکی یه کهم: ئایا پزیشکی "ئیسلامی-عه ره بی" درێژه پیده ری "پزیشکی یونانیه"؟

په یوه ونندی نیوان "فهلسه فه" و "پزیشکی" خالیکى سهرسورپهینه ر ده ورورژیتیت سهاره ت به په یوه ونندی نیوان "پزیشکی یونانی" و "پزیشکی ئیسلامی - عه ره بی". چونکه "پزیشکی" به هه مان شتوه ی فهلسه فه له ئیسلامدا پرپه ویکى هاوته ریبی وه رگرتووه، به وه ی له فهلسه فه ی ئیسلامیدا سى لق هه به ئه وانیش:

یه کهم: فهلسه فه ی ئه و فه یله سووفه موسلمانانه ی، که له هتله گشتیه کاندایه فهلسه فه ی یونانی لاینه داوه، به هه مان شتوه له پزیشکیدایه هیهچ لادانیک نییه له پزیشکی یونانیدا، به نمونه پزیشکی لای ههریه ک له "ته بوبکری رازی و ئیین سینا و ئیین روشد" له بنه ما فهلسه فه یه کانیاندا

هه‌مان بنه‌ماى فه‌لسه‌فى پزىشكى يۆنانيان وه‌رگرتووه، واتا هيچ لادانيك نيه له‌م پرووه‌وه.

دووهم: زانستى كه‌لام: له‌ زۆربه‌ى بابەت و گرفته‌كانى خۆى دووره له‌ بابەت و گرفته‌كانى فه‌لسه‌فه‌ى يۆنانيه‌وه، واتا زانستى كه‌لامى ئىسلامى مۆركى تايه‌ت و سه‌ربه‌خۆى هه‌يه و هه‌لقولاوى كيشه و گرفته‌كانى نه‌و سه‌رده‌مه‌يه، به‌ هه‌مان شتوه‌ ده‌بينن له‌ بوارى پزىشكى ئىسلاميدا په‌وتىك رپه‌ره‌وتىكى تايه‌ت و جياوازى له‌ فه‌لسه‌فه‌ى يۆنانى ديارىكردووه بۆ كارى پزىشكى.

سيته‌م: ته‌سه‌وف "سۆفيزم": ده‌وله‌مه‌ندى لايه‌نى روحى و ده‌روونى سۆفيزمى ئىسلامى و خالى سه‌ره‌تا و هه‌نگاوى يه‌كه‌مى سۆفيزم برىتيبووه له‌ پاكردنه‌وى ده‌روون و روح له‌ سه‌رجه‌م ئافات و نه‌خوشيه‌كان، ته‌مه‌ش بووه هۆى نه‌وه‌ى به‌شيتىك له‌ سۆفيه‌كان پۆليان هه‌بيت له‌ ده‌ركه‌وتنى پزىشكى ئىسلاميدا، به‌وه‌ى جوړىك له‌ چاره‌سه‌ريان ديارىكرد كه‌ پىنكه‌اتبوو له‌ تىكه‌له‌يه‌ك له‌ هيدايه‌تى ئايىنى و شىكردنه‌وى ده‌روونى و هه‌له‌سه‌نگاندنى ئاكارى.

پهوتی يه کهم: پزیشکی ئیسلامی-عهره بی به شیکه له پزیشکی یونانی:

له وته يه کی "ئین زه کریا" ۳۱۳ "هوه هاتووه: "هر کاتیک ئهرستو و جالینوس له سهر واتایه ک کۆک بوون ئه وه پاست و دروسته، به پینچه وانه وه ئه گهر ناکۆک بوون ئه وه مه حاله په ی به پاستیه که به رین". ئه مه بو خوی به لگه یه له سهر پاستی بۆچوونی پهوتی يه کهم. هر چهنده "ئهرستو" پزیشک نه بووه، به لام کوری پزیشکیک بووه، به شیک له بۆچوونه فلهسه فیه کانی بوونه بناغه ی پزیشکی یونانی و لایه نگرانی ئه م پهوته له نیو پزیشکانی ئیسلامیدا. بۆیه زانست لای "ئهرستو" بریتیه له ناسینه وه ی عله "هۆکار"، هر کاتیک هۆکاری شته کانت زانی ئه وکات زانست گه لاله ده بی. ههروه ها ده بینین که "ئین سینا" هه مان بۆچوون دوباره ده کاته وه و ده لیت: "زانست به ناسینه وه ی هۆکار و عله ی شته کان به ده ستدیت، بۆیه له پزیشکدا پتویسته هۆکاری نه خو شی و سه لامه تی بزانریت، په نگه هۆکاره کان دیارده یی بن و به تیینیکردن بناسرینه وه، وه په نگه وا نه بیت هۆکاره کان نادیاربن و پتویستی به قیاس و به لگه هیتانه وه و ئیستدلال" به لگه "هه بیت بۆ ناسینه وه یان، که واته له پزیشکدا زۆر گرنگ

و پتویسته نیشانه‌کان که له نه‌خۆشى و تەندروستى دەرده‌که‌ون بناسرێنه‌وه.

ئەمە خاڵى سەرەتای دەستپێکردنى پزىشکى که پزىشکە موسلمانەکان له بێردۆزى پزىشکى یۆنانیه‌وه وه‌ریانگرتووه، واتا: "چارەسەرکردنى نه‌خۆشیه‌کان له‌سەر ناسینه‌وه‌ى هۆکار و عله‌کانى پاره‌ستاوه". هۆکار و عله‌کانیش چوار جۆرن، که بریتین له "مادى - بکه‌رىتى - پروه‌سارى - مه‌به‌ستدارى"، هۆکاره‌ مادیه‌کانى پزىشکى بریتین له "شته دانراوه‌کانى وه‌ک ئەندامه‌کان که به‌ هۆیان‌ه‌وه نه‌خۆشى و تەندروستى پوو‌ده‌ده‌ن.

هۆکاره‌ کارتی‌کراوه‌کانى پزىشکى بریتین له‌و هۆکارانه‌ى ده‌بنه‌ هۆى وروژاندنى نه‌خۆشى و تەندروستى، وه‌ک "هه‌وا" و ئەوانه‌ى په‌یووندىیان به‌ خواردن و خواردنه‌وه‌کان و شوێنه‌کان و شاره‌کان و دۆخه‌کانى نوشتن و جیاوازه‌کانى تهمهن و په‌گه‌ز و نه‌رىت و پىشه‌کان هه‌یه، له‌ته‌ک سه‌رجه‌م ئەوانه‌ى کارى‌گه‌ریان هه‌یه له‌سەر جه‌سته، چونکه‌ مرۆف بوونه‌وه‌ریکى کارتی‌کراوه، کارتی‌کراوه‌که‌ یان به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ى سروشته‌وه‌یه "نه‌خۆشى" یان هاوسه‌نگه‌ له‌گه‌ڵ سروشت "تەندروستى".

به لّام بۆ ھۆکاره پړوخساريه کان و مه به ستداره کان، بریتین له میزاج و یتکهاته کانی تری ناوه وه و دهره وهی مروّف، ههروه ها مه به ستداره کان بریتیه له ناسینه وهی ټه و ټیز و کردارانه ی ده بنه ھوی ته ندروستی جهسته، واتا ټرکی پزیشکی پاریزگار یکردنه له مانه وهی جهسته به ته ندروستی و لابردنی نه خو شیه کان. ټم تیوره ی "ټهرستو" ته نها دهره وازه یه ک نیه بۆ پزیشکی، به لکو به سه رجهم تیوره پزیشکیه کاند ا بلاءوده یتته وه، بویه بۆچوونه فله سه فیه کانی "ټهرستو" ټیکه ل ده بی به بۆچوونه پزیشکیه کانی "جالینوس". به نمونه ده بینین ھۆکاری کار ټیکراوی خو ین بریتیه له هاوسه نگی پله ی گه رما، ھۆکاره ماده یه که ی هاوسه نگیه له خوراک و خواردنه وه باشه کان، ھۆکاره پړوخساریکه ی گه شه کردنه، به لّام ھۆکاره مه به ستداریه که ی خو ین بریتیه له تیړکردن و پیدانی خوراک به جهسته.

له م پیوه دانگه یه وه ټبین سینا دهرک به وه ده کات، که زور بابته ی فله سه فی هه یه ټیکه ل به پزیشکی کراوه، بویه پیئوایه پزیشک پیئسته ټه وه بزانتیت نه ک وهک ټه وهی پزیشکه، به لکو وهک ټه وهی ټه وانه بابته ی سه لمیتراون له زانسته کانی تر بۆ ټه وهی بنه ما گشتیه کانی زانست گه شه بکات تا ده گاته دانایی یه که م که پیی ده وتریت "میتافیزیک". ههروه ها

ده‌رکی به‌وه کردووه که تیۆری تیکه‌له‌کانی جالینوس تیۆریکی زانستی پزشکی نییه، به‌لکو جالینوس وه‌ک فیه‌له‌سووفیک ئه‌وه‌ی سه‌لماندوه کاتیک قسه‌ی له‌باره‌ی زانستی سروشتیه‌وه کردووه. له پال تیۆری چوار هۆکاره‌که ده‌بینین ئیبن سینا سودی له تیۆری "ناوه‌ندی ئالتونی" ئهرستو وه‌رگرتوه به‌وه‌ی که تهن‌دروستی بریتیه له بوونی هاوسه‌نگی نیوان هه‌ردوو لای "زیاده‌په‌و" و "که‌مه‌و".

له‌گه‌ل بوونی مۆرکی پزشکی له تیۆری تیکه‌له‌ی چوارینه‌ی جالینوس به‌لام هه‌ر خاوه‌نی تاییه‌تمه‌ندی فله‌سه‌فیه که بۆ فیه‌له‌سووف "ئه‌مبادوقلیس" ده‌گه‌رێته‌وه ئه‌وانیش "ئاو و هه‌وا و ئاگر و گل". "ئاگر و هه‌وا" وه‌ک دوو په‌گه‌زی سووک و "ئاو و گل" وه‌ک دوو په‌گه‌زی قورس. به‌ نمونه "گل" پارچه‌یه‌کی ساده‌یه و شوێنی سروشتی خۆی ده‌که‌وێته ناوه‌ندی گشتیه‌وه، "سارد و وشکه" ئه‌گه‌ر هۆکارێک و کارێگه‌ریه‌کی ده‌ره‌کی کاری لێنه‌کات، هه‌بوونی له‌بوونه‌وه‌راندا بۆ یه‌کگرتن و جێگیری و مانه‌وه‌ی شتیه‌کانه. به‌لام سه‌باره‌ت به "ئاو" به‌هه‌مان شتیه پارچه‌یه‌کی ساده‌یه، شوێنی سروشتی خۆی سه‌رجه‌می زه‌وی له‌خۆده‌گرێ، "ئاو" به سروشتی خۆی سارد و شتیده‌اره، ئه‌گه‌ر هۆکارێکی ده‌ره‌کی کاری

تینه کات، سروشتی وایه هه موو شیوه و پوخساریک ده گری. ههروهه
 "ههوا" پارچه یه کی ساده یه، شوینی سروشتی خوئی یان له سهرووی
 "ئاوهویه" یان له ژیر "ئاگرهوه"، له تایه تمه ندیه کانی "سووک و گهرم و
 شیدار"، هه بوونی له بوونه وهراندا بو جوله و سوکی و نه رمیه.

کۆتا ره گهز "ئاگره" نهویش بریتیه له پارچه یه کی ساده و شوینی
 سروشتی خوئی له سهرووی هه موو ره گهزه کانی ترهویه، واتا شوینه که ی
 "سهروهی فله کی چهماوه، که جیهانی بوون و تیکچوون ده که وینه
 کۆتایه وه. له سروشتی ئاگر "ئه گهر و وشک"، هه بوونی له بوونه وهراندا
 بو گه شه کردن و تیکه لبوونه.

لیره دا دوا ی باسکردنی ئەم دابه شکارییه، ده بینین که جهسته ی مروف
 له و چوار ره گهزه پیکهاته وه، خه سه له ته کانی ئەو ره گهزه زانه ی تیدایه، ئە گهر
 ره گهزه کان به باشی و هاوسهنگی تیکه ل بن و یه کبگرن، ئەوه دۆخی
 نه ندروستی به مروف ده به خشیت، به پیچه وانه وه ناهاوسهنگی و
 نه خووشی دروسته بیت. بۆیه "ئه رستۆ" هه مان ئەم بیردۆزه ی بو
 پروونکردنه وه ی پیکهاته ی شته کان به کارهیتاوه، له مه شیاندا فله سه ووفانی

ئىسلامى شوڧن "ئەرسىۆ" كەوتن لە پروونكرىنەوەيان بۆ پىنكەھاتەى شىتەكان لە پرووى فەلسەفىيەو ەك چۆن "ئەبوقرات" بۆ پزىشكى پەناى بۆ بردوۋە. واتا "ئىبن سىنا" چۆن لە دروستكرىنى پەيوۋەندى نڧوان كلىورى يۇنانى و كلىورى ئىسلامى سەركەوتوو بوۋە، بە ھەمان شىۋە لە پزىشكىدا سەركەوتوو بوۋە، بە نمونە قسەكانى دەربارەى "ئاو" دەلىت: "ھەموو شىكى زىندوو بناغەكەى "ئاو". ئەمە ھەمان بۆچوونى "ئالىسە" كاتى وتى "ئاو سەرچاۋەى ژىانە"، بىنگومان "ئىبن سىنا" ھەمان بۆچوونى لە دەقى قورئانەو ھىئاۋە "وجعلنا من الماء كل شى حى". لىرەدا "ئىبن سىنا" خۆى لە ھزرى يۇنانى دەپارىزىت بەۋەى كە ئاراستەيەكى عىلمانى ە ناكۆكە لەگەل جەۋھەرى ئاينى ئىسلامدا، بۆيە دەستكارى بۆچوونى ئەرسىۆ دەكات كاتى دەلىت: "سروشت ھىچ كارىكى نارىك ناكات و دواجار باشى كاتەۋە"، چونكە "خودا"ى بەدېھىنەر ئەۋەى شىاۋە بە بوۋنەۋەرانى بەخشىيەۋە و بۆيان گونجاۋ و چاكە.

ئەگەر ئىمە لە "ئەرسىۆۋە بەرەۋ جالىنوس" برۆڧىن، ئەۋە لە تىۋرى چۋار ھۆكارەكەۋە دەپرۆڧىن بۆ تىۋرى مىزاجەكان، "مىزاج" بە پىتى پىئاسەى "ئىبن سىنا: برىتىيە لە دروستبوونى چۆنىەتىك(تاييەتمەندىەك) لە كارلىكرىنى

نیوان تاییه تمه ندیه دژیه که کان، نه گهر له یه کگرتیان تاییه تمه ندیه ک دروستبوو نه وه "میزاجه"، ههروه ها نه گهر هاتوو پږه ی یه کگرتنه که هاوسه نگ بوو نه وه میزاجیکی هاوسه نگ دروستده بی، به پږچه وانه وه نه گهر به لای یه کییک له تاییه تمه ندیه دژیه که کان بشکیتنه وه "له نیوان گهرمی و ساردی" و "وشکی و شیداری" نه وه میزاجی ناتهن دروستی لی ده که ویتنه وه. وانا نه ندانه کانی جهسته له تاییه تمه ندی و چۆنیه تیه کان لیک ناچن "هاوشیوه نین"، تیمه نه ندایمی "نه گهرمان ههیه وهک" دل" و نه ندایمی ساردمان ههیه وهک "دهماغ" و نه ندایمی شیدارمان ههیه وهک "جگهر" و نه ندایمی وشکمان ههیه وهک "تیسکه کان"، هه موو نه مانه به جوړیک دروستکراون له گهل کرده و کارلیک کردنیان بگونجین، نه مهش حکیمه تی "به دیه پنه ره" بوو ونه وه ران. گهرمترین نه ندایم له جهسته دا "روح و دل" دواچار "خوین" به هو ی په یو وه ندی به "دلوه"، دوا ی نه و "جگهر" و سییه کان و گوشت و ماسولکه کان". به لام بو ساردترین نه ندایمی ناو جهسته له "به لغه مه وه ده ستپنده کا به ره و پتو و گوشت و مووه کان و به سته ره کان و نوخاع و دهماغ و پیست". ههروه ها نه ندایم شیداره کانی ناو جهسته بریتیین له "به لغه م و خوین و پتو و دهماغ و نوخاع و گوشتی

سینگ و جگر و سییه‌کان و گورچيله‌کان و ماسولکه‌کان و پیسته‌کان. به‌لام وشکترین ته‌ندامه‌کانی ناو جه‌سته بریتین له "مووه‌کان و ئیسکه‌کان و به‌سته‌ره‌کان و وه‌تیره‌کان و شه‌راینه‌کان، هه‌موو ته‌مانه له "جالینوسه‌وه" فیربووینه.

هۆکاری ته‌وه‌ی سه‌رجه‌م مروّفه‌کان خاوه‌نی یه‌ک جوّری "میزاج" نین بۆ ته‌و دابه‌شکارییه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه که له‌سه‌روهه ئاماژه‌مان بۆکرد، بۆیه به‌پتی شوپن و هه‌ریمه‌کان میزاجه‌کانیش ده‌گۆرپن، به‌نمونه "هیندیه‌کان" میزاجی تایه‌ت به‌خۆیان هه‌یه "هاوار ده‌که‌ن"، به‌لام خه‌لکی "فارس" میزاجیان جیاوازتره و زیاتر "هاوسه‌نگن" له‌ژیاندا، بۆیه ته‌گه‌ر که‌سیکی هیندی به‌میزاجی که‌سیکی فارسی خۆی بگونجیته‌ت یان نه‌خۆش ده‌که‌وێت یان به‌هیلاک ده‌چیت، چونکه بۆ هه‌ر یه‌کیک له‌وانه ئاو و هه‌وای خۆی هه‌یه که له‌گه‌ڵ میزاجه‌که‌ی ده‌گونجیت. هه‌روه‌ها ته‌م میزاجانه له‌ته‌مه‌نه جیاوازه‌کانیش جیاوازن، له‌مندالدا جیاوازه وه‌ک ته‌وه‌ی له‌گه‌وره‌کاندایه، له‌گه‌نجه‌کان جیاوازه به‌راورد به‌پیره‌کان، له‌نیره‌کان جیاوازه به‌راورد به‌مییه‌کان.

ئەم پېشەكیە زۆر گرنگە لەپیتاۋ پرونکردنەوہی نەخۆشیەكان و
هۆكارەكانی و نیشانەكانی.

نەخۆشی چیه؟

نەخۆشی شتێوەیەکی ناسروشتیە لەناو جەستەیی مرۆفدا، یان بە ھۆی
میزاجیکی ناسروشتیەوہیە یان پێکھاتەییەکی ناسروشتی. بۆیە "ئێبن سینا"
لەگەڵ "ئەبوقرات" کۆکە لەسەر ئەوہی نەخۆشی لە ئەنجامی دۆخیکی
ناسروشتیەوہ پروودەدات، یەکەم جار دۆخەکی یان شتێوە ناسروشتیەکی
دوایار نەخۆشیەکی دەردەکەوێت، بەمە لەگەڵ "جالینوس" دژ بە یەکن،
چونکە "جالینوس" پێیوایە نەخۆشیەکی پێش شتێوە ناسروشتیەکی
دەکەوێت، بەوہی کە دۆخە ناسروشتیەکی لە ئەنجامی نەخۆشیەکیەوہ
دروست دەبێت.

نیشانە چیه؟

دۆخیکی ناسروشتیە، دوای نەخۆشیەکی دەکەوێت وەک
"سوربوونەوہی پروومەت - تینویتی و سەرئێشە" لەکاتی بەرزبوونەوہی
پلەیی گەرماي جەستە، نیشانەكان بۆ پزیشک وەک ئاماژە و بەلگەییە لەسەر

هه‌بوونی نه‌خۆشی و ناسینه‌وه‌ی جه‌وه‌هری نه‌خۆشییه‌که. هه‌ندی جار نه‌خۆشیک ده‌بیته هۆی نه‌خۆشیکێ تر وه‌ک "کۆلۆن" که ده‌بیته هۆی "بوورانه‌وه"، وه‌ک چۆن ده‌کرێ "نیشانه" بیته هۆی نه‌خۆشی له‌ نمونه‌ی "نازاری زۆر" ده‌بیته هۆی "شیربه‌نجه"، هه‌روه‌ها ده‌کرێ "نیشانه" خۆی نه‌خۆشی بیت وه‌ک "سه‌رئیشه به هۆی به‌رزبوونه‌وه‌ی پله‌ی گه‌رمای جه‌سته"، ئە‌مه‌ ئە‌گەر جی‌گیربیت په‌نگه‌ بیته نه‌خۆشی.

بۆیه "جالینوس" باس له‌ سێ جور دۆخ ده‌کات بۆ جه‌سته‌ی مرۆف، و‌اتا دۆخه‌کانی جه‌سته‌ی مرۆف لای "جالینوس" بریتین له‌: یه‌که‌م ساغ و سه‌لامه‌تی "تهدروستی" جه‌سته‌ی مرۆف له‌ شیوه‌ی میزاج و پێکهاته‌کانی که به‌ ته‌واوی کار و چالاکی خۆی ئە‌نجامده‌دات، و‌اتا کرده‌کانی مرۆف پاست و دروستن. دووه‌میان "نه‌خۆشی" که پێچه‌وانه‌ی ئە‌وه‌ی سه‌ره‌وه‌یه، تیایدا کرده‌کانی مرۆف ناهاوسه‌نگه‌ به‌هۆی تیکچوونی میزاج و پێکهاته‌کانی. سێیه‌م "دۆخیکه ده‌که‌وێته نیوان "ساغی و نه‌خۆشیه‌وه" وه‌ک جه‌سته‌ی پیاوه به‌ ته‌مه‌نه‌کان و گه‌وره‌کان، یان به‌ هۆی هه‌بوونی هه‌ردوو حاڵه‌تی یه‌که‌م و دووهم له‌ جه‌سته‌ی مرۆفدا له‌ یه‌ک کاتدا، وه‌ک ئە‌و که‌سه‌ی له‌ میزاجدا ته‌ندروسته، به‌لام له‌ پێکهاته‌یدا

ناساغه، يان وهك تهو كه سانه ي له زستان ساغ و تهن دروستن و له هاوین ناساغ و نه خوښ.

ليره دا "جالينوس" ده لیت: "ته خوښه كان سې جوړن، په كه ميان تهو نه خوښانه ي ديارن و به هه سته كان هه ستیان پته كه ين، دووه ميان ته وانه ي شاراوه ن يان ناخه كين به ئاسانی ده ناسرینه وه وهك هه بوونی تازار له گده و سیه كان و بړی هه ناسه دان، سینه ميان ته وانه كه هه ستیان پیناكري و نانا سرین ته نها به مه زنه دياریده كړین وهك ئافاته كانی میزه لدان.

هه روه ها باس له وه ده كات كه نه خوښه كان هه نديكيان "ساده ن و هه نديكيان ليكدراو"، نه خوښه ساده كان په ك جوړن يان ميزاجی يان به هو ی پینكها ته وه، وانا ده كړئ كه سه كه به هو ی تيكچوونی لایه نی ميزاجیه وه نه خوښ بكه ویت، يان به هو ی تيكچوونی لایه نی پینكها ته وه، به لام نه خوښه ليكدراوه كان ته وانه كه هه ردوو جوړه كه ی تیدا كوده بیته وه. مه به ست له نه خوښه "ليكدراوه كان" ته نها ته وه نیه كه به هو ی كزبوونه وهی لایه نی ميزاجی و پینكها ته یی دروسته بی، به لكو تهو نه خوښه ته گهر كو بیته وه له نه نجامی كزبوونه وه كه دا په ك نه خوښی

دروستەبى ۋەك "شېربەنجە"، دەزانين كە شېربەنجەكان لەيەك كاتدا نەخۆشى ميزاجى و پىكها تەيىن، چونكە بى خراپوونى ميزاج "شېربەنجە" پرونادات، ھەروەھا نەخۆشىيەكە كار دەكاتە سەر تىكدانى شىوہ و پىكها تەي جەستەي نەخۆشەكە.

پەوتى دووھەم: بناغە كەلامىيەكانى پزىشكى "عەرەبى-ئىسلامى":

لەم باسەدا نووسەر ئاماژەي بە ھەندى بابەت داوہ بەلاي ئىمەوہ زۆر پەيوەندى بە فەلسەفەي پزىشكىيەوہ نىيە، چونكە بابەتەكان تايەتن بە گرافتە كەلامىيەكان، ئەوہى لىرەدا بۆ ئىمەگرنگە لە پەوتى دووھەم بۆچوونى "ئىبن خەلدونە" لەسەر فەلسەفەي پزىشكى و تىشكىمان خستۆتە سەر بۆچوونەكانى لە ۋەرگىرانى ئەم پەوتە.

۱- "ئىبن خەلدون" ۋەك زانا و بىرمەند و فەيلەسووف و مېژوونوس، لەو بەشەي بۆ قسەکردن لەسەر پزىشكى تەرخانى کردووە ئاماژە بەوہ دەكات كە "ئەوہى بە ناوى پزىشكىيەوہ و لەژىر ناوى (پزىشكى نەبەوى) بۆ ئىمەگۆزاراۋەتەوہ تەنھا برىتيە لە "پزىشكى خۆمالى - كۆچەريەكان" نەك پزىشكى نەبەوى. چونكە ئەوہى بە زارى "پىغەمبەرمان" ھاتوہ،

وهك كه سټيكي عهره يې ټهو قسانه ي كړدووه نهك وهك "نټر دراويك"،
 چونكه هاتني ټهو به مهبه سټي ټاشنا كړدني خه لك بووه به شه ريعه ت و
 به رنامه ي خودا وانا لايه ني "بيرو باوه ر"، كه زياتر بايه خي پندراوه له پروي
 شه رعه وه، نهك بو ټه وه ي فيري لايه ني پزيشكي مان كات. وانا ټهو
 "پټغه مبه ر بووه نهك پزيشك". به وانا يه كي تر " ټهو ټه ركي گه ياندني
 په يامي خودا بووه بو ټه وه ي خه لك ي بو يه كټا په رستي بگه رپټنه وه"، به لام بو
 كاروباري ژياني پوژانه، ټه وه خه لكه كه خوي باشر ده زانيت چون و چي
 بكات، به نمونه له پرووداوي "پټاندني دار خورماكان" ده رده كه وټ كه
 "پټغه مبه رمان" بو چي هاتووه. وهك وټراوه "انتم اعلم بامور دنياكم" ټيوه
 خوټان باشر له كاروباري دونياتان ده زانن"، ټه وه ي مهبه سټه لټره
 پروونكرپټه وه ټه ميه "ناكرئ ټهو قسه و باسانه ي سه باره ت به لايه ني
 پزيشكي وټراوه له زاري پټغه مبه روه بكرپټه چوارچپوه ي شهرع و ټايني
 و په يامي خودا، وانا ناكري وهك فهرموده ته ماشا بكري"، ټه وه ته نها بو
 ټه زمرون و نه رپټه عهره بيه كاني ټهو سه رده مه ده گه رپټه وه يان بو نه رپټي
 گه لاني تر. هه روه ها باس له وه ده كري كه ټاماژي بو چاره سه ركردني
 چه ندين نه خوځي جه سټه يي كړدووه له وانه "سه رټشه"، به كارهيټاني

"خه‌نه و به‌ستی سهر" وه‌ک چاره‌سهر فهرمانی پێ کردووه، هه‌روه‌ها نه‌خۆشی "زات‌الجنب" به‌قستی ده‌ریاری و زه‌یت چاره‌سهرکراوه. له‌وانه که "پێغه‌مبه‌ر" وه‌ک چاره‌سهر به‌کاریه‌تێناوه "که‌له‌شاخ" بووه، له "تاوس ئه‌بن عه‌باس" هه‌ ده‌گێڕنه‌وه که "پێغه‌مبه‌ر" "درودی خوای له‌سهر بێ فهرموویه‌تی" که‌له‌شاخ بگرن و پاره‌ی نه‌و که‌سه‌ به‌ده‌ن که‌له‌شاخ‌تان بۆ ده‌کات"، فهرمووی: باشترین چاره‌سهر که‌ بیکه‌ن که‌له‌شاخه‌.

ئه‌وه‌ی لێره‌دا پوون و ئاشکرایه، فهرمانه‌کانی "پێغه‌مبه‌رمان" به‌خۆچاره‌سهرکردن، به‌شیک بووه له‌ نه‌ریتی عه‌ره‌بی نه‌و سه‌رده‌مه و ناگرێ زۆربه‌ی ئه‌وانه‌ی به‌ ناوی "پزیشکی نه‌به‌ویه‌وه" ده‌وتری بخریته پāl فهرمووده و فهرمانی نه‌و وه‌ک "نێردراو"، به‌لکو وه‌ک عاده‌تی هه‌موو گه‌لانی دونه‌یا، عه‌ره‌بی نه‌و سه‌رده‌مه چه‌ندین چاره‌سهری بۆ نه‌خۆشییه‌کان به‌کاره‌یتناوه، چونکه‌ لۆجیکی نه‌ بو‌تریت پێش هاتنی پێغه‌مبه‌ر خه‌لکی هه‌یچیان له‌ باره‌ی نه‌خۆش و چاره‌سهره‌کان نه‌ده‌زانی و به‌ هاتنی پێغه‌مبه‌ر خه‌لکه‌که‌ فێری نه‌وه‌ بوون خۆیان چاره‌سهر بکه‌ن، به‌لکو راسته‌رایه‌ بلێن به‌شیک له‌ فهرمانه‌کانی پێغه‌مبه‌ر وه‌ک لایه‌نی ئیمانی ته‌ماشکراوه و کاریگه‌ری هه‌بووه و سودی به‌ خه‌لکه‌که‌ گه‌یانده‌وه و دواجار به‌ ناوی

"پزیشکی نه به وی" بلا و بووه ته وه. به نمونه پروژیک سهردانی نه خوشی کی کرد و فرمانی کرد بچن پزیشک بهینن، وتیان تو وا ده لیت؟ "پنغه مبهری خودا" وتی: "به لی" خودا بو هموو دهر دیک دهرمانیکی داناوه یان چاره سهریکی بو دیار یکردووه. نه مانه و چهن دین پرو دای تر به لگن له سهر نه وهی که پنغه مبهر فرمانی به چاره سهر کردن داوه له ریگای پزیشکه وه. به نمونه پتوهدانی "دووشک" و چاره سهرکردنی له ریگای "ناو و خوی" وه، شوینی پتوهدانه که ده خرته ناو "ناو و خوی" وه.

۲- که موکورتیه کانی نه زمونی پزیشکی لای خه لکی ناوچه که "خه لکی دورگهی عهره بی" واتای نه وه نیه پزیشکی له گه ل هاتنی نیسلام بی که موکورتی نه بووه، چونکه پزیشکی له و سهرده مه به هه مان شیوهی پیشوو به پشت بهستن به بیردوژیکی دیار یکراو کاری پتکراوه که له دهر برینه کانی "حارسی کوری کلده" هاتووه که ده لیت: "گه ده مالی نه خوشیه کانه"، "برستی یان که مخوری لوتکه ی چاره سهره کانه"، "سهرچاوه ی هموو نه خوشیه ک" البرده" واتا "خواردنی به رده وام"، "که سیک له دوی یه ک خواردن ده خوات بی نه وهی پشویه ک به گه ده بدات". لیره دا "تین خه لدون" ده لیت: "سهرچاوه ی هموو نه خوشیه کان

بریتییه له خۆراکه‌کان.. چاره‌سه‌ریش بریتییه له ریجیمکردن، یان قه‌ده‌غه‌کردنی خواردن له نه‌خۆشه‌که بۆ ماوه‌ی چه‌ند هه‌فته‌یه‌ک و پێدانی خۆراکی گونجاو تا ده‌گه‌ڕێته‌وه دۆخی جارانی. بۆیه "ئێین خه‌لدون" جه‌خت له‌وانه ده‌کاته‌وه به‌ گه‌ڕانه‌وه‌ی بۆ دوو فاکته‌ر ئه‌وانیش "فسیۆلۆجی" و "مه‌ده‌نی".

- فاکته‌ری فسیۆلۆجی: له‌ پروونکردنه‌وه‌ی ئهم فاکته‌ره "ئێین خه‌لدون" له‌ ده‌ستپێکی خواردنه‌وه ده‌ستپێده‌کا، وانا پرۆسه‌ی خواردن له‌ ده‌مه‌وه و بۆ هه‌رسکردنی له‌ناو گه‌ده و گه‌یشتنی به‌ جگه‌ر، لێره‌دا ئه‌گه‌ر گه‌رمی جه‌سته له‌ کولاندنی خۆراک نه‌گاته‌ پله‌ی ئاسایی خۆی و لاواز بێت به‌ هۆی زۆربوونی خۆراک له‌ناو گه‌ده و زالبوونی به‌سه‌ر تواناکانی گه‌رمی جه‌سته له‌ ئه‌نجامدانی پرۆسه‌کانی خۆی وه‌ک پتیویست یان به‌ هۆی خواردنی خۆراکی تر پێش ئه‌وه‌ی گه‌ده خۆراکه‌کانی پێشوتری هه‌رس کرده‌بێت، ئه‌وه‌ی بۆ ده‌نێردرێت که‌ باش پێ نه‌گه‌یشتوه، ئه‌مانه له‌ناو گه‌ده و جگه‌ر ده‌میپێته‌وه تا ئه‌و کاته‌ی بۆگه‌ن ده‌بی و که‌پوو ده‌گرێ، دواجار ده‌بیته هۆی نه‌خۆش بوونی ئه‌ندامێک له‌ ئه‌ندامه‌کان، وانا

خوږاکي زور و له ږاده پټويستی مړوف ده پټه هوی نه خوښیه کان و نه خوښ بوونی مړوفه کان.

- فاکتري شارسټانيهټ "مهده نيټه": ليره دا ټيبن خهلدون نه وه پرونده کاته وه، که زور به ی ته وانه ی توشی نه خوښی بوون، ته وانه بوون که خهلکی شاره کان بوون به به راورد به خهلکی دهره وه ی شاره کان "ده شتايه کان - بيا بانه کان"، هوکاره که ی گه ږانده وه بو زوری جوړه کانی خوږاک و مانه وه یان له سهر يه ک جوړی خواردن، و پيسبوونی هه وای شاره کان به هوی ټيکه لېوونی له گهل هلمی پاشماوه کانی شته ږيډراوه کان، به لام بو خهلکی کوچه ری که متر گرنگيان به خواردنی زور ده دا و زیاتر برسیتی زالېووه به سهر ياندا تا وه ک نه ریتی لیتهاټ، وانا ته وان خوږيان له سهر برسیتی ږاهیتابوو و خواردنه کان يان ساده و که م و گونجاو بووه له گهل میزاج و پټکهاته ی جهسته يان، ته مانه هوکار بوونه بو ته وه ی که متر نه خوښ بکه ون به راورد به خهلکی ناو شاره کان، بیگومان پاکي و سافي ناو و هه وای ناوچه کان يان کاریگه ری هه بووه له سهر ته ندروستيان. خالیکي تر که ټيبن خهلدون ټماژه ی بو کردووه بریتیه له بوونی جولهی زور له ناو خهلکه کوچه ری هه کان به هوی وه رزشکردنی سوارچاکي و

ئەسپسوارى و پاكردن و پاوكردن، ئەمانە ھۆكار بوونە بۆ ئەوھى
تەندروست بن و پتويستيان بە پزىشك نەيىت تەنھا لە دۆخى زۆر پتويست
نەيىت.

ئەم بىردۆزە پىچەوانەى بىردۆزى يۆنانىەكانى "بىردۆزى تىكەلەكان يان
مىزاجەكان"ە، بەلكو گونجاو لەگەڵ بىردۆزى مىسرىيەكان بەوھى كە
"نەخۆشى" دەگەرپتەوھ بۆ كەلەكەبووى خواردنەكان لەناو گەدە، واتە پىش
ئەوھى گەدە بە ئەركى خۆى ھەستىت ئىمە خواردنى تر پەوانەى ناو گەدە
دەكەين. كاتىك پاشماوھەكانى خواردن لەناو گەدە و پىخۆلەكان
دەمىنپتەوھ دياردەى كەپروو و بۆگەنى و برىن سەرھەللات و دەبىتە ھۆى
ئازار و نەخۆش بوونى كەسەكە، بۆيە باشترىن چارەسەر و دەرمان لەم
دۆخەدا "برىسيوون - كەم خواردنە". واتا فەلسەفەى "كەم خواردن يان
گرتنەوھى خواردن بۆ ماوھەكى ديارىكراو" باشترىن چارەسەر بووھ كە بە
ئەزمونى ژيان مىسرىيەكان پتوي گەيشتون، ئەمە بە پروونى دواى ھاتنى
ئايىنى ئىسلام دەرەكەوت بە تايەتى لە "فەريزەى پۆژوگرتن"، فەلسەفەى
پۆژوگرتن بەشكى بۆ چارەسەرى جەستەيە لە نەخۆشىيەكان و
پاكردنەوھى گەدە و پىخۆلەكانە وەك لە فەرموودەى راست ھاتووھ "بە

پوږوین تندرست دهبن". ههروهه له چهنډین فهرموودهی تردا هاتروه
 که پتغه مبهری ئیسلام "محمد" درودی خوی له سهر بی "ناماژه به گرنگی
 چۆنیه تی و چیه تی خواردن و خواردنه وه ده دات و چۆن مروف مامه له
 له گه ل گه ده و خواردن و نه فسی خوی بکات. له وانه: "گه ده ده کرپته سی
 به شه وه، به شیکي بۆ خواردن و به شیکي بۆ ئاو و ئه ویرتر بۆ هه وا"، ئه م
 دابه شکرده نه فله سه فه ی خوی هه یه، هه ر به نمونه ئیمه ده توانین به نه زمون
 و تاقیکردنه وه هه ست به و ئارامیه بکه یین کاتیک گه ده مان دابه ش ده که یین
 بۆ سی به شه که، به پتچه وانه وه، هه ر کاتیک ئیمه گه ده مان ته نها بۆ
 خواردنه که ته رخان کرد و هیچمان بۆ ئاو و هه وانه هیشته وه، ئه وکات زۆر
 هه ست به نا په حه تی و نا ئارامی ده که یین، ئه مه بۆ خوی سه رچاوه ی توش
 بوونه به ئازار و دواتریش نه خوشیه کان. ههروهه چهنډین ده قی تر هه ن
 ئاماژه به گرنگی چۆنیه تی خواردن ده دن له وانه قسه یه کی "فوزیه لی
 کوری عه یاز" "پیاو چاکیک بووه" ده لیت: 'سی شت ده بنه هو ی دل په قی:
 یه کیک له وانه زۆر خواردنه". هه ر بۆیه یه کیک له نیشانه کانی ئیماندار
 "که م خواردنه"، چونکه ئیماندار به یه ک "گه ده" نان ده خوات، به
 پتچه وانه وه "که سی بیاهه" به حه وت گه ده وه نان ده خوات"، مه به ست

له‌م بۆچوونه ئه‌وه نیه که بیاوه‌ر چه‌وت گه‌ده‌ی هه‌یه، به‌لکو ئاماژه‌یه بۆ ئه‌وانه‌ی له‌ خواردندا به‌ ئه‌ندازه‌ی "چه‌وت که‌س نان ده‌خۆن"، و‌اتا له‌ نیشانه‌کانی ئیمان "که‌م خواردنه". خالیک‌ی تریش که‌ ئاماژه‌ی بۆ کراوه‌ سه‌باره‌ت به‌ خواردن، ئه‌وه‌یه "ئه‌و که‌سانه‌ی زۆر ده‌خۆن ئه‌وانه‌ن که‌ مائی دونیا‌یان خۆش ده‌وی، ئه‌مه‌ بۆ خۆی سه‌رچاوه‌ی گونا‌هه‌ و هه‌له‌کانی مرۆفه‌ له‌ دونیادا، به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ که‌م خۆراکی نیشانه‌ی "زوه‌د و داناییه‌ له‌ ژياندا" و سه‌رچاوه‌ی دوورکه‌وته‌وه‌یه‌ له‌ گونا‌هه‌ و هه‌له‌کردن". دانایی ناچێته‌ ناو گه‌ده‌یه‌کی پ‌ر له‌ خواردنه‌وه‌". لێره‌دا "عمری کوری خه‌تاب" ده‌لیت: "وریابن له‌ گه‌ده‌تان، چونکه‌ هۆکاره‌ بۆ تیک‌چوونی جه‌سته‌ و تووشبوون به‌ نه‌خۆشی و ته‌مه‌لی له‌ نوێژکردندا".

ئه‌مانه‌ و چه‌ندین هۆکاری تر هه‌بوونه‌ که‌ "پێغه‌مبه‌ر و هاوه‌لانی و پیاوچاکان و سۆفیه‌کان، به‌رده‌وام هانی خه‌لکیان داوه‌ خۆیان له‌ خواردن و خواردنه‌وه‌ی زۆر پیا‌ریزن. هه‌یج کات په‌نا بۆ "قه‌ده‌غه‌کراوه‌کان" نه‌به‌ن تاوه‌کو وه‌ک چاره‌سه‌ر بۆ نه‌خۆشیه‌کان به‌کاری به‌یئن، چونکه‌ "قه‌ده‌غه‌کراوه‌کان" چاره‌سه‌ر نین، به‌لکو خۆیان نه‌خۆشی و ده‌ردن. وه‌ک ئه‌وه‌ی ده‌وتری "خواردنه‌وه‌ی ماده‌ کحولیه‌کان" بۆ چاره‌سه‌رکردنی

چەندىن نەخۆشى بەسودە، لە راستىدا وا نىيە، چونكە لە فەرموودەكاندا ئاماژە بەو كراوە: "خودا شىفا و چارەسەرى ئيوەى لە مادە قەدەغە كراوەكاندا دانەناوە".

لێرەدا ئىمە لە بەردەم دوو تىۆرىن لە پزىشكى و چارەسەردا ئەوانىش: يەكەم: تىۆرى يۆنانىيەكان، كە بە "تىۆرى تىكەلەكان - مىزاجەكان" ناسراوە، لەناو پزىشكە موسلمانەكاندا "ئىبن سىنا" بۆ چارەسەركردنى نەخۆشىيەكان بە كاريهيتناوە.

دووهم: تىۆرى "البردە و الحمى" "لەرز و تا" بۆ مىسرىيە كۆنەكان دەگەرێتەو، لە ناو موسلمانان هەريەك لە "ئىبن قەيم و ئىبن كەسیر" بۆ چارەسەركردنى نەخۆشىيەكان بە كاريانەيتناوە.

يۆنانىيەكان لە چارەسەركردنى نەخۆشىيەكان پشتيان بە "مىتۆدى قىاسى" بەستووە، بە تاييەتى لە پافەكردن و پروونكردنەوێ نەخۆشىيەكان و تەندروستى بۆ بىروكەى "هاوسەنگى نىوان" پىكهاكەكانى جەستە" و "تىكچوونى ئەو هاوسەنگى" دەگەرێتەو، وانا زانين و زانىاريان بە ھۆكارەكانى، ھەروەھا پاگرتنى ھاوسەنگى خۆى بۆ خۆى زانين بوو بە

ھۆکارەکانى تىکچوونى ھاوسەنگىيەكە. ھەروەھا پزىشكى يۆنانى زۆر
 كارىگەر بوو بە وتەكەى "ئەرستو" كە دەلالت: "زانست برىتيە لە ناسينەو
 و زانين بە علەكە- ھۆكارەكە"، وانا چارەسەر كەردنى نەخۆشەكە پىنويستى
 بە ناسين و زانينى ھۆكارەكەيەتى.

بەلام تيۆرى مىسرىەكان زياتر پشتى بە ئەزمون و تاقىكردنەو و
 شارەزايى ژيانى پۆژانە بەستوو، واتە بى دۇنيابوون لەوھى چارەسەرەكە
 بۆ نەخۆشەكە گونجاو پەنايان نەدەبرد بەر چارەسەر كەردن، ئەمەيش
 پىنويستى بە چاودۆيرىكەردنى وردى حالەت و دۆخەكان ھەبوو.

مىتۆدى ئەزمونگەراكەن لە پزىشكىدا پشت بە چەند ھەنگاويەك و
 قۇناغىك دەبەستىت لەوانە:

۱- تىيىنىكەردنى پزىشكى بۆ تىكچوونى بار و دۆخ و ئەركى
 نەخۆشەكە و چاودۆيرىكەردنى سەرچەم گۆرپانكارىەكانى قۇناغى
 نەخۆشەكە، ئەمە يەكەم ھەنگاوە بۆ چارەسەر كەردنى نەخۆشەكە.

۲- تىيىنىكەردنى سەرچەم ئەو پروودا و دۆخانەى تووشبوو كە دىتە
 پىشى وەك نىشانەى نەخۆشى لە كاتى جەنگەكان و بەربوونەو لە

به‌رزايه‌كان و پرووداوى تر، واتا "تيښنيكردنى ټيكنچوونى ټركى ټه‌ندامه‌كانى". چونكه جه‌نگه‌كان و دروستكردنى ټه‌رامه‌كان و كه‌وته‌وى پرووداوى جوارجوړ ده‌وله‌مېندى لايه‌نى پزىشكى لى كه‌وته‌وه و بووه هوى پيشكه‌وتنى كه‌رتى ته‌ندروستى و پزىشكى لاي مىسريه‌كان.

۳- پزىشكى مومارس سوديكي زوړ له و ټه‌زمونانه وه‌رده‌گرى، به‌لام هه‌موو كات "مومارسه و ټه‌زمون" به‌س نيه بو چاره‌سهر كردن، به‌لكو "سه‌رناسى" پولى گرنگى هه‌يه له دوژينه‌وى ناسوى چاره‌سهره‌كان، ټه‌م سه‌رناسيه خه‌لايتيكى خوايه كه به مروځه‌كان ده‌درت و به‌م هويه‌وه پزىشكى پيشكه‌وتنى گه‌وره‌ى به خووه بينى به‌تاييه‌ت له دوژينه‌وى ده‌رمان و چاره‌سهره‌كان.

۴- له پال ټه‌وانه "پزىشكى چاره‌سهره‌كر" پشټى به "قياسى- پيوانه‌يى" "ليكنچوو و هاوشيوه" به‌ستوه له چاره‌سهره‌كردنى نه‌خوشيه‌كان، وه‌ك "به‌كاره‌يتنانى ده‌رمانيك له نه‌خوشيكه‌وه بو نه‌خوشيكى ترى هاوشيوه و ليكنچوو" وه‌ك به‌كاره‌يتنانى ده‌رمانه‌كانى چاره‌سهرى ده‌سته‌كان بو

چارەسەرى لاقەکان."

پەوتى سێيەم: رۆلى سۆفیزم لە پزىشكى دەرونىدا.

نەخۆشە دەرونیەکان لە کۆنەوێ تا ئێستا بە نەخۆشە "هۆکار نادیارەکان" ناسراوە، بە مەترسیدارترین نەخۆشەکان ناو دەبرێت لە بەرامبەر نەخۆشە جەستەییەکان، لەبەر نادیارى هۆکارەکانى و بۆ چارەسەربوون، نەخۆشەكە پەناى بۆ جادو و نوشتە و فال بردووە. سەبارەت بە مەترسیەکانى دەبینین "الکىسس کاریل" دەلێت: "نەخۆشە ئەقلىەکان لە نەخۆشەکانى دڵ و کولترا و تاعون و شێرەنجە مەترسیدارترین، نرخ و تێچووى ژيانى شارستانیەت و پێشکەوتنى پێشەسازى کە مەزوف وەك باج داوتى بریتىبوو لە لاوازی ئەقلى و شىتبوونى".

چارەسەرى نەخۆشە ئەقلىەکان بە درێژایى سەردەمەکان گەشە و پێشکەوتنى بە خۆوە بینیوە، لە کۆندا جادو و نوشتە کۆلەكە و سەرچاوەى چارەسەر بوو، بە گەرانهوێ نەخۆشەكە بۆ هێزى نادیار و شەپانگێز کە خۆى خزانداوتە ناو جەستەى کەسەكەو، بۆ دەركردنى گیانە خراپەکان

په نایان بۆ چه ندین چاره سر بردوه وهک پتوپه سمه کان. هه رچه نده بۆچوونی "ئه بوقرات" مړوڅی لهو بیروباوهره پرزگارنه کرد، ئه بوقرات نه خوښیه ئه قلییه کان بۆ تیکچوونی فسیولۆجی ده گه پرانده وه، به لام مړوڅه کان هه ر په نایان ده برده بهر جادوگه ران بۆ چاره سه رکردنیان له نه خوښیه کان به تایبهت به کارهینانی "نوشته و روقیه" و شتی تر.

له گه ل گه شه کردن و پیشکه و تنی دیارده ی "خه و تنی موگناتیسی" له سه ده ی نویدا، ئه وه جینگیربوو که شیکردنه وه ی دهروونی تاکه سه رچاویه بۆ ناسینه وه ی نه پینه کانی دهروون و کاری نهسته کانی مړوڅ، ئه مهش بۆ پتنگای چاره سر بۆ نه خوښیه دهروونیه کان جیی متمانه بووه، بیگومان "شیکردنه وه ی دهروونی" مۆرکی زانستی ئه و سه رده مه ی هه لگرتووه و دورخسته وه ی پۆلی هه موو دیارده یه کی نادیار ی له نه خوښیه که دوورخسته وه. لیره وه قوتابخانه ی شیکاری دهروونی گرنگی دا به نه خوښیه دهروونیه کانی وهک "خه مۆکی و فشار و شیزوفرینیا که سایه تی"، وه بۆ پرزگاربوون له دلّه پراوکی و نیگه رانی و پارایی پتویسته له "خوبایی بوونی منی بالا" که مکرپته وه. بۆیه قوتابخانه ی "فروید" له شیکاری دهروونی هیچی که متر نه بووه له قوتابخانه ی "کلود برنارد" له پزیشکی

ئەزمونیدا. ھەروەھا پزیشکی دەروونی بیروۆکەکانی "فرۆید" لە شیکردنەوێ دەروونی تێپەراند، بە تایبەت دورخستەوێ پۆلی "ئاین" لە لایەن "رۆید" وە لە چارەسەرکردنی نەخۆشیە دەروونیەکان. یەكەم کەس کە ئەمە ی کرد "کارل یونگ" بوو کە دەلێت: "لە ماوێ سی سالدای سەرچەم ئەو نەخۆشانە ی پزۆژیان پێکردوو لە سەرانی سەری جیهاندا، ھۆکاری نەخۆشیەکانیان بۆ "لاوازی و کەمی باوەر و ئیمانیا" دەگەراییو، تەنھا دوا ی بەدەستھێنانەوێ "ئیمان و باوەرپەکانیا" لە نەخۆشیەکانیا پزگاریان بوو. ھەروەھا لە شوێنیکێ تردا دەلێت: "لە نیوان نەخۆشەکانم لە دوا ی (٤٠) سالیەو، تەنھا ئەوانە توشی نەخۆشیەکە بوونەو کایمان و باویری ئاینیا لە دەستدایو و بە گەرانیو ئەو ئیمانە جاریکی تر چاکبوونەو". ئەمە بۆ خۆی گرنگی "لایەنی روحی و دەروونی ئیمان و باوەر" نیشاندەدات لە چارەسەربوون یا توشبوونی بە نەخۆشی دەروونی. بگرە گەرانیو بۆ لایەنی "ئیمان و باویری ئاینی" لە زۆری جیهاندا وەک چارەسەر و پزگارکەر لە زۆری نەخۆشیە کوشندەکان پۆل و کاریگەری خۆی ھەبوو، بە تایبەت لە نەخۆشیەکانی وەک "ئایدز" و کاریگەری خراپ و مەترسیەکانی "مادە

هۆشبه‌ره‌كان" له‌سه‌ر ده‌روون و جه‌سته‌ی مرۆفه‌كان، هه‌روه‌ها به‌ها ئایینی و ئاكاریه‌كانیان وه‌ك سه‌رچاوه‌ی چاره‌سه‌ر و پرزگار بوون له‌و نه‌خۆشیانه‌ی باس كردوووه‌.

بەم جۆرە دەبینین دیاردەى دووبەرەكى و جىابونەوە لە ناو قوتابخانەى
شيكارى دەروونى ھەر بەردەوامە، لێرەدا "الكسيس" دەپرسیت : چۆن
چارەسەرى زۆربەى نەخۆشیە دەروونییەکان بە ڕێكەوت لە شوێن یان
روژه پێروژەکان کراو، ئەمە ناكرى نكۆلى یان پشتگوێ بخرى؟

لیتره ده کړئ وهک وه لاميک بو هم پرسياره بلیم: وهک چوڼ پزیشکی
سهردهم پهنای بو سوود وهرگرتن له پزیشکی کون بردووه نه مهش وهک
پازیبوون به گرنگی تیروانینی گشتگه را، بو نه خوش، یان بو بوونی
وزهیه کی زیندوو، که کار بو دورخستنه وهی هه موو گیائیکی نامو و خراب
دهکات که پرووده کاته جهسته ی مروف، به هه مان شتوه دهیینین پزیشکی
دهروونی سهردهم بو هه مان راستی هه مان بوچوون گه پرایه وه که پتیبو ابو
په نا بردنه بهر ثایین و ئاکار له بواری چاره سهرکردنی نه خوشیه کان
پتیبوسته کی زهروریه.

به‌که‌م شت له‌ بواری هزری ئیسلامی سه‌باره‌ت به‌ پزشکی ده‌روونی باس بکری‌ت، بریتییه‌ له‌ پۆلی فه‌یله‌سووفانی که‌ له‌ بواری پزشکی کاریان کردووه‌، نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌کان به‌ ئەندازه‌ی نه‌خۆشییه‌ جه‌سته‌یه‌کان شو‌نیان له‌نیو کارکردن و گ‌رنگیدانی پزشکیدا نه‌بووه‌، ئەوان زیاتر پلاتۆنیانه‌ ته‌ماشای ده‌روونیان کردووه‌ و نه‌خۆشی و ئافاته‌کانیان بایه‌خ پینه‌داوه‌. له‌ راستیدا "کو‌پی زه‌کرای پازی" باسی له‌ پزشکی روحانی کردووه‌، مه‌به‌ستی ئەو "پزشکی ده‌روونی بووه‌"، به‌لام ه‌ندی تیینی له‌سه‌ر نووسینه‌کانی ه‌یه‌ ئەوانیش بریتین له‌:

۱- زیاتر باسی له‌ باب‌ه‌ته‌کانی وه‌ک "چه‌وسانه‌وه‌ی نه‌فس و ه‌ه‌وا و تو‌ره‌بوون و درۆکردن و چه‌سودی و مه‌ترسیه‌کانی عیشق" کردووه‌، واتا ئەو زیاتر باب‌ه‌ته‌ ده‌روونی و خوه‌ خراپه‌کانی مرو‌فی تیکه‌ل به‌یه‌کتر کردووه‌، بۆیه‌ "حه‌مید الدین الک‌رمانی" په‌خنه‌ی لیگ‌رتووه‌ و وتویه‌تی ئەو ه‌یج په‌یووه‌ندی به‌ پزشکی ده‌روونییه‌وه‌ نییه‌.

۲- سه‌باره‌ت به‌ ده‌روون زیاتر له‌ پرووی فه‌لسه‌فیه‌وه‌ باسیکردووه‌ وه‌ک ئەوه‌ی له‌ پرووی ده‌روونییه‌وه‌ بی‌ت، واتا باسه‌کانی ئەو په‌یووه‌ندیان

به پزیشکی دهر و نیه وه نیه، وهک قسه که ریک و ابووه له سهر جزره کانی دهر و ون و چاره نویسی دهر و ون له دوا ی مردن.

۳- رازی کتیه که ی سه بارهت به "پزیشکی دهر و ونی" به وه سفکردنی "پنگه ی نه قل" ده ستیپ کردووه، به وه ی که مرؤف ده توانیت خوی خوی چاره سه ربکات و پتویستی به پزیشک نه بیت، به لام "حه میدالدین کرمانی" ره خنه ی لیده گری، به وه ی که پزیشکی دهر و ونی هاوشیوه ی پزیشکی جهسته یی، تیایدا نه خوش زور پتویستی به پزیشک ده بیت بو نه وه ی چاره سه ربکات.

دوا ی بوچوونی فیله سووفان، رۆلی "سوفیزم" وهک ره ویتیکی روحی له ئیسلامدا گرنگی خوی هه بووه له چاره سه رکردنی لایه نی روحی و دهر و ونی مرؤفه کان، به لام به هه مان شیوه ی دیده فله سفیه که ی پروبه پرووی ره خنه بووه ته وه. نه وان له پاکردنه وه ی دهر و ون و روحی مرؤف رۆلیان هه بووه، به لام له چاره سه رکردنی نه خوشیه دهر و ونیه کان رۆلیان نیه، بو وه لامی نه و قسانه ی سه ره وه هه ندی پروونکردنه وه ده خهینه پروو تیایدا سوفیزم رۆلی هه یه له وانه:

۱- هەرچه‌نده هەندێ له نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌کان به‌ خراپه‌کاری دانانریت، به‌لام له‌گه‌ڵ زۆریه‌ی خراپه‌کاریه‌کان هه‌له‌ تیگه‌یشتن دروستده‌بی، وه‌ک "سادیه" به‌ هۆیه‌وه‌ شه‌پانگیزی پرووده‌دات، سایکوباتی و لامبالات و گه‌یشتن به‌ دیارده‌ی کوشتنی بی پاساو، شیزوفرنیا که‌سایه‌تی و گه‌یشتن به‌ حاله‌تی شیتبوون و دزیکردن.

۲- نه‌خۆشییه‌ ده‌روونییه‌ په‌تیه‌کانی وه‌ک "دوودلی و پارایی و خه‌مۆکی"، تیایدا سۆفیزم رۆلێکی به‌په‌چاوی هیه‌له‌ له‌ناوبردیان، چونکه‌ سۆفیزم بۆ پاک‌کردنه‌وه‌ی له‌ چلکی دنیا و خه‌م و ناخۆشیه‌کانی ژبانی ده‌روون هه‌ولده‌دات.

۳- پزشکی "سایکۆسۆماتیکی" "ده‌روونی جه‌سته‌یی" په‌رده‌ له‌سه‌ر زۆر له‌ فاکته‌ره‌ ده‌روونییه‌کان هه‌لده‌داته‌وه‌ وه‌ک "خۆخۆیی" که‌ ده‌گاته‌ پله‌ی توشبوون به‌ هەندێ نه‌خۆشی جه‌سته‌یی وه‌ک "په‌بۆ و برینی گه‌ده‌". هه‌روه‌ها هه‌له‌چوونه‌ ده‌روونییه‌کان مرۆف توشی په‌ستانی خوین و نه‌خۆشییه‌کانی دڵ ده‌که‌ن، لی‌ره‌دا سۆفیزم وا له‌ شوێنکه‌وتوووه‌کانی ده‌کات که‌ چۆن موجه‌ده‌ی نه‌فس و ده‌روونی خۆیان بکه‌ن و شه‌ر له‌گه‌ڵ هه‌ز

و نارەزووه‌کانی دنیا بکه‌ن و مروّف له‌و فاکته‌رانه‌ی ده‌بنه‌ هۆی
 وروژاندنی ئەم بابەتانه‌ پاک بکاته‌وه‌.

که‌واته‌ خالی سه‌ره‌تا له‌ سوّفیزم وه‌ک شتوازیکی له‌ پزیشکی ده‌روونی
 ئەوه‌یه‌ که‌ "ناخ کاریگه‌ری له‌ سه‌ر ده‌ره‌وه‌ هه‌یه‌"، بۆیه‌ سه‌رجه‌م کرده‌وه‌کانی
 مروّف "چاک و خراپ" ده‌که‌وێته‌ ژێر کاریگه‌ری ترپه‌ی دله‌کان و نه‌هێنیه‌
 ده‌روونیه‌کان، ئەگه‌ر ده‌روون چاک بوو ئەوه‌ سه‌رجه‌م کرده‌وه‌کانی تری
 مروّف چاک ده‌بن، به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ خراپ ده‌بن.

نەسکی دووهم: رۆڵی سۆفیزم وەک بابەت و میتۆد لە
چارەسەرکردنی دەروونی
لە ڕووی میتۆدیەوه بەم جۆرە دەبێ:

۱- پەيووەندی نێوان "شیخ و دەرویش" پەيووەندیەکی روحیە و وەک
پێوستیەک بۆ چارەسەر گرنە.

۲- میتۆدی "چێژ"ی شیخەکە لە چارەسەرکردن.

سەبارەت بە خاڵی یەکەم، ئەو کەسە ی مەبەستیەتی لە دنیادا لە
تاوانەکان و خراپەکانی دەروون خۆی پاککاتەوه، ئەوه پێوستە شیخی
هەبێت چاوساگی بکات و پێگای بۆ ڕوونکاتەوه، چونکە ناسینەوهی
ئافاتەکانی دەروون پێوستی بە هەبوونی شیخیکی چاوکراوه و زانا هەیه
بە دەروون و بوارەکانی دەروون، بۆیه دەرویش توانای ئەوهی نییه هەموو
ئەو کارە بکات، بێ ئەوهی شیخیکی هەبێت، وەک دەلێن "ئەوهی شیخی
نەبێت ئەوه شەیتان شیخیەتی". لە ئەركەکانی دەرویش نەشاردنەوهی
نەهێنەکانیەتی بۆ شیخەکە، وانا نابێ هیچ شتیکی لە شیخی خۆی
بشارتەوه، پێوستە هەر چیهک بە دڵی دەرویشدا دێت شیخ بیزانیت، بۆیه
پەيوەندی نێوان "شیخ و دەرویش" وەک پەيووەندی نێوان "پزیشک و

نەخۆشە". چۆن نەخۆش ھەموو شتییکی خۆی بۆ پزیشکە کە ئاشکرا دەکات وەک پتویستییە ک بۆ چارەسەر، بە ھەمان شێوە دەرویشیش نەیتییەکانی خۆی بۆ شێخە کە ی ئاشکرا دەکات تا چارەسەری کات. لێرەدا پتویستە دەرویش خۆی بە تەواوی پادەستی شێخ بکات و ملکەچی ھەموو فەرمان و بڕیارەکانی بێت و ناپەرەزایی دەرنەبڕی لە قسەکانی شێخ. بەلام پۆلی سۆفیزم لە پرووی بابەتەو بۆ چارەسەری دەروونی خۆی لەمانە ی خوارەو دەبییتەو:

۱- سەرەتا ئەو کاتە ی کە سە کە تیکەڵ دەبێ بە ڕینگای سۆفیزم و دەبیته دەرویش.

۲- گۆرانی لەناکاوی دۆخەکانی ھەندی لە کەسایەتییەکانی سۆفیزم.

سەبارەت بە خالی یە کەم، پیش ھەموو شتیک پتویستە ئیمە دوو تینگە ھە یە پروونی بکەینەو ئەوانیش "ویست - دەرویش".

یە کەم: وەک چۆن خالی دەستپێکی ھەموو کاریک و توێژینەو یە ک بە "من بیر دەکەمەو" دەست پێدەکات، بە ھەمان شێوەش خالی دەستپێکی ھەموو پەفتاریکی کرداری بە بیروکە ی "من دەمەویت" دەست پێدەکات.

به‌لام "ويست - اراده" له دوو لايه‌نه‌وه و اتاكه‌ى له هزرى سوڤيزمدا زور جياوازه له واتاكاني له هزرى فهلسه‌فى و كه‌لاميدا، ئه‌وانيش:

۱- له‌ناوبردنى سه‌رجه‌م ويسته‌كان و ويستراوه‌كان و مانه‌وه له‌سه‌ر يه‌ك ويستراو ئه‌ويش "خودايه".

۲- گه‌يشتنى تيكۆشان به‌به‌رزترين لوتكه‌ى وه‌ك سوتانى دڻ بو مه‌عشوقه‌كه‌ى، بۆيه پٲناسه‌ى "كاشانى" بو "ئيراده" برٲٲيه له: "پشكۆيه‌كه له‌ ئاگر له‌ناو دڻدا بو وه‌لامدانه‌وه‌ى پاستى".

ليزه‌دا بو له‌ناوبردنى ره‌گ و پيشه‌ى شه‌پانگيزى و خراپه‌كارى له‌ ناخى ده‌رووندا، سى هيزى سه‌ره‌كى هاوكارى مروڤ ده‌كات ئه‌وانيش:

- هيزىكى خواوه‌ندى بالا كه‌ پشنى تۆبه‌كار يان ده‌رويشى نه‌خوش ده‌گرٲت.

- شيخينكى رٲنيسانده‌ر رڤۆلى پزىشك ده‌گٲرٲت.

- وزه‌يه‌كى زيندووى گرگرتوو كه له‌ دڻدا ناكورٲته‌وه تا ئامانجى خوى به‌ده‌سته‌هٲٲٲت ئه‌ويش له‌ناوبردنى ره‌گ و پيشه‌ى ئافاته‌ ده‌روونيه‌كانه.

لیره وه و دواى ئه وهى واتاى "ئیراده" پونکرایه وه ده بینین واتاى
 "دهرویش" دوو واتا لهخوده گری ئه وانیش:

- ئه وه که سهى سه رجهم ئیرادهى و وستی خوی واز لیه پینا و خودای کرده
 تا که بکهر.

- ئه وهى بریاردا و سور بوو له سه ر ته وه به کردن و به جیهیشتنی تاوان و
 خراپه کاریه کان.

سۆفیزم له سه ر بنه مای "زالبوون به سه ر دهروون و نه فسدا" بوونیا د
 ده نریت، واتا به دا برانی په یوه ندییه کان به جیهانی ده ره وه و
 کاریگه ریه کانی، لیره دا ده بینین "ئه بکتیوس" ده لیت: "ئه وه شته کان نیه که
 کار ده کاته سه ر مروفه که، ئه وه تیگه یشتن و بوچوونی مروفه که به کار
 ده کاته سه ری". به نمونه ته گهر "سوکرات مردنی به خراپه بزانیبا، ئه وه
 ده بووه ترسیک له دلیدا، به لام مردن لای ئه وه به و جوړه نه بوو و بویه
 پیشوازی لیکرد". به م جوړه پاو بوچوونی خه لکه که کار ده کاته سه ر لایه نی
 دهروون و هه لچوونه کانی. به هه مان شیوه ش له "بودیزمدا" له ناو بردنی
 تازار و خراپه کانی زیان به له ناو بردنی "منیتی" ده بی، تا مروفه ده گاته

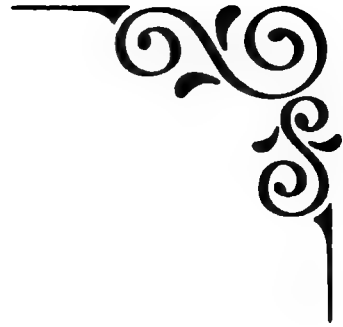
به‌رزترین پله‌ی پرووناکی و ئارامی ده‌روونی و ئاماده‌ی ده‌کات بۆ گه‌شتن به "نیرفانا" واته "لوتکه‌ی به‌خته‌وه‌ری". هه‌روه‌ها "دانا‌ی ریواقی" به‌هه‌مان شیوه له پینگای خۆ پزگارکردنی له هه‌لچوونه‌کانی ده‌روون ده‌گاته به‌خته‌وه‌ری.

ئه‌و پرسپاره‌ی لٚره‌دا ده‌کرئ بریتیه له "سۆفیزم چۆن کار ده‌کات بۆ زالبوون به‌سه‌ر ده‌روون و کۆنترۆڵکردنی هه‌لچوونه‌کان و پزگاربوون له نیگه‌رانی و پراپیه‌کان و سه‌رجه‌م هۆکاره‌کانی نه‌خۆشیه ده‌روونیه‌کان؟ سۆفیزم له‌سه‌ر بنه‌مای "زوه‌د-زاهیدبوون" له دونیادا کارده‌کات، دنیا له چاوی ئه‌ودا کۆتایی دیت و له‌ناوده‌چیت، بۆیه ده‌سته‌به‌رداربوون لٚی ئاسانه، چونکه "خۆویستنی دنیا سه‌رچاوه‌ی هه‌موو خراپه‌یه‌که". لٚره‌دا شیخ جونه‌یدی به‌غدادی ده‌لٚیت: "زوه‌د خالیبوونی دله له هه‌موو ته‌ماحیک".

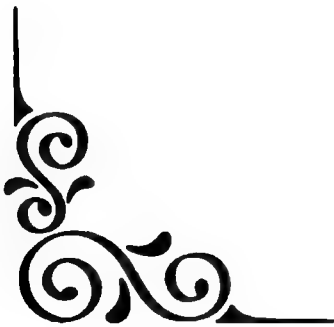
په‌نگه‌ شیکاری ده‌روونی له‌سه‌ر ئه‌م بابه‌ته بۆچوونی جیاوازی هه‌بیت و له‌گه‌ڵ بۆچوونی سۆفیزمه‌کان کۆک نه‌بیت و دژبه‌یه‌ک بن، په‌نگه‌ لای نه‌وان سه‌رجه‌م ئه‌وه‌ی باسکرا به "نه‌خۆشی ده‌روونی" وه‌سفبکری، به‌لام

عیره ته که نه وه نیه، عیره ته که بریتیه له وهی تا چهند نه وهی سؤفیزم
 باسیکردووه به قازانچ و سوود بۆ که سه که ده گه پرتیه وه، واتا لیره دا بنه مای
 "پراگماتیکی" بۆچوونه که و بابته که په کلایی ده کاته وه. واتا هر کاتیک
 چاره سهره که سوودی هه بوو نه وه پراست و دروسته، به پیچه وانه وه نه گهر
 سوودی نه بووو نه وه ناپراست و ناتهن دروسته.

به‌نشی سییهم
فهلسه‌فه و ئاکاری پزیشکی

به‌شی سٚیهم

فهلسفه و ئاکاری پزشکی

نه‌سکی یه‌که‌م: فهلسه‌فه‌ی پزشکی یان فهلسه‌فه‌ی
ته‌ندروستی

بابه‌تی سه‌ره‌کی زانستی پزشکی دوا‌ی تی‌بینکردنی نیشانه‌کانی
نه‌خۆشی پٚویسته نه‌خۆشی نه‌خۆشه‌که ده‌ست‌نیشان‌کات، کار بۆ
دۆزینه‌وه‌ی گون‌جاوترین ده‌رمان بکات وه‌ک چاره‌سه‌ر بۆ نه‌خۆشییه‌که.
له‌م پٚناسه‌وه ده‌رده‌که‌وٚت پزشکی هونه‌ره یان پیشه‌یه، به‌لام له‌راستیدا
پزشکی زانستیک‌ی پراکتیک‌یه "هه‌م زانسته و هه‌م پراکتیک‌یه". وه‌ک هه‌موو
زانسته‌کانی تری پزشکی زانسته و باب‌ه‌ت و میتۆد و یاسای تاییه‌ت به
خۆی هه‌یه سه‌باره‌ت به "نه‌خۆشی و ته‌ندروستی و چاره‌سه‌رکردن".
له‌ته‌ک ئه‌وه‌شدا زانستیک‌ی تیۆریه، هه‌ولده‌دات له‌جیهان تی‌یگات و
بی‌گۆرٚت، جیهانی ئه‌م زانسته بریتیه له "مرو‌فه‌کان"، "نه‌خۆشه‌کان یان
ساغه‌کان"، کار بۆ ئه‌وه ده‌کات نه‌خۆشه‌کان چاره‌سه‌ر بکات و
ساغه‌کانیش له نه‌خۆشی پاریزٚت له‌رٚنگای "جۆپاریزیه‌وه". ساده‌ترین
به‌لگه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که "پزشکی زانستیک‌ی تیۆریه" هه‌بوونی په‌یوه‌ندیه

به زانسته کانی تره وه وهک "فیزیا و کیمیا و بیؤلوجیا و فسیؤلوجیا و توئیکاری". به لام زیاتر له "زینده وهرزانیه وه نزیکه" بویه ئایینده و چاره نووسی مروفایه تی بهم په یوه نندیه وه به ستره وه ته وه، چونکه گرنگی زینده وهرزانی له کشتوکالدا هاوکاره بۆ ده ستخستی خوراک و پئنگریکردن له برستی و نه هیتستی مه ترسیه کانی پسبوون و جۆره کانی، پاریزگاریکردن له مانه وهی هاوسه نگی بوونه وه ره زیندووه کان و جیناته کان و چاره سه رکردنی لاوازه کان". لیره دا زانستی پزشکی سوود له زینده وهرزانی وهرده گری له چۆنیه تی کارکردنی خانه کان و نه ندانه کان و پئکهاته ی خانه کان و یاسا کانیان، نه مه له پرووی تیورییه وه، به لام پزشکی ته نها تیوری نییه به لکو لایه نی پراکتیکی هیه، که بریتییه له " ده ستیشانکردنی نه خوشیه کان و چۆنیه تی چاره سه رکردنیان، ههروه ها شتوازه گونجاوه کانی خۆپاریزی و سه رکه وتن به سه ر نه خوشیه کان و چۆنیه تی پاراستنی ته ندروستی و هاوکاریکردنی نه خوشه کان بۆ چاره سه ربوونیان له نه خوشیه کان.

که واته پزشکی وهک زانستیک میتودی تایهت به خوی هیه له ده ستیشانکردنی دۆخه کان ئه ویش بریتییه له "نیوهیئنجانه" "استقراء" که

بریتیه له: "دهره نجامگیری لۆژیکی له تایه تیتی یان تاکتیه وه به ره و گشتیتی - یاسایه تی - تیۆری". یه کهم زانست ئەم میتۆده ی به کارهیتنایی له زنجیره ی زانسته کان "فیزیایه"، واتا به تییینکردن وه ک ههنگاوی یه کهم دهستپیده کات و بۆ گه یشتن به دانانی گریمانه ی زانستی و تاقیکردنه وه ی گریمانه کان و گه یشتن به چاره سه ری گونجاو بۆ دیارده که، له م کاته دا چه ندین گریمانه ده خرپنه پروو و ده که ونه ژیر تاقیکردنه وه ی ئەزمونی وه و بئ توانایی گریمانه کان له رافه و پروونکردنه وه ی دیارده که ده رده که ویت و به درۆ ده خرپنه وه و دوور ده خرپنه وه. به لām ئەو شیوازه ی پزیشک له میتۆدی "نیوهیتجان وه" بۆ ده ستیشانکردنی نه خۆشی نه خۆشه که و دۆزینه وه ی چاره سه ر به کاریده هیتیت بریتیه له: "به ئەزمون و زانین و له باتووی خۆی به رامبه ر به نه خۆشه که راده وه ستیت، گوئ له قسه کانی ده گری کاتیک باس له نه خۆشی خۆی و نیشانه کانی ده کات، دواچار پزیشکه که زانیاریه کانی ده رباره ی نه خۆشیه که کۆده کاته وه و پشت به ئەزمون و شاره زاییه کانی ده به ستیت بۆ ئەوه ی وینه یه کی گشتی سه باره ت به حاله ته که گه لآله بکات، ئەو کات بیر له باشتین چاره سه ر و شیوازه کانی چاره سه رکردنی نه خۆشیه که ده کاته وه و له کۆتایدا ده گاته

برپاردان له سهر په کټیک له چاره سهره گونجاوه کان که بڼ نه خوښیه که شیاو بیت". نه وهی پروونه لیره دا پیشه ی پزیشکی مه ترسیداره به تایهت بڼ پزیشکه تازه کان "برپاردان له سهر چاره سهری نه خوښیه که"، رهنگه پزیشکه که له وه سفکړنه که ی سهر که وتوو بیت یان به پیچه وانه وه شکست بهیتیت، لیره دا پزیشکه که په نا بڼ میتودی "هولدان و هله کردن" ده بات و ده گاته زانینی دروست به دوخه که، واتا دوا ی چنندین هولدان ده گاته دیاریکردنیکي راست و دروستی نه خوښیه که، نه مه بڼ خو ی مه ترسی زوره له وهی که پزیشکه که سهر که وتوو نه بیت و بیته هو ی مردنی نه خوښه که.

دوا ی نه م باسکړنه مان له سهر زانستی پزیشکی و میتود و بابه ته که ی، ئیستا قسه له سهر "فلسفه ی پزیشکی یان ته ندروستی" ده که ین. بڼ پرونکړنه وهی نه م بابه ته پیویسته سهره تا ثمازه به فلسفه ی زانسته کان بده ین. لیره دا جیاوازی هیه له نیوان هر زانست و فلسفه که ی، بڼ هه موو زانستیک بابه تی خو ی هیه، به لام فلسفه که ی له م ته وهرانه ده کولیته وه:

أ- دیاریکردن و پروونکردنه‌وه‌ی واتای وشه و تیگه و زاراوه
بنه‌په‌تیه‌کانی ئەم زانست و ئەو زانسته که له راستیدا خودی زاناکان گرنگی
به‌م کاره ناده‌ن، چونکه واتای تیگه و وشه‌کان بۆ ئەوان پروونه، به‌لام
مه‌رجی ئەمه وایه، چونکه ده‌کری واناکانیان ئالۆز و نادیار بن.

ب- تیپروانیتیکی شیکاری و په‌خه‌یی له میتۆده‌کانی توێژینه‌وه‌ی
زانستی له‌سه‌رحه‌م زانسته‌کان و په‌ره‌سه‌ندنی میتۆده‌کان و دیاریکردنی
لایه‌نی ئەرینی و نه‌رینی ئەم بابته، وانا گرنگیدان به‌لایه‌نی میتۆدۆلۆجی
و دیاریکردنی سنوری زانسته‌کان و میتۆد و بابته‌کانی زانسته‌کان، وه‌ک
ئه‌وه‌ی له‌ فیزیادا ده‌لێن ئەم زانسته سه‌ره‌تا به‌ میتۆدی استقراء "نیوه‌ینجان"
ده‌ستی به‌ لیکۆلینه‌وه‌کانی کردووه له‌ ته‌ماشاکردنی بابته به‌شیه‌کانه‌وه
به‌ره‌و تیۆر و یاسا گشتیه‌کان، به‌لام له‌گه‌ڵ گه‌شه‌کردنی زانستی فیزیایا
به‌کاره‌ینانی زمانی سیمبۆلی و هاوکیشه بیرکاریه‌کان له‌ پال میتۆدی
استقراء "نیوه‌ینجانه" هه‌ریه‌ک له‌ هه‌له‌ینجان و ئیستتاجی لۆجیکی وه‌ک
میتۆد به‌کاره‌یناوه.

ج- تېروانیتیکي شیکاری و په خنهي بڼو ټو گريمانه و بيروباوه پړانه ی زاناکان بڼ قهيد و مهرج متمانه يان پټيان هه بووه و وهک خوځيان وهريان گرتوه که پړنگه له بڼه پړتدا جيگای مشتومر بیت، وهک ټوهی له بڼه مای "هؤ-ټه نجام" باوه پړمان به وه هيناوه "هممو پرووداويک هوکاريکی ههيه" يان "هممو ټه نجاميک هوکاريکی له پشته" يان "له ويدا پرووداو ههيه به پړکوت پرووده دهن". ههروه ها بڼه مای "به دوايه کداهاتنی پرووداوه کانی جيهان"، واتا گريمانه ی ټوهی "پرووداوه کانی داهاتووش هاووشيويه ټهوانه ی رابردوو و ټيستا پرووده دهن"، ټم جزړه بڼه مایانه دهسه لاتی په های ياسا زانسته کان و بڼه مای حتميه ت نيشانده دهن، که ده رچوون و لادان لټيان مه حاله.

دواي ټم کورته باسه له فلهسه فهی زانسته کان، ټيستا قسه له سه ر "فلهسه فهی پزيشکی" ده کهين و ده پرسين مه به ست له فلهسه فهی پزيشکی چيه؟ له وه لامدا ده لټين : مه به ست له فلهسه فهی پزيشکی برتتیه له دياریکردنی واتای وشه ناسراوه کانی لای هه ريه ک له پزيشک و نه خووش، چونکه ټهوان لایان وایه واتای وشه کان پروون و ټاشکران، به لام کاتيک له واتای وشه کان ورد ده بينه وه، ده بينين زور ټالوز و ناروونن و پټنسه کردنيان

ئاسان نيه، له نمونهى ئەو وشانه "تەندروستى، نەخۆشى"، واتا ئەو پێوه‌ره چيه به هۆيه‌وه بپيار ده‌دهين كه سټىك نەخۆشه يان تەندروسته؟

له مەبه‌ستى دووهمى فەلسەفەى پزىشكى برىتيه له پىنويسى زانستى پزىشكى به لايەنى ئاكار و بابەتە ئەخلاقيه‌كان، واتا هەبوونی به‌شټىك له "ئاكارى پزىشكى - ئاكارى پىشەيى"، هەندى جار به "ئاكارى بىۆلۆجى" ناوده‌بريت، لهم به‌شه‌دا ئەو بابەتانه باسده‌كرين كه پزىشك له‌كاتى كارکردندا ئاراسته ده‌كات" واتا له‌كاتى چاره‌سه‌ركردنى نەخۆش و چۆنیه‌تى پەيوه‌ندى نىوان پزىشك و نەخۆش". هەروه‌ها به دیدى ره‌خنه‌گرانه ده‌روانىته به‌كاره‌يتانى "تەكنه‌لۆجىاى سه‌رده‌م" له پزىشكيدا ئەو گرفتانهى له ئەنجامى ئەو به‌كاره‌يتانه دروسته‌بن" گرفتى ئەخلاقى"، وه‌ك ئەوه‌ى له‌ بواری "هەنده‌سەى جىنات و ده‌ستكارى كردنى جىنات و بابەته‌كانى تری ئەم بواره" پرووده‌ده‌ن به نمونه "خه‌ون به‌ مندالى داها‌تووه‌" "سۆپه‌رمان" يان "سوپا‌يه‌ك له‌ مرووفى ده‌ستكرد" يان "مندالى بلورى"، ئەمانه هەمووى ئاماژەن به‌و پىشكه‌وتنه له‌ بواری پزىشكيدا پروویداوه، به‌لام بى گرفت و كىشه‌ى ئەخلاقى هىچ كات ئەم پرۆسه‌يه تىپه‌رنه‌بووه. لىره‌دا چەندین پرسىارى ئەخلاقى دروست ده‌بن له‌وانه "تا

چهند شیاوه دهستکاری جیناتی کهسهکان بکریټ؟ ئایا لهباربردنی کۆرپه له په‌وايه؟، ئهم پرسیارانه و چەندین پرسیارى تر ده‌خړینه‌ پوو.

کۆتا مه‌به‌ست له‌ فه‌لسه‌فه‌ی پزیشکی بریتیه له‌ لیک‌کۆلینه‌وه له‌ چۆنیه‌تى ته‌ماشاکردن و مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ نه‌خۆش به‌ تايه‌تى و مروف به‌ گشتى، واتا ئيمه‌ چۆن پرواينه‌ ئه‌وان، وه‌ک ته‌ماشاکه‌ر؟ ئه‌وان بۆ ئيمه‌ واتاى چى ده‌گه‌يټيټ؟ چۆن په‌فتار و هه‌لسوکه‌وتيان له‌گه‌ڵ بکه‌ين؟ ليره‌دا وا دياره‌ سه‌رجه‌م کۆمه‌له‌ پزیشکيه‌کانى جيهان کۆکن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ى "مرو‌فانه‌" پرواينه‌ نه‌خۆشه‌کان، پتويسته‌ به‌ پزيره‌وه‌ پرواينه‌ مروف وه‌ک بوونه‌وه‌ريکى زيندوو، بوونه‌وه‌ريک که‌ ژيانى پيروزه‌ و ناکري‌ وه‌ک کالايه‌ک په‌فتارى له‌گه‌ڵ بکري‌، خاوه‌ن که‌رامه‌ت و عيزه‌ته‌ و پتويسته‌ پاريزگارى لټيکري‌ و به‌ باشتري‌ن شيوه‌ گرنگى به‌ لايه‌نى ته‌ندروستى بدرټ، چونکه‌ هيج نرخی‌ک بۆ ژيانى نيه‌. ليره‌دا ئه‌و بابته‌ى جينگای مشتومره‌ بریتیه له‌ "مردنى له‌سه‌رخۆ" "بۆ ئه‌وه‌ى چيتر نه‌خۆشه‌که‌يان به‌ده‌ست ئازاره‌وه‌ نه‌نالټيټ، ئهم بابته‌ و مه‌رجه‌کانى يه‌کټيکه‌ له‌ بابته‌ گرنگه‌کانى فه‌لسه‌فه‌ى پزیشکى. چونکه‌ له‌ لايه‌ک پزیشک ملکه‌چه‌ به‌وه‌ى له‌سه‌ره‌وه‌ باسمانکرد و ليره‌دا ناچار ده‌کري‌ به‌وه‌ى ئازارى نه‌خۆشه‌که‌ که‌مکاته‌وه‌، به‌و کاره‌ى دژى

بنه‌ماكانى سەرەوه‌يه، واتا پزىشك ليره‌دا ده‌كه‌ويته‌ نيوان پابه‌ندبوون به‌وه‌ى سەرەوه‌ و پرزگارکردنى نه‌خۆشه‌كه‌ له‌ ئازاره‌كانى به‌ تاييه‌ت بۆ ئه‌و نه‌خۆشانه‌ى كه‌ چاره‌سەرکردنيان گه‌يشتوته‌ دۆخى بى‌ هيوايى. پرسياره‌كه‌ ئه‌مه‌يه‌ "پزىشك چى بكات؟".

دواى پروونکردنه‌وه‌ى واتاو مه‌به‌ست له‌ فەلسەفەى پزىشكى، ئىستا هه‌ولده‌يه‌ن سى‌ بابته‌ى گرنگ په‌يووه‌ست به‌ فەلسەفەى پزىشكى باس بکه‌يه‌ن ته‌وانيش :

۱- واتاكانى ته‌ندروستى و نه‌خۆشى

كاتيک گوڤيىستى كه‌سيك ده‌بيت قسه‌ له‌سەر ته‌ندروستى ده‌كات، يان له‌ پوژنامه‌يه‌ك شتيك ده‌رباره‌ى ته‌ندروستى ده‌خوينته‌وه‌ يان له‌ په‌رتووكتيكا بپرگه‌يه‌كت به‌رچاو ده‌كه‌ويت له‌سەر ته‌ندروستى، واده‌زانيت ئه‌وه‌ى بيستت و خوڤنده‌وه‌ لىي تيگه‌يشتى، واتا لاي خوڤته‌وه‌ به‌ ئاسانى تيگه‌يشتى خوڤت به‌يان ده‌كه‌ى و ده‌لى پتويستم به‌ فهره‌نگ و شاره‌زايه‌ك نيه‌ تا واتاكانيم بۆ پروونكاتوه‌، ئه‌مه‌ دۆخى هه‌مووانه‌ پراسته‌وخو يان ناراسته‌وخو پيمانوايه‌ له‌ واتاكانى تيگه‌يشتوين. به‌لام هه‌ر كاتيک داوامان

لیکړی پېنځه یهک بڼه تېندروستی بکهین نهوا ئالوژی و قورسی
 پېنځه کردنه که بڼه تېندروستی دهرده که ویت و نهوا ئاسانی و ساده یه ی
 پېشتر نامینیت و پېنځه کردنه که ده بیته کیشه. پرنکه نیمه هه ول بڼه
 پېنځه یه کی په ها و گشتگیر نه ده یڼ، به لکو وا ده خوازی پروونکردنه وه و
 پېنځه یه کی ئیکتیفا بکهین، لیره دا ئاسته ننگه کان بڼه گه یشتن به و پېنځه یه
 دهرده که ون.

لیره ده پرسین "تېندروستی چیه؟"، ئایا کالایه که هه ندی جار هه مانه
 و هه ندی جار یښ له ده ستی ده ده یڼ؟ دڅخیکه سرچهم نه ندامه کانی
 جهسته ی خاوه نه که ی به باشرین شیوه توانای نه نجامدانی نه رکه کانیانی
 هه یه؟ یان دڅخیکه وا له خاوه نه که ی ده کات له ناو کومه له که ی خوی به
 باشرین شیوه چالاکیه کانی نه نجام بدات؟ ئایا بریتیه له وه ی جهسته
 پارژگاری له مانه وه ی تواناو هیز و چالاکی خوی ده کات؟ تېندروستی
 بریتیه له توانای خوگونجانندن؟ یان تېندروستی بریتیه له کوی نه وانه ی
 باسما نکرده؟ لیره دا زانایانی پزشکی باس له وه ده که ن که هم پېنځه یه
 له گه ل یه کتر ناکوکن و ناتوانین له هه موویانه وه واتایه کی گستی بڼه
 تېندروستی دارژین. نه مه بڼه خوی قهرانیکه پزشکیان هه ستیان پیکردوه

و به پٚویستی ده‌زانی ئه‌و دٚوخه تٚیه‌پٚنن، بٚیه ده‌گه‌نه ئه‌وه‌ی که زانستی پزیشکی پٚویستی به فهلسفه هه‌یه، وه‌ک هیوایه‌ک بٚو پزگارکردنیان له‌و قه‌یرانه‌ی تاییه‌ت به تیگه‌ی "ته‌ندروستی".

ره‌نگه هه‌ندئ له پزیشکه راهینراوه‌کان به‌وه سه‌رسام بن، که زاناکان یان فه‌یله‌سووفانی پزیشکی باس له‌وه ده‌که‌ن، که پٚویستیان به فهلسفه هه‌یه، چونکه هه‌ر یه‌ک له فهلسفه و پزیشکی بابته‌ی تاییه‌ت و سه‌ربه‌خٚویان هه‌یه. بٚو ئه‌م مه‌به‌سته گرنکه ئاماژه به به‌ش و لقه‌کانی فهلسفه بکه‌ین له ناویاندا "فهلسفه‌ی زانسته‌کان" و "ئاکارناسی" و "میتافیزیک" و "تیٚوری زانین"، هه‌ر یه‌ک له‌م لقانه‌ی فهلسفه بابته‌ت و پرس و میتٚودی تاییه‌ت به خٚوی هه‌یه له وه‌لامدانه‌وه‌ی پرسیاره فهلسه‌فیه‌کان و گرفته‌کانی. به‌نمونه له "تیٚوری زانین" زیاتر ئه‌م پرس و پرسیارانه ده‌کرٚن که تاییه‌تن به "زانین" و "سه‌رچاوه‌کانی زانین" و "سنٚوری زانین" و "سروشتی زانین" و "شیاوٚیتی به‌ده‌سته‌هٚتانی زانین". فه‌یله‌سووفان پرسیار ده‌که‌ن "ئایا بٚو گه‌یشتن به زانین و به ده‌سته‌هٚتانی پشت به هه‌سته‌کان ده‌به‌ستین یان سه‌رچاوه‌یه‌کی تر هه‌یه بٚو زانین؟ ئایا زانین له پٚنگای هه‌ست و ده‌رکٚپٚکردنی هه‌سته‌وه زانینیکی پراست و

دروسته یان شیاوی گومان لیکردنه؟ تایا سهرجهم زانینمان مسوگر و
دلنیاکهره وهیه یان گریمانیهی و ئحیمالیه؟ تایا سهرجهم زانینمان خودیه
یان بابه تیه یان هندیکیان خودین و ئه ویتریان بابه تین؟ وه چهن دین
پرسیاری تر هیه تایهت به زانین چیه و په یوه وندی به باوهر و بوجوون و
پراستی و حقیقه ته وه چیه؟ . سهرجهم ئه م لقانهی فلهسه فهی پزیشکی
په یوه وندی له گه لدا هیه، به تایهت فلهسه فهی زانسته کان، چونکه
شیکردنه وهی واتا و پیناسه ی تیگه و وشه کان و پروونکردنه وه یان گرنگی
خوی بو زانا و پزیشکان هیه وه ک پشتر ئامازه مان بو کرد. به لی ئه و
وشانه سهره تا وا دهرده که ون که پروون و تیگه یشتن لیان ئاسانه، به لام
دوای پرسیارکردن و هه ولدان بو پیناسه کردنیان دهرده که ویت چهند لیل و
ئالوز و ناروون له شپوهی وشه کانی وه ک "دیموکراسی، دادگری، زیان،
ئه قل، یه کسانی، به هه مان شپوهش زاناکانی پزیشکی له وشه کانی
ههریه ک له "نه خووشی و تهن دروستی" هه مان لیلی و ئالوزی ده بینین و
ده چنه خانه ی ئه و وشانه ی که پیوستیان به پروونکردنه وه هیه، لیره وهیه
پیوستی پزیشکی بو فلهسه فه دهرده که ویت.

پیش ئەوەی قسە لەسەر بابەتەکانی فەیلەسووفانی پزیشکی بکەین، پێویستە ئاماژەیەکی لەسەر بەشی "شیکردنەوه و پێناسەکردنی" تیگە و وشەکان بدەین و چۆن فەیلەسووفانی بە گرنگیه‌وه کاریان لەسەر کردووه به تایبەت فەیلەسووفانی ئینگلیزی وهک "جۆرج مۆر - ١٨٧٣-١٩٥٨" و "برتراند راسل - ١٨٧٢-١٩٧٠" و فەیلەسووفی نەمساوی "لودوڤیچ فئگنشتاین - ١٨٨٩-١٩٥١". ئەم فەیلەسووفانە لە پزیشکی میتۆدی "شیکاریه‌وه" کاریان لەسەر شیکردنەوهی واتای وشە و تیگەکان کردووه بۆ ئەوەی گرت و کێشە فەلسەفیه‌کان پوونکەنەوه و لە ژێر پۆشنایی شیکردنەوه‌دا پاستی و ناراستی و واتا و بن و اتایان جیا بکەنەوه. لێره‌دا فئگنشتاین سەرئەجی فەیلەسووفانی پزیشکی بە‌لای خۆیدا پراکێشا لەوهی که جەوهه‌ری فەلسەفە بریتی نیه له شیکردنەوه و پوونکردنەوهی تیگە و زاراوه‌کان که فەیلەسووفانی بە درێژایی قۆناغه‌کانی فەلسەفە بە‌کاریان‌هێناوه. له‌وه و ده‌رپرینه‌ ناوداره‌کانی فئگنشتاین: "فەلسەفە بریتی نیه له پوونکردنەوه و شیکردنەوه"، "فەلسەفە کار لەسەر شیکردنەوه و پوونکردنەوهی لۆجیکی بیرۆکه‌کان ده‌کات"، "فەلسەفە بریتینه‌ له کۆمه‌لیک تیۆر، به‌لکو بریتیه‌ له چالاکی و چاودێری" هه‌روه‌ها "فەلسەفە

بریتینیه له کۆمه لیک دهسته واژه، به لکو بریتیه له پروونکردنه وهی دهسته واژه کان بۆ دیاریکردنی راست و واتایان". واتا به بی فلهسهفه سه رجهم ده برپین و دهسته واژه کانمان وهک پابردوو به ئالۆزی و ناروونی داپۆشراوه، بۆیه ئه رکى فلهسهفه وا له و بیروکه و دهسته واژه بکات که پروون و ئاشکرا ب و سنورى نیوان واتا و بی واتایان دیاریبکات. به بۆچوونی "فتگنشتاین" ئه و زمانه ی پۆژانه به کاریده هتین پره له که مووکورتی و ناروونی، به شیک له وشه کان واتایه کی دیاریکراویان نیه، به شیکى تریان و اتاکانیان تیکه لاهه، ئه و تریان بی واتان، بۆ ئه وهی خۆمان له سه رجهم که مووکورتیه کانی پاریزین "فتگنشتاین" پێشیارى زمانیکى نمونه یی و دهستکرد "زمانی لۆجیکى" دهکات که بۆ هر وشه یه ک ته نها یه ک واتا هیه و له فره واتایی و بی واتایی ده مانپاریزیت. ئه م بۆچوونه ی زیاتر له کتیبی "تراکتاتوس" باسکردوه، به لام دوا جار له کتیبی "توئزینه وه فلهسه فیه کان" فتگنشتاین له م بۆچوونه وهی پاشگه ز ده بیته وه و دیسانه وه باس له به کارهیتانی زمانى پۆژانه دهکات له ده برپینه کان و واتای وشه کانیش به پتی چۆنیه تی به کارهیتانیان ده گۆریت، ئه مه ی ناونا "گه مه ی زمان". به م جوړه وشه کان له زمانى ئاسایی پۆژانه دا یه ک واتایان

نیه بەلکۆ زیاتر لە واتایەکیان هەیه ئەویش بەپێی لۆجیکى بەکارهێنان دەگۆرێت. لێره‌دا دەبینین بەشیکی لە فەیلەسووفانى پزىشکى کاتیک که‌وتنه‌ ژێر کاریگەرى فەلسەفەى فټگنشتاین، تەنها ئەم وتانەى "فټگنشتاین بوو که‌ سەرەنجى فەیلەسووفانى پزىشکى بەلای خۆیدا راکێشا" که‌ دەلێت: "فەلسەفە بریتیه‌ لە ڕوونکردنە‌وەى لۆجیکى بۆ بێ‌ڕۆکه‌کانمان" وه‌ "بۆ هەر وشەیه‌ک یەک واتای هەیه‌" و "زمانى ئاسایی بکریته‌ زمانى بێ‌رکردنە‌وى زانستى". لە‌ دواجاردا ئە‌وه‌ى فەیلەسووفانى پزىشکى لە‌ فەلسەفەى "فټگنشتاین" وه‌ وه‌ریانگرت ئە‌مه‌ بوو "فەلسەفە ئە‌و پرسیارانە‌ لە‌خۆده‌گرێ که‌ هەندێ پێئانوايه‌ ڕوون و ئاشکران و پتۆیستیان به‌وه‌ نیه‌ پرسیار ده‌رباره‌یان بکریت"، به‌لام فەلسەفە‌ خۆی چالاکی و کۆلنه‌دانه‌ لە‌ پرسیارکردن و ڕوونکردنە‌وه‌، فەلسەفە ئە‌و پرسیارانە‌ ده‌کات که‌ سەرەتا وه‌ک پرسیارى ساده‌ و منالانه‌ ده‌ر ده‌که‌ویت "وه‌ک ئە‌وه‌ى بلێین مندال ئە‌م پرسیارانە‌ ده‌کات"، به‌لام فەلسەفە‌ سوره‌ له‌سەر ئە‌وه‌ى پرسیاره‌کانى ده‌رباره‌ى ناروونى و نااشکرایى واتای وشه‌کان بکات، ئە‌م ناروونیه‌ وا له‌ فەیلەسووف ده‌کات کار بۆ ڕوونکردنە‌وه‌یان بکات، به‌م جۆره‌ "ڕوونکردنە‌وه‌ ده‌بیته‌ بنه‌مایه‌کی گرنه‌گ بۆ تیگه‌یشتن. لێره‌وه‌ یه‌که‌م

وانه که فەیلەسووفانی پزیشکی له فەلسەفەوه فیزی دەبن بریتیه له: به شیکردنهوه گرفته گرنهکان چارهسەر نابن، به لام شیکردنهوه ههنگاوێکی گرنهک و پتووسته له ههنگاوهکانی تینگه‌یشتن.

زانا و فەیلەسووفانی پزیشکی ده‌ریکان به‌وه کرد، که ئاراسته‌ی فەلسەفه له سه‌ده‌ی بیست سه‌بارهت به دیاریکردنی واتای وشه‌کان و شیکردنه‌وه‌یان شتیکی تازه نییه، به‌لکو ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ سه‌رده‌می "پلاتۆن - ۴۲۸-۳۴۸" له فەلسەفه‌ی یۆنانی کۆن، به تایبەت له دیالۆگه سه‌ره‌تایه‌کانی وه‌ک "کۆمار"، تیایدا هه‌لۆیسته‌کانی "سۆکراتی" مامۆستای تومارکردبوو. هه‌موو هه‌ول و تیکۆشانی له کۆماردا بریتیبوو له دیاریکردنی واتا و پێناسه‌ی "دادگه‌ری"، ئامانج و مه‌به‌ست له هه‌لبژاردنی ئه‌م وشه‌یه "دادگه‌ری" بۆ خواستی هه‌ندێ له هاوریا‌نی "سۆکرات" ده‌گه‌ڕێته‌وه که خواستی ئه‌وه‌یان هه‌بووه بینه سیاسه‌تمه‌دار له‌ناو ده‌وله‌دا. گفتوگۆی "پلاتۆن یان سۆکرات" له‌گه‌ڵ خوێندکاره‌کانی زیاتر میتۆدی "نیوه‌ینجان - استقراء" ی به‌کارهاتوو، له دیارده‌یه‌کی تاکیه‌وه ده‌ستپێده‌کا و هه‌نگاوده‌نێت به‌ره‌و پریاردان یان دارشتنی پێناسه‌یه‌ک بۆ وشه‌که وه‌ک ده‌ستپێک بۆ په‌سه‌ندکردنی یان په‌تکردنه‌وه‌ی و گه‌یشتن له‌ دواجاردا به

پىناسه‌يه‌ك لاي هه‌مووان په‌سه‌ندكراو بىت. له‌م پيوه‌دانگه‌يه‌وه ئه‌وه‌يان بۆ ده‌ركه‌وت كه "پلاتۆن" له‌ گفتوگۆكانى ده‌رباره‌ى "دادگه‌رى" نه‌گه‌شتن پىناسه‌يه‌كى گشتگير، چونكه "پلاتۆن" ئامانجى ئه‌وه‌ بووه كه گرنگى به "شيكردنه‌وه و پروونكردنه‌وه و په‌خه‌گرتن" بدرىت، ئه‌گه‌ر نه‌گه‌ينه پىناسه‌يه‌كى گشتگيرىش سه‌باره‌ت به‌ پىناسه‌ى بابته‌كه، گرنگ ئه‌وه‌يه ئيمه‌ شيكردنه‌وه و په‌خه‌گرتن وه‌ك بته‌ماى گفتوگۆ په‌سه‌ند بكه‌ين. با ليره‌دا چه‌ند بره‌گه‌يه‌كى كتيبى كۆمار سه‌باره‌ت به‌ واتاي "دادگه‌رى" پروونكه‌ينه‌وه، له‌ جياتى ئه‌وه‌ى پرسىار بكه‌ين و بلىين "دادگه‌رى چه‌يه؟" باشر وايه پرسىار بكه‌ين و بلىين "كه‌سى دادگه‌ر يان دادپه‌روه‌ر كيه‌؟"، وه‌لامه‌كه به‌م جوژه ده‌بى "كه‌سى دادگه‌ر ئه‌و كه‌سه‌يه پاستى ده‌لىت و ئه‌مانه‌تيش ده‌گيرته‌وه. به‌لام گريمانه‌ى ئه‌وه بكه كه‌سىك چه‌كه‌كه‌ى خۆى به‌ ئه‌مانه‌ت دا به‌ تو، كاتيك داواى لىكردى ئه‌مانه‌ته‌كه‌ى بۆ بگيرته‌وه شىت ببو، ئايا گه‌رانه‌وه‌ى چه‌كه‌كه به‌ كه‌سىكى شىت دادگه‌ريه‌؟ وه‌لامه‌كه: "نه‌خيره"، واتا گه‌رانه‌وه‌ى ئه‌مانه‌ت له‌ هه‌موو كاتيكدا بۆ خاوه‌نه‌كه‌ى دادگه‌رى نيه. ئايا ده‌لىين "دادگه‌رى" كردن چاكه‌يه له‌ گه‌ل دۆستان و خراپه‌يه له‌ گه‌ل ناحه‌زان؟ ليره‌دا ده‌توانين بلىين: "مه‌رج

نیه هه موو دۆستانم چاکه خواز بن و هه موو ناحه زانم خراپه کار بن. ئایا واتای ئه مه ده کړی بریښیټ له چاکه کردن له گه ل چاکه خوازان "چ له دۆستان بن یان ناحه زان"، وه لآمه که به "نه خیر" ده بیټ، چونکه چاکه کردن له گه ل ناحه زان به هه موو شیوه یه که قه ده غکراوه. له بر گه یه کی تر دا ده بینین "پلاتون" کار له سهر پیناسه کردنی وشه ی "داد گهر" ده کات له پښتای پیناسه کردنی دژ که یه وه "سته مکار". وتی درو یان دزیر کردن یان فیل کردن ده که وټه ژیر چه تری "سته مکړنه وه"، به لآم دۆخه که چوډ ده بیټ کاتیک "ناحه ز" ده که یټ به کویله یان "فیل" له ناحه ز ده که ی. به م جوړه له "پلاتون" تی ده گه یڼ که پټو یسته ئیمه پیناسه ی وشه و تیگه کان بکه یڼ هه رچه نده وا در ده که ون که پروون و ئاشکران و پټو یستیان به پیناسه کردن نیه، به لآم له راستیدا وا نیه. بویه گرنگی شیکړنه وه ی وانا و پیناسه کردنی وشه کان بو ئه وه یه لایه نی په یو وه نندیدار به بابه ته که وه بگه نه پښکه وتن له سهر وانا کانیان، له بهر نه وه ی یه ک واتای کونکر ټی نیه بو وشه کان و تیگه کان، به لکو وانا کان ده گور ږین به پټی قوناغ و دۆخه کانی زیان.

هه روه ها فه یله سووفانی پزیشکی له فه لسه فه ی فه یله سووفی ئینگلیزی "فرانسیس بیكون" نمونه یه کی جوانیان بیڼی له گرن گیدان به دیار یکردنی

واتای وشه‌کان و ئاگاداریبون له‌وه‌ی وشه‌ی ناپوون و ئالۆز و بی‌ واتا به‌کار به‌ئین. ناوی "بیکۆن" گری‌دراوه به میتۆدی زانستی "نیوه‌ئینجان - استقراء" که به ته‌ماشاکردن و نه‌زموونکردنی رووداوه‌کان ده‌ستپێده‌کات و به قۆناغی دانانی گری‌مانه‌کان و تاقیکردنه‌وه‌یان و گه‌یشتن به چاره‌سه‌ری گونجاو و دانانی تیۆر کۆتایی دیت" به‌مه ده‌وتریت قۆناغه‌کانی میتۆدی زانستی، بۆ زانیاری زیاتر پر‌وانه "لۆجیکی کۆن و هاوچه‌رخ" پ.د.حسن حسین صدیق، ل ۵۸-۶۲". "بیکۆن" به‌و وته‌یه به‌ناوبانگ بووه که وتویه‌تی: "پیشکه‌وتنی زانسته نه‌زموونیه‌کان ئامرازه نه‌ک ئامانج - ئامرازه بۆ خو‌شگوزهرانی خه‌لک یان به دیه‌ئینانی ژیانیکی شایسته بۆ مرو‌فه‌کان، وه‌ک نه‌وه‌ی پیشه‌سازی و ته‌کنه‌لۆجیای سه‌رده‌م بۆ مرو‌فایه‌تی به‌دییه‌ئینا. بۆیه پی‌ویسته له‌سه‌ر زانست و امان لی‌یکات جیهان کۆنترۆل بکه‌ین و به‌رده‌ست‌بخه‌ین بۆ خه‌زمه‌تی خو‌مان و ژیانیکی ئاسوده و به‌خته‌وه‌ر. یان ئیمه زانست له‌ پێناو به‌دییه‌ئینانی نه‌و مه‌به‌سته پی‌روژه به‌کار به‌ئین. له‌ هه‌مان کاتدا و پێش نه‌وه‌ی "بیکۆن" بناغه‌ی نه‌و میتۆده زانستیه دارپۆزیت له‌ که‌وته‌ هه‌له‌ی چه‌ند شتیک ئاگادارمان ده‌کاته‌وه له‌ژێر ناوی "وه‌مه‌کانی نه‌قل" که ده‌ب‌نه‌ پر‌نگر له‌به‌رده‌م گه‌شه‌کردنی زانست و بیرکردنه‌وه‌ی زانستی،

ئەوانىش برىتىن لى "وھمەكانى ئەشكەوت" و "وھمەكانى ھۆز" و "وھمەكانى بازار" و "وھمەكانى شاتو".

لېرەو دەبىن گەرە زانايانى بواری پزىشكى و فەیلەسووفەكانیان كە ھەستیانكردوو پزىشكى پىوستى بە فەلسەفە ھەيە، بۆئەو ھەمان پزىشكە فەلسەفە لى ديارىكردن و پروونكردنەو و شىكردنەو ۋە تىگە و زاراوەكان بگرنەبەر، تا لى ئالۆزى و ناروونى ۋەشەكان پزىگارىان بىت، ئەمەش بوو پاساۋىك بۆئەو ۋەشەكان لى گرنى فەلسەفە بگرنە بۆ پزىشكى، بەتايىبەت لى ديارىكردنى واتا ۋەشەكانى ۋەك "ئەخۆشى و تەندروستى". ئىمە لى ناو كۆمەلە پزىشكان ھىچ كۆك بوونىك سەبارەت بە پىناسە "تەندروستى" نايىن، واتا ئەوان لى سەر ۋەك پىناسە كۆنكرىتى بۆ تەندروستى پزىشكەوتوون، بەلكو چەندىن واتا بۆ تەندروستى دەخرىتەپروو يان دەتوانىن چەندىن واتا بۆ بىخەنەپروو، بەم جۆرە مەحالە بگەنە دانانى پىناسە ۋەكى ديارىكراو و گونجاو بۆ تەندروستى. بەلام زاناکان لى گەرەن و بىركردنەو بەردەوامن بۆئەو ۋە پىناسە ۋەكى تۆكەم بۆ تەندروستى بگەن كە لى ھەمووان پەسەند بىت. ئىستا ئەگەر بە شوپىن مېتۆدىكى لۆجىكى بگەوين بۆ ئەو ۋە پىناسە

بەكەين ئەۋىش "پىئاسە يەكى نەرتىيە" "لۆجىكى پىئاسە كەرنى نەرتىيە" واتا لە رىڭكاي پىئاسە ي دژەكە يەو" كە ئەۋىش "نەخۆشە" ھەولەدەين پىئاسە ي "تەندروستى" بەكەين. بۇ پىئاسە كەرنى "نەخۆشى" پشت بە ناسىنەو ەي نەخۆشەكە دەبەستىن بە بەراورد كەرنى نىوان دۆخى نەخۆشەكە لە گەل دۆخى ساغەكان، دۆزىنەو ەي كە موو كورتەكى بىۋلۆجى يان لەكار كەوتنى ئەندامىك لە ئەندامەكان لە جىيە جىيە كەرنى ئەركەكە ي، ئەمە دەبىتتە ھۆي نازار و بى توانايى، واتا نەخۆشى برىتتە لەو نىشانانە ي پزىشكە كە تىببىنى دەكات.

ئىستا ھەولەدەين پىئاسە ي "تەندروستى" بەكەين، كە ھەموومان لەسەر ئەو ە كۆكىن "تەندروستى" خواستىكى مەرفانە يە، واتا ھەموو كەس يك خوازىارە تەندروست يىت يان خاوەن جەستە يەكى ساغ و سەلامەت يىت، بەلام بە تەنھا خواست لەسەر تەندروستى "واتاي تەندروستىمان" بۇ پرووناكاتەو ە. ئىستا دەتوانىن چوار پىئاسە بۇ "تەندروستى" گەتوگۇ لەسەر بەكەين ئەوانىش:

۱- تەندروستى دۆخىكى نمونە يە "ideal state"

۲- تەندروستی چوستى "لياقة" يەكى پىويستە بۆئەۋەى تاك بە باشى
ئەركەكانى ۋەك ئەندامىكى كۆمەلگا ئەنجامدات.

۳- تەندروستى كالا يەكە بەدەستدېت ۋ لە دەستېش دەچېت.

۴- تەندروستى ھېزىكى خودىيە.

سەبارەت بە پىناسەى يەكەم، تەندروستى دۆخىكى نمونەيە، مەبەستى
ئەۋەيە كە تەندروستى دۆخىكى ئەرئىيە لە پرووى فېزىكى ۋ زەينىيە ۋە. ئەمە
پىناسەيەكى پەسەندكراۋە بۆ تەندروستى، بەلام گەشتن بە ۋ جۆرە دۆخە
كارىكى ئاسان نىيە ۋ ۋەك يۆتۇپيا ۋايە، چونكە لە راستىدا ھېچ كەسنىك
نىيە لە ھەموو لايەكەۋە تەندروست بېت. بۆيە مەرج نىيە كاتىك كەسنىك
ھەست بە ھېچ جۆرە نەخۇشەك ناكات ئەۋا تەندروست باشە، چونكە
تەندروستى ۋەك بەختەۋەرى ۋايە تەنھا خاۋەنەكەى ھەستېپىدەكات
ئەگەرچى لە ھەمان كاتدا ھەندى ئازارىش ھەيىت.

ھەروەھا بۆ پىناسەى دوۋەم " تەندروستى چوستى "لياقة" يەكى
پىويستە بۆئەۋەى تاك بە باشى ئەركەكانى ۋەك ئەندامىكى كۆمەلگا
ئەنجامدات. ئەم پروونكردنەۋەيە بۆ تەندروستى پەسندە كاتىك دوۋرە لە

هه‌موو جوړه بڼى توانايى و ئازار و نه‌خوشيه‌ك، به‌لام له كوټايدا نه‌مه پټناسه‌يه‌كه گرنگيه‌كه‌ى ته‌نھا تاييه‌ت نيه به پزىشكان، به‌لكو لايه‌نى تريش له‌خوډه‌گرئ وه‌ك لايه‌نى سؤسيؤلوچى و سايكولوچى، له دواجاردا نه‌م پټناسه‌يه په‌يووه‌سته به گرفته‌كانى نه‌خوشيه نه‌قله‌كان و ده‌رونيه‌كان و كوټمه‌لايه‌تبه‌كان.

به‌لام سه‌باره‌ت به پټناسه‌ى سڼيه‌م كه تاييه‌ته به‌وه‌ى ته‌ندروستى كالايه‌كه به‌ده‌ستديت و له ده‌ستيش ده‌چيت، واتا ته‌ندروستى جوړي‌كه له ټېكوشان و هه‌ولدان بو به‌ده‌سته‌يتنان كه له ريڼگاي چاوډيرى پزىشكى و چاره‌سهر وه‌رگرته‌وه به‌ده‌ستديت. ده‌بينين نه‌م جوړه ته‌ندروستيه تاييه‌ته به لايه‌نى پزىشكى و ته‌نھا گرنگى به لايه‌نى فيزيكى ده‌دات له ته‌ندروستيدا و لايه‌نه‌كانى ترى ژيان له‌به‌رچاوناگرئ، چونكه مرؤف ته‌نھا بوونه‌وه‌ريكي فيزيكى و بيؤلوچى نيه، به‌لكو بوونه‌وه‌ريكه لايه‌نى شعور و هه‌ست و هه‌لچوون و باوه‌پيشى هه‌يه، واتا ده‌كه‌ويته ژير فشارى چهند لايه‌نه‌ى ژيان و كاريگه‌ر ده‌بيت به‌سه‌رجه‌م پرووداوه‌كان و له دواجاردا كارده‌كاته سهر لايه‌نى ته‌ندروستى كه‌سه‌كه.

دوا پېتناسه‌ی تهنډروستی جه‌خه‌ت له‌سهر ئه‌وه ده‌کاته‌وه که
ته‌ندروستی بریتیه له "هیزیکې خودی"، مه‌به‌ستی ئه‌ویه ته‌ندروستی
له‌وه زیاتره که تنه‌ها بریتییټ له نه‌بوونی نه‌خو‌شی، چونکه که‌سی ساغ و
ته‌ندروست ئه‌و که‌سه سه‌رکه‌وتو‌ویه له‌ناو کومه‌لگا‌که‌یدا، بنه‌ما
ئه‌خلاقه‌کانی وه‌ک "خو‌پا‌گری - نارامی - خو‌راکی ته‌ندروست - کاری
گونجاو - مالی شیاو" ئا‌راسته‌ی توانا‌کانی ده‌کات له‌ناو کومه‌لگا‌دا. و‌اتا
ئه‌و که‌سانه‌ی له‌ ژياندا هه‌ست به‌ نه‌بوونی ئه‌و بنه‌مایانه ده‌که‌ن، ئه‌وانه‌ن
که‌ لایه‌نی ته‌ندروستیان باش نیه، ئه‌گه‌ر که‌سیک شو‌ینی کارکردنی نه‌شیاو
بیټ و باری ده‌روونی نا‌ارام بیټ و شو‌ینی مانه‌وه‌ی نه‌گونجاو بیټ،
بی‌گومان باری ته‌ندروستی‌شی نا‌جی‌گیر ده‌بیټ. بۆیه زو‌رجار ده‌بینین که
"زانستی پزشکی" ده‌بیټه‌ پر‌یگر له‌به‌رده‌م ته‌ندروستی، به‌ نمونه "زیاده‌په‌وی
له‌ چاو‌دیریکردنی پزشکی په‌نگه‌ بیټه‌ هۆی دروست‌بوونی ئازار و ناسا‌غی
وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌ سالی ۲۰۲۰ به‌ هۆی "فایروسی کو‌رونا‌وه" زیاده‌په‌ویه‌کان
بوونه هۆی نا‌جی‌گیری باری دره‌ووونی و نا‌ارامی خه‌لکه‌که‌ و
بلا‌وبوونه‌وه‌ی ترس و دله‌پاو‌کټی له‌ناو‌یاندا، ئه‌مه‌ وایکرد به‌شیک له
خه‌لکه‌که‌ بکه‌ونه‌ دو‌خی پ‌ارایی و ترسه‌وه، ئه‌مه‌ بۆ خو‌ی ده‌بیټه‌

سەرچاوه‌ی ده‌رکه‌وتنی نه‌خۆشی له‌ناو خه‌ڵکه‌که. له‌ نمونه‌کانی تر، نه‌نجامدانی نه‌شته‌رگه‌ری ناپۆیست، یان به‌کاره‌ینانی ده‌رمانی نه‌گونجاو، کاریگه‌ری ده‌رمانه‌کان به‌ گشتی له‌سەر ته‌ندروستی که‌سه‌که. بۆیه‌ ته‌ندروستی وه‌ک هێژیکی خودی له‌پاڵ سهردانکردنی پزشکی بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌سه‌که "ته‌خۆش یان ساغ" وه‌ک بوونه‌وه‌ریکی سهربه‌خۆ له‌ پزشکی توانای هه‌یه‌ ژبانی خۆی پێککاته‌وه‌ و له‌گه‌ڵ ژینگه‌ی ده‌ره‌وه‌ خۆی بگونجێت.

له‌ کۆتاییدا و له‌ هه‌ولێ فەیلەسووفانی پزشکی بۆ دیاریکردنی واکاکی هه‌ریه‌ک له‌ "ته‌خۆشی و ته‌ندروستی" ده‌گه‌ینه‌ ئهم نه‌نجامانه‌:

١- یه‌ک واتا نیه‌ بۆ وشه‌ی ته‌ندروستی، به‌ڵکو ته‌ندروستی فره‌ واتایه‌، هه‌ندیکیان له‌ گه‌ڵ یه‌کتر ناکۆک و دژبه‌یه‌کن، له‌ گه‌ڵ ئهمه‌دا فەیلەسووفانی پزشکی کار بۆ ئه‌وه‌ ده‌کەن بگه‌نە واتایه‌کی گشتگیر که‌ بۆ سهرجه‌م واکاکی تر گونجاو بیت.

۲- نه و انا گشتیهی تهنډروستی نه وه په که دؤخه پټوښته کانی توانا
 ښار او ه کانی تاک به رده سته خات بوئو وهی سهرجه م نه دنامه کانی به باشی
 نه رکه کانی خوئی له ناو کومه لگادا جټیه جی بکات.

۳- ټیگه ی "تهنډروستی" ته نه ا تاییه ت نیه به لایه نی پزیشکی،
 هه روه ها تهنډروستی ته نه ا بریتینه له تهنډروستی لایه نی فیزیکی و
 بیولوژی جه سته، به لکو ره هند و لایه نی تر بو تهنډروستی هیه وه ک
 "کومه لایه تی و سایکولوژی و کلتوری"، به وهی که مروث ته نه ا
 بوونه وهریکی فیزیکی و بیولوژی نیه، به لکو له هه مان کاتدا
 بوونه وهریکی کومه لایه تی و سایکولوجیسه. لایه نی کلتوری و
 کومه لایه تی و سایکولوژی کاریگه ریان له سهر تهنډروستی تاکه کان هیه
 وه ک پشتر نامه رکان بو کرد.

۲- چو ن زانستی پزیشکی گه شه ده کات؟

نه مه بابه ټیکی تره زور له زانا و فیهله سووفانی پزیشکی سهرقال کردوه
 نه ویش "چو نیه تی گه شه و پشکه وتنی زانستی پزیشکیه"، چو نکه
 زانا کان به په روشن بو پشخستنی زانستی پزیشکی و داهیتانی میتود و

شیوازی پیشکەوتوو لە چاره‌سەرکردنی نه‌خۆشه‌کان به‌ هاوکاریکردنی لایه‌نی ته‌کنه‌لۆجیا له‌ پرۆسه‌ی نه‌شته‌رگه‌ریدا، یان دۆزینه‌وه‌ی ده‌رمانی نوێ، به‌لام ئه‌مه‌ ته‌نها به‌ تاقیکردنه‌وه‌ ده‌کری له‌سەر ئازهلان و مرو‌فه‌کان؟ هه‌رچه‌نده‌ تاقیکردنه‌وه‌کان له‌سەر ئازهلان ده‌کری، به‌لام بۆ مرو‌فه‌کان گرفتی ئه‌خلاقیان دێته‌ پیش وه‌ک ئازاردانی مرو‌ف و له‌ ده‌ستدانی ژیا‌نی. بۆیه‌ کردنی مرو‌ف به‌ بابته‌ی تاقیکردنه‌وه‌ی زانستی واتای لێسه‌ندنه‌وه‌ی ژیا‌ن و به‌که‌م سه‌یرکردنی ژیا‌نی مرو‌ف، ئایا بۆ پیشکەوتنی پزیشکی پتویسته‌ ئیمه‌ قوربانی به‌ مرو‌ف بده‌ین؟ لێره‌دا زانا‌کانی پزیشکی خۆیان له‌به‌رده‌م سه‌رسامی ده‌بیننه‌وه‌ به‌وه‌ی چۆن کار بۆ پیشکەوتنی زانستی پزیشکی بکه‌ن و له‌ هه‌مان کاتدا ئه‌و پیشکەوتنه‌ پتویستی به‌وه‌ هه‌یه‌ مرو‌ف بکریته‌ که‌ره‌سته‌ی تاقیکردنه‌وه‌که‌ بۆ پیشکەوتنه‌که‌ی، چونکه‌ خودی ئه‌م پرۆسه‌یه‌ ره‌نگه‌ "ژیا‌نی مرو‌ف" بخاته‌وه‌ مه‌ترسیه‌وه‌. به‌نمونه‌: ئایا ئیمه‌ قوربانی به‌ پیشکەوتنی زانستی پزیشکی بده‌ین له‌به‌رامبه‌ر مانه‌وه‌ و پارێزگاریکردنی له‌ پیرۆزی ژیا‌ن یان قوربانی به‌ ژیا‌نی هه‌ندێ له‌ که‌سه‌کان بده‌ین بۆئه‌وه‌ی زانستی پزیشکی گه‌شه‌ بکات؟ به‌ واتایه‌کی تر، چۆن ئیمه‌ له‌ گه‌ڵ پزیزگرتن له‌ ژیا‌نی که‌سه‌کان گه‌شه‌ به‌ زانستی پزیشکی بده‌ین؟

بۆ وه لامي ټه و پرسانه و سهرسامي زاناکان به گرفته ټاکاريه کاني ټه م
 بواره، هه ندي له گه وره زانايان و فلهسهفه کاراني بواري پزيشکي له هه و لي
 ټه و هدا بوون چه ندين پتوهر دياريبکه ن تا پيشکه و تن و ټاقيکردنه و ه ي
 پزيشکي پي هه لسه نگي ټه ري ټ، به ټاييه ت له و ټاقيکردنه وانه ي له سه ر
 مرو ټ ټه نجامده دري ټ. زاناکان لي ره دا سي جو ر پتوهر يان باسکردو وه که
 له و سي قوناغه دا ري کخراون ټه وانيش:

قوناغه ي يه که م/ ټه و قوناغه يه که داوا له که سي به شداربووو ده کري ټ
 له پرؤسه ي ټاقيکردنه وه که به شداري بکات.

قوناغي دو وه م/ ټه و قوناغه يه ټاييدا په يو وه ندي نيوان بابه تي تويزينه وه
 و خودي تويزه ره که دروستده بي له کاتي ټه نجامداني تويزينه وه که.

قوناغي سي ته م/ ټه و قوناغه يه ټاييدا دواي ته و او بووني ټاقيکردنه وه که
 په يو وه ندي نيوانيان دروستده بي. ټيستا ټاماژه به و پتوهره ده که ين:

به‌كه‌م: پتوهره‌كانى قوناغى به‌كه‌م: له‌و قوناغه‌دا چه‌ندىن پتوهر ديارىكراوه له‌وانه:

١- پتويسته توێژهر هه‌موو جوۆره تاقىكردنه‌وه‌يه‌ك په‌تكاته‌وه كه پێچه‌وانه و دژه ئه‌خلاقه وه‌ك پێشبینى كردن به‌وه‌ى بابته‌ى توێژینه‌وه‌كه په‌نگه "بمرئ يان نه‌ندامىكى له‌ده‌ستبدات يان بپته هۆى تىكچوونى بارى ئه‌قلى.

٢- پتويسته له‌سه‌ر توێژهر له‌ژێر فشارى پاره و ناوبانگى زۆر، بابته‌ى توێژینه‌وه‌كه نه‌كات به تاقىكردنه‌وه‌ى زانستى و پازىبكات.

٣- پتويسته توێژهر زانستىانه و زۆر به وردى بابته‌ى توێژینه‌وه‌كه دارپێژیت "دارپشتى زانستىانه بۆ بابته‌كه بكات".

٤- پتويسته توێژهر ئه‌و بابته‌انه له‌ بوارى تاقىكردنه‌وه‌ى زانستى دوورخاته‌وه كه شياوى ئه‌وه نيه پێشبینى ئه‌نجامه‌كانى بكات، واته‌ سه‌ره‌تا پتويسته بزانیته‌ى سه‌ركه‌وتنى تاقىكردنه‌وه‌كه چه‌نده.

۵- نابې يه ک توږهړ کار بړ دارشتنی تاقیکردنه وه که بکات، به لکو پټوښته چهندين توږهړی تر له گه ل خوی به شداربکات و هموویان له سهری کۆک بن.

دووهم: پټوړه کانی قوناغی دووهم: له م قوناغدا چهندين پټوړ هه ن له وانه:

۱- رڼگری له وه نییه که سټیک به خواست و ویستی خوی و دوور له هموو جوړه فشارکردنیک (ههړه شه - پټدانی پاره وه ک پاداشت) رازیږیت، به لکو بکریته بابته تاقیکردنه وه که به و مهرجه ی له بهر ژه وه ندی که سانی تر بیت. و پټوښته له م دۆخه دا نامانج و مه ترسیه کانی هم تاقیکردنه وه یه به که سه خو به خشه کان بووتریت. نه وکات که سه که مافی نه وه ی هه یه رازیږیت یان تاقیکردنه وه که ره تکاته وه.

۲- پټوښته له سهر توږهړ ژیان و ماف و که رامه تی نه و که سه بپاریزیت که رازیووه به شداربې له تاقیکردنه وه که، وه ک نه وه ی بلین پزیشکه که خوی نه و که سه بیت ثایا رازیده بی تاقیکردنه وه که ی له سهر بکریت یان نا؟ نه گهر وه لاهه که ی نه رینی بوو، نه وه پټوښته هۆکاره

راسته‌قینه‌کانى پشت نارازیبوون بۆ که‌سه‌که پروونکاته‌وه و پښگه نه‌دات هیچ که‌س به‌شداری پټیکریټ "ټه‌مه باب‌ه‌ټیکى ټه‌خلاقیه" پټویسته هه‌موو پزیشکینک پټوه‌ی پابه‌ند بیت".

۳- پټویسته ټه‌م پرۆسه‌یه به‌ ټاشکرایى و پروونى و راست‌گوږیانه ټه‌نجام‌بدریټ نه‌ک له ژووره تاریکه‌کان "به‌ندیخانه‌کان یان شیتخانه‌کان"، چونکه بناغه‌ی ټه‌م پټوه‌ره به‌ ټاگایى و په‌زامه‌ندى رای گشتى ده‌کړئ.

پټوه‌ره‌کانى قوټاغى سټیهم: که په‌یوه‌سته به‌ په‌یوه‌ندى نټوان توټژه‌ر و باب‌ه‌تى ټاقیکردنه‌وه‌که، دواى ته‌واوبوونى پرۆسه‌که ټه‌ویش چه‌ندین پټوه‌ره له‌خوډه‌گرئ له‌وانه:

۱- پټویسته توټژه‌ر دواى ته‌واوبوونى ټاقیکردنه‌وه‌که به‌رده‌وام چاو‌دټړى که‌سه‌که بکات نه‌ک پټویستى به‌ چاره‌سه‌ر بیت، واتا "دواى ټاقیکردنه‌وه‌که ناکرئ فه‌راموښ بکړئ"، لټره‌دا ده‌ولټ به‌رپر‌سیاره له‌ چاره‌سه‌رکردن و پټدانی پاداشت به‌ که‌سه‌که.

۲- ټه‌گه‌ر ټاقیکردنه‌وه‌که بۆ به‌رژه‌وه‌ندى که‌سانى تر بوو، ټه‌وه پټویسته ټه‌و که‌سه‌ی خو‌ی به‌خت کردووه بۆ ټاقیکردنه‌وه‌که له‌ لایه‌ن پزیشکانه‌وه

سوپاس بکړئ و ده ستخوڅی لیکړئ له ناوړه زانستیه کان و سایته کانی توږینه وهی زانستی، بوئه وهی که سه که هست به وه بکات که ړولئ هه بوه له گه شه کردنی زانستدا.

۳- تیوره کانی ده ستیشان کردنی نه خوڅی له لایه ن پزیشکه وه. پنده چیت ده ستیشان کردنی نه خوڅی نه خوڅه کان له لایه ن پزیشکانه وه به یه کیک له م سئ تیوره ناراسته کرایت:

تیوری یه که م: بریتیه له وهی پزیشک به پتی کار و کارامه یی و لیهاتووی خوی چاره سهری نه خوڅه که بکات نه ک به وهی نه خوڅه که هست به چی ده کات "هه ستر کردنی نه خوڅ به بازار له کاتی چاره سهر کردن"، چونکه پزیشک نه وهی گرنگی پتادات لایه نی خودی نه خوڅه که به به لکو نه نه گرنگی به و درمانه ددات که بو نه خوڅییه که و سفیده کات و پیوایه چاره سهری ده کات یان گرنگی به و نه شته رگریه ددات که پیوایه پیوسته بو نه خوڅه که بکړت. به لام ناکړئ نه خوڅ چاره سهر بکړئ و گوئ به بازاره کانی نه دریت، به نمونه "نه نجامدانی نه شته رگریه کان به گستی" پیوستی به به نجکردنی نه خوڅه که به "بیهوڅکردنی" بوئه وهی

ھەست بە ئازار نەكات ۋەك "لابردنى پزىشكى، بەردى گورچىلە، قەستەرەي دىل".

تىۋرى دووھم: ئەم تىۋرە پىچەوانەي ئەۋەي يەكەمە، ناكىرى پزىشكى بە تەنھا كار بۇ كەمكىردنەۋەي ئازارەكانى نەخۆشەكە بىكات، بەلكو پىۋىستە بۇ دەستىشانكىردنى نەخۆشى و چارەسەرى نەخۆشىيەكە بىروانىتە لايەنى ئەقلى و عەسەبى نەخۆشەكە، بە تايىت "نەخۆشىيە دەروونىيەكان"، ئەمانە دەكەۋنە چوارچىۋەي پىسپورى نەخۆشىيە دەروونىيەكان، بەلام دەكرى بۇ ئەۋ نەخۆشيانە ھۆكارى ئەندامى و فىزىيائى ھەيىت وانا كەموكورتى لە نەركەكانى مىشكى يان ئامىرى عەسەبى، كاتىك ھىچ جۈرە ھۆكارىكى فىزىكى بۇ ئەۋ نەخۆشيانە نىيە ئەۋە چارەسەرەكەي دەكەۋىتە ئەستۋى پزىشكى دەروونى و ئەقلىيەۋە. بە واتايەكى تر، ئەم تىۋرە پىۋىۋايە بۇ چارەسەرەكرەكى نەخۆش پىۋىستە زانين و زانىارى لەسەر كۆي زىيانى نەخۆشەكە ھەيىت "زىيانى تايىتەي و زىنگەيى"، لىرەدا ھەرىكە لە پزىشكى و چارەسەرى دەروونى و كۆمەلايەتى بۇ دۆزىنەۋەي چارەسەرى گونجاۋ بۇ نەخۆشەكە ھاۋكار و تەبا دەبن.

تیوری سټیم: له تیوره‌دا پزیشک چاوپوښی له نازاره‌کانی نه‌خوښه‌که ناکات وهک نه‌وهی له تیوری یه‌که‌م باسکرا، به‌لکو گرنگی پټده‌دات و هه‌ولنی که‌مکړدنه‌وهی ده‌دات، به‌لام زور گرنگی به‌ژینگه‌ی دهره‌وهی نه‌خوښه‌که نادات، به‌لکو زیاتر گرنگی به‌سروشتی جه‌سته‌ی نه‌خوښه‌که ده‌دات که وهک یه‌که‌ی گشتی کار ده‌کات، بویه‌نهرکی پزیشکی لیږده‌ا تنه‌ها چاره‌سهرکردنی نه‌و نه‌ندامه نه‌خوښه‌نیه که توش بووه، به‌لکو به‌گشتی ده‌روانیتته هه‌موو جه‌سته له نه‌نجامدانی نه‌رکه‌کانی، هه‌روه‌ها دوخه‌ ده‌روونیه‌کانی وهک ترس و پارایی و نیگه‌رانی کاریگه‌ریان ده‌بیت له‌سهر کاری جه‌سته و به‌پیچه‌وانه‌وه دوخه جه‌سته‌یه‌کانیش کارده‌که‌نه سهر لایه‌نی ده‌روونی که‌سه‌که. له‌وانه‌ی پشتگیری له‌م تیوره‌ کردووه "لیدرمان"ه، که یه‌کټکه له‌گه‌وره‌فلسه‌فه‌کارانی زانستی پزیشکی.

تیوره‌که‌ی "لیدرمان"

"لیدرمان" ناو له تیوره‌که‌ی ده‌نیت "تیوری ته‌واوکاری - گشتگه‌را holism" به‌راوردی ده‌کات به‌تیوری "میکانیکي". سهره‌تا گرنگه‌ ټیمه شټیک له‌سهر بوجوونه‌کانی "تیوری میکانیکي" باسبکه‌ین، پزیشک له

چارچيه‌ى ئهم تيووره ده‌روانيته نه‌خوش وه‌ك "جه‌سته"، جه‌سته‌يش له
 چه‌ند به‌ش و ئه‌ندامتيك پتكه‌هاتوه، هه‌ر به‌ش و ئه‌ندامتيك به‌جيا و
 سه‌ربه‌خۆ كاره‌كاني ئه‌نجامده‌دات. ئه‌وه‌ى له‌سه‌ر پزىشكه‌ بىكات
 دۆزينه‌وه‌ى چاره‌سه‌ره‌ بۆ ئه‌و به‌شه‌ى له‌كاركه‌وتوه و بىگۆڤدانه‌ به‌شه‌كاني
 ترى جه‌سته، واتا پزىشك به‌لايه‌وه‌ گرنگ نيه‌ پشكنين بۆ سه‌رجه‌م
 ئه‌ندامه‌كاني ترى نه‌خوشه‌كه‌ بكات. با گريمانه‌ى ئه‌وه‌ بكه‌ين ئيمه
 له‌به‌رامبه‌ر كه‌سيكه‌داين هه‌ست به‌ "به‌رزبوونه‌وه‌ى فشارى خوين ده‌كات"،
 ئه‌وه‌ پزىشكه‌كه‌ ده‌زانيت ئهم هۆكارى بۆ تىكه‌چوونى ديوارى شه‌رايين و
 هه‌لقولانى پتزه‌يه‌كى زۆرى خوين ده‌گه‌رپته‌وه. ئه‌وه‌ چاره‌سه‌ره‌كه‌ به‌و
 ده‌رمانانه‌ ده‌كرپت كه‌ بۆ ئه‌و ديارده‌يه‌ دانراوه. به‌لام تيووره‌كه‌ كۆى
 بارودۆخى نه‌خوشه‌كه‌ى پشتگوى خست، ده‌كرپت بۆ هه‌ندى ده‌رمان
 كارىگه‌رى نه‌رئى هه‌ييت له‌سه‌ر به‌شتيك له‌ نه‌خوشه‌كان، ده‌كرپت
 به‌رزبوونه‌وه‌ى فشاره‌كه‌ به‌هۆى ترسه‌وه‌ بيت له‌ بينى نه‌خوشى تره‌وه،
 له‌گه‌ل نه‌مانى ئه‌و دۆخه‌ ده‌روونيه‌ ديارده‌ى به‌رزبوونه‌وه‌كه‌ش نامييت.
 ئه‌مه‌ بۆ خۆى جه‌خت له‌ گرنگى تيۆرى ته‌واوكارى ده‌كاتوه‌ له‌

چاره سهرکردنی نه خوښه کان، به ووی جهسته ی مړوف وهک یه که یه کی گشتی ته ماشا بکړئ و سهرجه م دوخه دهروونیه کان کاریگه ریان هه یه له سهر دوخه جهسته یه کان.

په یوه ست به تیوری "ته واوکاری - گشتگه را"، به پنجه وانه وه جهسته ی مړوف "نامراز - اله" نییه، ههرچهنده لایه نگرانی هم تیوره باوه ریان به کارکردنی میکانیکی جهسته هه یه، به لام جهسته لای ته مان نامراز نیه، به شه کانی سهر به خوښانه ئه رکه کانیا ن جیبه جی بکه ن، راسته به شه کانی ههر نامراز نک به جیا و سهر به خوښانه کارده کهن و ههر به شتیکی له کارکردن بکه ویت ئه وه راسته وخو به شه که ده گورن، به لام ئه مه بو جهسته ی بوونه وهری زیندوو گونجاو نییه، چونکه جهسته ی بوونه وهری زیندوو وهک یه که یه کی گشتگه را و ته واوکار کاره کانی ئه نجامده دات، چونکه له نیتوان به شه کانی جهسته په یوه وندی ناخه کی هه یه، واتا دروستی له ئه نجامدانی ههر ئه ندامتیکی جهسته راسته وخو کاریگه ری ده بیت له سهر ئه نجامدانی ئه رکه کانی تری ئه ندامانی جهسته که به شیوه یه کی ته ندروست، وهک چون که موکورتی له ههر ئه ندامتیک هه بی له

ئەنجامدانی ئەرکه‌که‌ی ئه‌وه‌ کاریگه‌ری ده‌کاته‌ سه‌ر ئەندامه‌کانی تر له‌ ئەنجامدانی ئەرکه‌کانیان "کارکردنی ئەندامانی جه‌سته‌ وه‌ک یه‌که‌یه‌کی گشتی کارکردنێکی مه‌به‌ستداره‌".

نەسکی دووه‌م: ئاکارناسی و ئاکاری پزیشکی

بابه‌تی سه‌ره‌کی ئهم به‌شه‌ بریتیه‌ له‌ دیاریکردنی هه‌ندئ له‌ گرفتانه‌ی به‌ هۆی به‌کارهێنانی ته‌کنه‌لۆجیاوه‌ له‌ بواری پزیشکی به‌ تایبه‌ت "هه‌نده‌سه‌ی ویراسی-بۆماوه‌یی" وه‌ک گرفتی ئەخلاق‌ی دیاریکراوه‌. ئیمه‌ لێره‌دا قسه‌ له‌ سه‌ر هه‌ردوو لایه‌نه‌که‌ ده‌که‌ین مه‌به‌ستم لایه‌نی "ئه‌رتنی" و "ئه‌رتنی" به‌کارهێنانی ته‌کنه‌لۆجیا به‌ بواری پزیشکیدا. بۆیه‌ له‌م به‌شه‌دا سه‌ره‌تا پێشه‌کییه‌ک ده‌رباره‌ی ئاکارناسی و تیۆره‌ فەلسەفیه‌کانی ده‌خه‌ینه‌په‌روو، دواجاریش قسه‌ له‌ سه‌ر هه‌ولێ گه‌وره‌ زانایانی پزیشکی و فەیلەسووفانی ده‌که‌ین.

پێشتر له‌ پێناسه‌ی پزیشکی ئه‌وه‌مان باسکرد که‌ "پزیشکی هه‌م زاناست و هه‌م پێشه‌یه‌ له‌ یه‌ک کاتدا"، زانسته‌ چونکه‌ بابته‌ و میتۆد و تیۆر و یاسای تایبه‌ت به‌ خۆی هه‌یه‌، له‌ هه‌مان کاتدا بریتیه‌ له‌ جێبه‌جێکردنی یاسا و

تېوره کانی له سهر نه خوش و چوڼيه تې چاره سهر کردنيان. وهک هر زانستیکي تر به نمونه "فيزیک" زانسته و خاوه ن بابته و میتود و تېور و یاسای تاییه ته خوې همیه و له زانسته کانی تری جیاده کاته وه. لیره دا زاناکانی پزشکی باس له وه ده که ن که پزشکی پیوستی زوری به به شی به ها کان همیه، وه له به شی به ها کان گرنگی به نا کارناسی ده ده ن، کاتیک باس له نا کار ده که ن مه به ستیان نا کاری پیشه یه، وانا ئه و بیرۆکه و بنه مایانه چین پزشکی له کاتی چاره سهر کردنی نه خوش ئاراسته ده کات؟ په یوه ندی پزشکی به نه خوشه وه چوڼه له کاتی وه رگرتنی چاره سهر و چاودیری ته ندروستی؟ ئه و بهر پر سیار تیه چیه که پیوسته پزشکی پتوه ی پابه ند بیت؟ په یوه ندی پزشکی به گرفته ئه خلاقیه کانی به کاره یتانی ته کنه لوجیای سهر ده م له چاره سهر کردنی نه خوشه کان و ئه نجامانه ی وهک لیکه وت لپی ده که و ته وه؟ . قسه کردن له سهر ئه م پرسانه ده کری پتی بوتریت ئه خلاقی پزشکی یان ئه خلاقی بیولوجی. بویه به شیک له فله سه فه ی پزشکی بریتیه له ئه خلاقی پزشکی، به شه که ی تریش بریتیه له و بابه تانه ی پیشتیر باس مان کردوون. کاتیک فله سه فه کارانی پزشکی "زاناکانی پزشکی" قسه له سهر ئه خلاقی پزشکی ده که ن، ئه وه په نا ده بنه

به‌ر تێۆره ئه‌خلاقه‌كانى فه‌يله‌سووفان و ئه‌وه‌ى بۆ ئه‌وان گونجاوئیت به‌سه‌ندى ده‌كه‌ن و ده‌يكه‌نه‌ بابته‌ى فه‌لسه‌فاندنه‌كه‌يان. له‌لایه‌كى تره‌وه‌، ده‌بینین فه‌يله‌سووفانى ئه‌خلاقى سه‌رده‌میا نه‌ندى تێۆرى ئه‌خلاقى ده‌خه‌نه‌ پروو په‌نگه‌ سوودى بۆ ئه‌خلاقى پزىشكى هه‌ییت.

بابه‌تى زانستى ئه‌خلاق "ئه‌خلاقناسى"

بابه‌تى ئه‌خلاقناسى بریتیه‌ له‌ لیتكۆلینه‌وه‌یه‌كى شیکارى بۆ پروونکردنه‌وه‌ى بیروکه‌ ئه‌خلاقه‌كان و بنه‌ما و به‌ها ئه‌خلاقه‌كان، بیروکه‌ بنه‌په‌تیه‌كانى ئه‌خلاق "دوو بیروکه‌ن" ئه‌وانیش "بیروکه‌ى چاکه‌" و "بیروکه‌ى واجب - ئه‌خلاقى ناچارى"، به‌لام بنه‌ما ئه‌خلاقه‌كان بریتیین له‌ یاسا و پراسا په‌فتاریه‌كانى مروف و هه‌ک ئه‌وه‌ى بلێن "پراسگویی و دادگه‌رى و چاکه‌ و ئازایه‌تى و خۆشه‌ویستى و قوربانیدان" "له‌ چاکه‌كان و فه‌زیله‌ته‌كان"، به‌لام هه‌ریه‌ک له‌ "دروکردن و خیانه‌ت و ترسنوکی و سه‌تمکردن و په‌زیلی و خۆبه‌زلزانی" هه‌موو ئه‌مانه‌ ده‌كه‌ونه‌ نێو خانهى "خراپه‌كان - په‌زاله‌تیه‌كان". لێره‌وه‌ زانستى ئه‌خلاق "ئه‌خلاقناسى" کار له‌ خۆپێدنه‌وه‌ و لیتكۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایانه‌ ده‌کات. ئایا بنه‌ماکانى

ئەخلاق پېژمېن يان رەهان؟ ھەروەھا لىكۆلېنەو ھە بابه تى بەرپرسيارتى
 مروّفەكان دەكات بەرامبەر بە رەفتار و ھەلسوگەوتەكانى لەژىر تيۆرەكانى
 "جەبر و ئىختيار". وەك دەزانين لىكۆلېنەو ھەكان پتويستيان بە ميتۆد ھەيە،
 ئايا ميتۆدى ئەوان چيە؟ ئەخلاقسان دوو جور ميتۆد بۆ لىكۆلېنەو ھەكانيان
 پەپرەودەكەن ئەوانيش: "ميتۆدى وەسفى" تەنھا ئەو ھەيە لە رەفتار و
 ئاكار وەك خۆى وەسفیدەكات". ميتۆدى دوو ھەم بریتىيە لە تېپەراندنى
 وەسفکردنەكە بۆ دارشتنى ئەو ھەي پتويستە بکرى يان رەفتاريان چۆن بىت.
 واتا وەسفکردنەكە لە چوارچيۆ ھەي پروونکردنەو ھەي ساىكولۆجى بۆ
 ھەريەك لە "چاکە و واجب" ئەو ھەيە لە گەل خواست و چيژى تاکەكان
 دەگونجىت، وە لە پروونکردنەو ھەي کۆمەلایەتیدا "واجب" بریتىيە لەو ھەي كە
 کۆكە لە گەل نەريتە کۆمەلایەتەكان، يان پروونکردنەو ھەي بيۆلۆجى بۆ
 "چاکە" بریتىيە لەو ھەي ئەندامەكانى جەستە بە باشترین شىو ھەريەكانيان
 ئەنجام دەدەن. بەلام لە ميتۆدى دوو ھەم "دارشتنى شىوازىك بۆ ئەخلاق"،
 واتا "رەفتارى مروّفەكان چۆن بىت؟"، لىرەدا گرنگى بە شىکردنەو ھەي
 واتاكانى چاکە و واجب لە چوارچيۆ ھەي باو ھەريەكانى ئايىنى يان تيۆرىكى

فه‌لسه‌فی له‌سه‌ر سه‌روشتی مروه‌ف باس له‌وه ده‌کری که په‌فتاری مروه‌فه‌کان ده‌بی چۆن بیټ نه‌ک وه‌ک ئه‌وه‌ی هه‌یه.

گرنگترین تیۆره ئه‌خلاقیه‌کان له فه‌لسه‌فه‌دا

۱- تیۆری ئه‌ق‌لی لای سوکرات (۴۷۰-۳۹۹): "سوکرات" به‌بنه‌مایه‌ک ده‌سه‌په‌ده‌کا که پروون و ئاشکرایه و ده‌لێت: "هه‌موو که‌سی‌ک هه‌زی چاکه‌ی هه‌یه و پ‌قی له خراپه‌یه" واتا سه‌روشتی مروه‌فه‌کان چاکه‌خوازییه و هه‌زیان به‌کردنی چاکه‌یه و له خراپه‌کردنی پ‌اده‌که‌ن و هه‌لدین و پ‌قیان له خراپه‌یه. بۆیه په‌فتاری چاکه‌ پ‌یوستی به‌بنه‌مای ئه‌خلاقی بابته‌ی هه‌یه، ئه‌م بنه‌مایانه به‌دیاریکردن و پ‌ناسه‌کردنیکی دروست بۆ تیگه‌ و وشه ئه‌خلاقیه‌کان ده‌بیټ. واتا پ‌یوسته هه‌مووان له‌سه‌ر یه‌ک واتا بۆ هه‌ریه‌ک له "دادگه‌ری و چاکه‌ و پ‌استگۆیی و ده‌سه‌پاکی و ته‌قوا" پ‌نکبه‌که‌وین، به‌لام پ‌یوسته ئیتمه‌ په‌چاوی ئه‌وه بکه‌ین که بنه‌ما ئه‌خلاقیه‌کان پ‌ژه‌ه‌یین و به‌پ‌یی بارودۆخه‌کانی ژیان ده‌گۆرپ‌ین "وه‌رگ‌یر"، چونکه‌ نا‌کری من "خیانه‌ت نه‌که‌م کاتیک مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ نا‌حه‌ز و دوژمنان ده‌که‌م" یان درۆ نه‌که‌م کاتیک گیانی که‌سی‌ک له‌ مردنی به‌ نا‌حه‌ق پ‌زگاردنه‌که‌م. هه‌روه‌ها

"سۆکرات" باس لهوه دهکات مروّف تهنها جهسته نیه، بهلکو له پال جهسته دا روح و ئهقل و دهروونیشی ههیه، بۆیه پازیکردنی سهرجهم داواکانی نهفس و دهروون دهیته هوی لاوازکردنی لایهنی ئهقلی مروّفهکان، بۆیه لهسهر مروّفهکان واجبه ههر کاتیک ویستیان لایهنی ئهقلی و روحی خویان بههیز بکهن، نهوه پتویسته داواکاریهکانی نهفس و شههوهتهکان کهم بکهنهوه.

۲- تیۆری چیژ لای "ئهپیکۆر ۳۴۱ - ۲۷۰ پ.ز": یهکێکه له فهیلهسووفه یۆنانیهکان و خاوهنی تیۆریکه له فهلسهفهی ئهخلاق که به تیۆری "چیژ" ناسراوه. پوختهی تیۆرهکهی بریتیه لهوهی که ههموو مروّفنیک سروشتی وایه بهرهو بهختهوهری ههنگاو دهئیت و له نههامهتی ههڵدیت. بهختهوهری له دیدی ئهپیکۆروهو بریتیه له "چیژهوهرگرتن" و نههامهتیش بریتیه له "ئازار". ئهو پرسیارهی لێره دا زهق دهیتهوه نهوهیه "ئایا مه بهستی ئهپیکۆر له چیژ چیه؟ تا چهند له گهڵ چیژی ههستی و کاتییه؟ چیژهوهرگرتن له پاره و پله و پینگه و سامان، مروّف بهختهوهر دهکهن؟.

لټرەدا دەبينىن "ئەپپىكۆر" باس لەو دەكات كە "چىژوهرگرتن" تەنھا لە "چىژە ھەستىەكان و جەستەيەكانى وەك خواردن و خواردنەو و جلوپەرگ و مأل و سىكس"، ھەروەھا لە چىژە كاتىەكانى وەك "چىژى پروالەت و پلە و پىنگە و دەسەلات و سەرۆت و سامان ناوبانگى" كورت نايستەو، بەلكو "چىژى ئەقلىش" دەكەوتتە چوارچىوئەى تىنگەى "چىژەو".

واتا ئىمە لە ژياندا ئەگەر ھاتوو توشى چىژىكى دوور مەودا بووین ئەو بۆ خۆى چاكەيە، بە پىچەوانەو ئەگەر توشى چىژىكى كورت ماو بووینەو ئەو بۆ خۆى "خراپە". بەلام مەرج نى ھەموو چىژىك چاكە بە دواى خۆيدا بەيئىت، ھەروەھا ھەموو ئازارىكىش خراپە بە دواى خۆيدا بەيئىت، چونكە ھەندى چىژوهرگرتن ھەيە ئازار بە دواى خۆيدا دەھيئىت وەك چۆن ھەندى ئازار ھەيە چىژ بە دواى خۆيدا دەھيئىت، بۆيە پتويستە ئىمە ئەو چىژانە تىرىكەين كە دوورمەودان ئەگەر چى ھەندى ئازارىشمان بە ھۆيەو بەربكەوت، ھەروەھا پتويستە ئارام بين بەرامبەر بەو ئازارانەى كە دەبنە ھۆى چىژىكى دوورمەودا. بەلام سەبارەت بە چىژى ئەقلىيان چىژە ئەقلىەكان، ئەپپىكۆر دەلټ: برىتيە لە "حەزكردن بە زانين" بە تايەت زانين بە خود "ناسينەوئەى خۆت"، كەواتە خود ناسين گەورەترين چىژە

مروّف بتوانیت به دهستی بهیئتیت "وه رگپر". هر کاتیک به باشی "خوت ناسیه وه" نهوکات ده زانیت نهو شتانه چین تازارت پی ده به خشن و نهو شتانه ش که چیرت پی ده به خشن، همو نه مانه له نه نجامی "خود ناسیه وه" ده بیت "وه رگپر". لای "نه پیکور" چیری نه قلی به هه مان شیوه له "خود ناسیه وه" ده ستپنده کات، ناسینی خود ده بیت هوی تارامی دهروون، ههروه ها چه زکردن به زانین به تاییت زانینی یاساکانی ژیان و جیهان و شتهکانی ناو جیهان، همو نه مانه ده بنه هوکاری به خته وه ربوونی که سه که، ههروه ها بوونی "دادگه ری و چاکه و تازایه تی و راستگویی و شهرف و نه مانه ت" له ناو ماندا هوکاره بو به خته وه ربوونمان و چیر وه رگرتن لینیان.

۳- تیوری واجب "هرک" لای کانت "۱۷۲۴ - ۱۸۰۰": فیهله سووفیکی نهلمانی مؤدیرنه، کاریگه ری زوری له سهر بیرمه ندان و فیهله سووفانی دوا ی خوی هه بووه، نه وه ی بو ئیمه گرنگه باسی بکهین "تیوره که یه تی له نه خلاق" و اتا بوچوونه نه خلاقیه کانی، لیره دا زور به کورتی نامازه به بوچوونه نه خلاقیه کان ده دهین. "کانت" نه وه ره تده کاته وه چیر و تیرکردنی پالنه ره غه ریزه یه کان بابته تی چاکه ی نه خلاق ی بن، چونکه چیر وه کان و

پالنه‌ره‌كان "خۆخۆیی - ئانانیه‌ت" له‌خۆده‌گرن، هه‌روه‌ها ئه‌وه‌ش
 په‌تده‌كه‌ینه‌وه‌ كه‌ مه‌به‌ستی ئه‌خلاقى ئیمه "به‌خته‌وه‌رى" ییت، چونكه
 خودى به‌خته‌وه‌رىش له‌ كۆتايدا ده‌بیته "چێژ وه‌رگرتن" به‌ هۆى ئالۆزى
 تیگه‌ى به‌خته‌وه‌ریه‌وه‌. بۆیه ئه‌خلاقى ناچارى فه‌رمان به‌ ملكه‌چبوونمان
 ده‌كات بۆ یاسای ئه‌خلاقى. واتا ئیمه ده‌بێ ملكه‌چى یاسا ئه‌خلاقیه‌كان
 بین یان ملكه‌چى واجب بین، ئه‌وه‌ى ئه‌ركه‌ ملكه‌چى بین، ئهم
 ملكه‌چبوونه بۆ یاسای ئه‌خلاقى ملكه‌چبوونیكى ئه‌قلیه‌ نه‌ك ئایینى، واتا
 سه‌رچاوه‌ى ملكه‌چبوونه‌كه‌ ئایینى نیه‌ به‌لكو ئه‌قلیه‌، واتا مرووف خۆى یاسا
 ئه‌خلاقیه‌كان داده‌نیته‌ و هه‌ر خۆیشى جێبه‌جیان ده‌كات. لێره‌دا ده‌كرێ
 واتای یاسای ئه‌خلاقى پوونكه‌ینه‌وه‌ ئه‌گه‌ر وتمان هه‌ندێ له‌ كرده‌وه‌كان
 به‌ پالنه‌رو غه‌ریزه‌كان پافه‌ ناكرێن به‌ نمونه "تاودانم" بۆ پزگارکردنى
 كه‌سێك له‌ خنكان كه‌ په‌نگه‌ ژيانى خۆم بكه‌وتته‌ مه‌ترسیه‌وه‌" لێره‌دا ده‌بینین
 ئه‌گه‌ر بۆ پوونكرده‌وه‌ى ئهم نمونه‌یه‌ په‌نا بۆ غه‌ریزه‌كانم بیه‌م ئه‌وكات
 كه‌سه‌كه‌م پزگار نه‌ده‌كرد، چونكه‌ ژيانى خۆم گرنگتره‌ له‌وه‌ى ژيانى ئه‌و
 پزگار بكه‌م و ژيانى خۆم له‌ ده‌ستبده‌م. له‌ نمونه‌یه‌كى تردا "به‌خشینی
 به‌شینك له‌ سه‌روه‌ت و سامانى خۆم بۆ پزگارکردنى لێقه‌وماوان هه‌یج

له گه‌ل غه‌ریزه‌ی مولکایه‌تی و خوشگوزهرانی یه‌ک ناگرېته‌وه". بویه ده‌پرسین "واتای یاسای ته‌خلاقې چیه". واتاکه‌ی بریتیه له: "کارېک بکه، که پهنکه له یاسایه‌کی گشتی بچیت بؤ هه‌موو خه‌لک". واتا کاره‌که‌ت له کاری خه‌لکی بچیت نه‌ک پیچه‌وانه‌ی کاری خه‌لک بیت ته‌و کات به کارېکی ته‌خلاقې وه‌سف ناکرېت. ته‌و کارانه‌ی له تاریکی و شوپنه نادیار و شارواه‌کاني ته‌نجام ده‌درېت کاری ته‌خلاقې نین، یان به‌کاری ته‌خلاقې وه‌سف ناکرېن. واتا "یاسای ته‌خلاقې ته‌رکه - واجبه".

که‌واته فه‌لسه‌فه‌ی ته‌خلاقې مؤدیرن چهنډ ریپازیکې لیکه‌وته‌وه، ههنډی که‌س ده‌یانویست بنه‌مایه‌کی عه‌قلی بیرکاریانه بؤ ته‌خلاق دابیتن، مروّفه‌کان به‌ناو خواوه‌ مافی ته‌وه‌یان نیه که‌س به تاوانبار له قه‌لهم بده‌ن، یان به‌چاوی تاوانبار پروانه مروّف، نیچه‌وته‌نی ته‌م بیروباوه‌رانه‌ پرېشه‌یان له خولقاندنی ته‌خلاقې میگه‌لدایه. لایه‌نیکې دی ته‌خلاقې مؤدیرن بره‌ودان به‌سۆز و خوښه‌یستی وه‌کو بابه‌تیکې مروّیه، که‌سانیکې وه‌کو، هوّز و جوّن لوک لایان و ابوو مروّف پتویستی به‌په‌یمانی کوّمه‌لایه‌تی هه‌یه، واته‌ یاسا و پرّسایه‌کمان پتویسته بؤ ته‌وه‌ی مروّفه‌کان به‌ره‌و شارستانیه‌ت هان بدات. ته‌خلاق سه‌ربه‌ستانه له‌ناو کوّی

کۆمەلگەدا بایەخی پندرا و لەگەڵ یاسادا یەکیان گرتەو، واتە مەروڤ خاوەن ژیاڕە بۆیە عەقڵ و ئەخلاق پێگەیان بۆ پتەوکردنی یاسا خۆشکرد. ئەمە یاسایە مەروڤەکان لە کۆمەلگەدا پێکەووە گریڤەدات. پێش کانت هەندێ لە فەیلەسووفەکان بەتایبەت، هاجسټین بنەمای ئەخلاقى لەسەر هەستى ئەخلاقى مەروڤەکان دامەزراند، هەر لەم پێگەیه‌ووە لە نیوان فەزێلەتى ئەخلاقى و نەبوونی ئەخلاقى جیاوازی دانا. فۆرمى ئەخلاق ئەووە بوو مەروڤ لەم دنیایدا تا پادەیه‌ک بە بەختەوهرى و ئازادى بگات و لە سنوورەکانى ئازادى تێنەپەڕى و سەرپەستى مەروڤەکانى دیکە زەوت نەکات "وەرگێڕ".

٤- تیۆرى سوودگەرایى گشتى "جۆن ستيورات میل - ١٨٠٦ - ١٨٧٣"

: کورتەى ئەم تیۆرە: "چاکە بریتىیه لە بەدەستەینانى زۆرترین چێژ و کەمترین ئازار بۆ زۆرترین تاکەکانى کۆمەل، وانا "کردەى ئەخلاقى بە ئەنجامە باشەکان و چاکەکانى بە نەسبەت خەڵکەووە دەپێوریت. هەروەها ئەو کردەیه‌ى کە دەبێتە هۆى ئازارىکى کەم و بەدەستەینانى چێژىکى زۆر لە داها توودا بۆ خەڵکەکە، ئەووە کردەیه‌کى ئەخلاقیه. بەلام "کردەى هەلە و ناپاست، ئەو جۆرە کردانەن پێژەیه‌ک لە ئازار بۆ تاک و کۆمەل

دروسته‌ده‌کن که له هه‌مان کاتدا نه‌بوو ته‌هوی چیژ بۆ که‌سانی تر. به نمونه وا گریمانه‌بکه که ده‌ته‌وێت مندال‌ه‌که‌ت بیته قوتابخانه‌یه‌ک و تیچوو‌ه‌که‌ی زۆره و له تواناندایه بپه‌پاره‌که‌ده‌یت، وه‌گریمان زانیاریت هه‌بوو که قوتابخانه‌که به‌شیک له‌و پاره‌یه بۆ مندال‌ه‌ بی باوکه‌کان خه‌رجه‌کات یان بۆ مندال‌ه‌ هه‌ژاره‌کان، نه‌گه‌ر نه‌و کاره‌ت کرد نه‌وه‌ بزانه کاریکی مه‌زن و نه‌خلاقیت نه‌نجامداوه. بۆیه پتویسته هه‌مووان وه‌ک مروف بیر له‌یه‌کتر بکه‌ینه‌وه و وه‌ک مروف ژیان بکه‌ین، نه‌ک وه‌ک نه‌وه‌ی له جیهانی ئاژه‌لاند هه‌یه، لێره‌دا "جۆن ستیورات میل" ده‌لێت: "من جیهانیکی مرویم پێ باشته‌ره له جیهانیکی به‌راز ئاسا"، هه‌روه‌ها ده‌لێت: "پێم باشه مروفیککی ژیری هه‌ژاریم له‌وه‌ی ئاژه‌لێکی به‌خته‌وه‌ریم".

۵- تیۆری هه‌دسی، پێنچهم تیۆره له تیۆره نه‌خلاقیه‌کان، زۆربه‌ی فه‌یله‌سووفانی ئهم پێنازه بانگه‌شه‌یان بۆ کردووه، سه‌ره‌تا به‌په‌تکردنه‌وه‌ی گه‌یشتن به‌هه‌موو جوهره‌ چیژیک ده‌ستپێده‌کات، وانا ئێمه ناتوانین هه‌موو جوهره‌ چیژیک به‌ده‌ست بینین، هه‌روه‌ها په‌تکردنه‌وه‌ی نه‌قل وه‌ک پتوهریک بۆ دیاریکردنی کرده‌ی نه‌خلاقیه‌ ته‌ندروست و جله‌و‌گیرکردنی هه‌لچوونی خه‌لکی. هه‌روه‌ها په‌تکردنه‌وه‌یکرده‌وه باشه‌کان له‌گه‌ل خه‌لکی بکریته

پتوره‌یک بۆ به‌ها ئه‌خلاقیه‌کان، چونکه لای ئه‌مان "حه‌ده‌س پتوره" نه‌ک "ئه‌قل"، بۆیه ده‌پرسین "حه‌ده‌س چیه؟". له پیتاسه‌ی ئه‌وان بریتیه له‌و توانا سروشتیه‌ی تیا‌ماندا هه‌یه که به هۆیه‌وه ده‌توانین ده‌رک به ژماره‌یه‌ک بیروکه‌ی ئه‌خلاقیه‌ی بکه‌ین که پیتی ده‌وتریت "هه‌ستی ئه‌خلاقیه‌ی". به هه‌سته‌کانمان ده‌رک به شته‌کان و پرووداوه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی خۆمان ده‌که‌ین، به‌لام به "هه‌سته ئه‌خلاقیه‌ی کان" راسته‌وخۆ ده‌رک به‌وه ده‌که‌ین که هه‌ریه‌ک له "راستگۆیی و ئه‌مانه‌ت و پارێزگاریکردن له به‌لێن و په‌یمان‌ه‌کان کاری چاکه‌ن"، وه‌ک چۆن جیا‌یان ده‌که‌ینه‌وه له "درۆکردن و دزیکردن و خیانه‌ت" که ئه‌مانه له کاره خراپه‌کانن، واتا ئیمه راسته‌وخۆ ده‌زانین کام کرده ئه‌خلاقیه‌ی چاکه‌یه و کامیان خراپه‌یه. به نمونه ئیمه به چاوه‌کانمان په‌نگه‌کان ده‌ناسینه‌وه به‌هه‌مان شیوه به هه‌ده‌س چاکه و خراپه‌کان ده‌ناسینه‌وه. هه‌یج که‌سیک له ئیمه ئاماده نیه به سروشتی خۆی ئه‌وه به‌لێت که "درۆکردن و دزیکردن له ئه‌مانه‌ت پارێزی باشته؟" که‌واته بیروکه‌کانی چاکه و واجب راسته‌وخۆ ده‌رکیان پتده‌کری‌ن و ده‌زانری‌ن و جیا‌ده‌کری‌نه‌وه له بیروکه‌ی خراپه‌کان.

تیۆره کانی ئه خلاقى پزیشكى

له م به شه دا باس له سیفات و تاییه تمه ندی تیۆره کانی ئه خلاقى پزیشكى ده که یه، بۆیه ده بینین "سیفاته کانی" ئه خلاقى پزیشكى تاییه ته به پزیشکه کان و ئه وانیش به دوو خاڵی گرنه هه لوه سته یان له سه ر ده کرى: یه که میان: ئه خلاقى پزیشكى پتویسته عیلمانى بیت.

دووهمیان: نابێ له یاسا و ریاسای گشتی و په ها و نه گۆر پێکهاتبێ.

سه باره ت به خاڵی یه که م، مه به ست له وه ی پتویسته ئه خلاقى پزیشكى عیلمانى بیت ئه وه یه که ئه خلاقى پزیشكى ده بێ دوو بیت له هه موو جوړه باوه ر و عه قیده یه کی ئایینی و مه زه هبى، ئه مه واتای ئه وه نه که پزیشکان "ئالای بى باوه رى خو یان" به رزکردوته وه، به لکو مه به سته که زیاتر بریتیه له وه ی پزیشکه کان بیه کردنه وه یان مرو یی بیت و گرنه گى ته نها به مرو ف بدن "هه موو مرو فیک بو ئه وان وه ک یه کن". به نمونه ئه خلاقى پزیشكى بو چوون و هه لویستی سوفیانه ی "سو کرات" په سه ند ناکات به وه ی که به خته وه رى مرو ف له دژایه تیکردنی هه ز و ئاره زووه کانیدا یه، ئه مه له پروانگه ی بیۆلۆجیه وه لای پزیشکان دژ به سروشتی مرو ف وه ک ئه وه ی که

بوونه‌وه‌ريكى بيۆلۆجيه. هه‌روه‌ها ئه‌خلاقى عيلمانى ئه‌وه‌ش په‌ته‌كاته‌وه
كه ئه‌خلاقى پزىشكى شوين ئاراسته‌يه‌كى فه‌لسه‌فى پيش ئه‌زموونى
بكه‌ويت، واتا هه‌موو ئه‌خلاقى پزىشكى ته‌گه‌ر ئاراسته‌يه‌كى فه‌لسه‌فى
پيش ئه‌زموونى له‌خۆبگري ئه‌وه‌ په‌ته‌كريته‌وه‌ و په‌سه‌ند نيه، وه‌ك دانانى
ياساى ئه‌خلاقى دوور له‌ ژيانى هه‌لكه‌وته‌ى پۆزانه‌ى مروه‌كان.

په‌يووه‌ست به‌ تايه‌تمه‌ندى دووه‌م، بريتيه له‌ په‌ته‌كرده‌وه‌ى هه‌موو
بنه‌مايه‌كى ئه‌خلاقى په‌ها و جيگير و نه‌گۆر. به‌لكو پتويسته به‌ها ئه‌خلاقه
پزىشكه‌كان دينامىكى بيت و له‌گه‌ل كات و شوين و كلتور بگونجيت،
واتا به‌ گۆراني فاكته‌ره‌كاني ژيان ئه‌ويش بگۆريته‌، چونكه هه‌موو
نه‌خۆشيك حاله‌تيكى تايه‌ته‌. به‌ نمونه ده‌وتريت: "ده‌رفه‌تى نوئ ئه‌ركى
نويمان فيرده‌كات"، له‌به‌رئه‌وه ناكري ياسا ئه‌خلاقه‌كان بريتين له‌ فه‌رمانى
په‌ق و توند و دوور له‌ هه‌لكه‌وته‌ى ژيان، هه‌ر ياسايه‌ك دووريت له‌ ژيان
جيه‌جيكردنى مه‌حاله، به‌لكو پتويسته ياساكانى پزىه‌بى بن و له‌گه‌ل
دۆخه‌كان بگونجيت. ليره‌دا خالىكى گرينگ هيه‌ پتويسته ئاماژه‌ى بۆ بكري
ئه‌ويش "ئه‌خلاقى پزىشكى" هيج گرتى له‌گه‌ل به‌ها ئه‌خلاقه‌كان نيه كه
فه‌يله‌سووفان بانگه‌شه‌يان بۆ كردوه وه‌ك "پاستگۆبى و ئه‌مانه‌ت و

ټارامی"، به لآم له ههمان کاتدا گرنګی به به های ته خلاقى تر ده ده ن که له گه ل پشه که یان ده گونجیت، به نمونه ته و به ها ته خلاقiane "پیشکه وتن و گه شه کردنی زانستی پزشکی" و "ته نجامدانی تاقیکردنه وه له سهر نه خوشه کان" و "چاودیری تهن دروستی" و "یه کسانى نیوان سه رجه م که سه کان له پرووی ټهرک و مافه وه" و "کارکردن و فیتربون له پیتناو دوزینه وه ی شتی نویتدا" له خوډه گرن. ته مانه ته و به هایانه یه که پتویسته پزشکی پابه ندبیت پتوه ی، له هه موویان گرن گتر پتزگرتنه له خودی مروث "پتزگرتن له که سه که به هایه کی نه گور و په هایه". هه روه ها چهن دین به های تر هه ن که پزشکی له پیشه که یدا کاریان پی ده کاته له وانه: "مروث کالایه ک نیه کپین و فروشتنی پتوه بکری" و "پاریزگاریکردن له ژيانی مروث، چونکه ژيان پیروترین شته بو مروثه کان" و "پتزگرتن له نه خوش ته گهر تاوانباریش بو" و "کورپه له و مندالی تاز له دایکبووو مافی ته وه یان هه یه که مته ندام نه بن". لیتره دا پتویسته ټاماره به هه ندی له ته خلاقه پزشکیه کان بکه یین که زانا و فه یله سووفانی پزشکی هه ولی دارشتیان داوه له وانه:

۱- هه ولی به شیک له گه وره زانایان و فه یله سووفانی پزشکی:

أ- ههموو مروټنك ده‌یه‌وټ ټه‌وه‌ی چاكه بىكات و له خراپه دووربكه‌وټه‌وه.

ب- پټوټسته مروټ بۆ كارى چاكه و چاكه‌كردن ټيكنۆشه‌رېټ و هه‌ست به‌پابه‌ندبوونى ټه‌خلاقي بكات له ناخى خويدا.

ج- له به‌رپرسيارټى ټه‌خلاقيماندا خواستى ټه‌وه‌مان نيه بگه‌ينه‌ حاله‌تى "كاملبون" به‌لكو زياتر پټوټستان به‌وه‌هه‌يه له كاركردنماندا راستگو و جدى بين.

ت- سه‌رجه‌مى ټه‌وه‌ى پټده‌لټن چاكه‌ى ټه‌خلاقي يان واجبى ټه‌خلاقي، له راستيدا پټوټسته ټه‌وه‌ى بۆمان ده‌كرئ بىكه‌ين و ټه‌وه‌ى بۆمان ناكري نه‌يكه‌ين.

بۆيه كاره چاكه‌كان و راسته‌كان به‌سوسه‌ ده‌ركيان پټده‌كرئ، سوسه‌ برټيټوو له‌ ده‌رككردنى راسته‌وخو بۆ بىروكه چاكه‌كان و خراپه‌كان، ټه‌سل وايه مروټ دان به‌وه‌دابټټ كه راستگوئى و ټه‌مانه‌ت له‌ خوياندا چاكه‌ن، چونكه له‌ سروشتى مروټدا نيه په‌وايه‌تى به‌ دزيكردن و كوشتن و خيانه‌ت بدات و به‌كارى چاكه وه‌سفيا ن بكات. ههموو ټه‌وانه‌ى باسمانكرد له

دواچاردا سودی زوری ههیه له ههبوونی په یووهندی نیوان "پزیشک" و
 "خه لکه که".

۲- ههوله کانی "دافید برین- ماموستای فلهسه فله زانکۆی - ئه بردین" له
 دارپشتنی ئه خلاقى پزیشکیدا:

ده کړی ئیمه به خته وهری ژيانی مروی به وه پافه بکهین، که مروف
 بوونه وهریکی فیزیکی سایکولوجیه، لایه نی فیزیکی مروف لایه نه
 بیولوجیه که یتى "جهسته ی زیندوو"، به لام لایه نه سایکولوجیه که ی بریتیه
 له دۆخه هزری و دهروونیه کانی. با سه ره تا قسه له سه ر لایه نی په که م
 بکهین، هه موو مروفتیک پتویسته به خته وهری خوی به ده سته بیت که
 ئه ویش بریتیه له چیژوه رگرتن یان خوشی. تیگه ی "چیژوه رگرتن"
 واتایه کی فراوانی ههیه، که خوی ده بیتته وه له جیه جیکردنی داواکاریه
 جهسته ییه کانی وهک خواردن و خواردنه وه و شوینی هه وانه وه و پوښاک،
 ههروه ها له بیستنی موسیقا و سه ماکردن و وه رزسکردن و داواکردنی زانین
 و زانست... هتد، واتا "چیژوه رگرتنه که کامل و ته و اوکاریه و خوی له

ت‌ی‌ر‌ک‌ر‌د‌ن‌ی پ‌ی‌د‌و‌ا‌ی‌س‌ت‌ی‌ه‌ک‌ا‌ن‌ی ت‌ا‌ک‌د‌ا د‌ه‌ب‌ی‌ن‌ی‌ت‌ه‌و‌ه. ل‌ی‌ر‌ه‌د‌ا ه‌ی‌چ ز‌ی‌ا‌ن‌ی‌ک‌ ل‌ه ت‌ی‌ر‌ک‌ر‌د‌ن‌ی چ‌ی‌ژ‌ه‌ک‌ا‌ن‌د‌ا ن‌ی‌ی‌ه، ت‌ه‌ن‌ه‌ا ز‌ی‌ا‌ن ئ‌ه‌گ‌ه‌ر ه‌ه‌ب‌ی‌ت‌ ل‌ه ز‌ی‌ا‌د‌ه‌ر‌ه‌و‌ی‌ک‌ر‌د‌ن ل‌ه خ‌و‌ا‌ر‌د‌ن و خ‌و‌ا‌ر‌د‌ن‌ه‌و‌ه و س‌ی‌ک‌س و ب‌ی‌ن‌ی‌ن‌ی ن‌م‌ا‌ی‌ش‌ی ت‌و‌ن‌د‌و‌ت‌ی‌ژ‌ی و گ‌و‌ی‌گ‌ر‌ت‌ن ل‌ه م‌و‌س‌ی‌ق‌ای د‌ه‌ن‌گ‌ ب‌ه‌ر‌ز، ئ‌ه‌م‌ا‌ن‌ه ز‌ی‌ا‌ن ب‌ه ج‌ه‌س‌ت‌ه و د‌ه‌ر‌و‌و‌ن‌ی م‌ر‌ؤ‌ف د‌ه‌گ‌ه‌ب‌ی‌ت‌. ل‌ه‌ن‌ی‌و ت‌و‌خ‌م‌ه‌ک‌ا‌ن‌ی چ‌ی‌ژ‌ه‌ر‌گ‌ر‌ت‌ن "د‌ا‌ه‌ی‌ت‌ا‌ن"، ل‌ه ب‌و‌ا‌ر‌ی ه‌و‌ن‌ه‌ر‌ی ب‌ی‌ت‌ ی‌ا‌ن ئ‌ه‌د‌ه‌ب‌ی‌ ی‌ا‌ن ک‌ا‌ر‌ی پ‌ر‌ؤ‌ژ‌ا‌ن‌ه. ئ‌ه‌و‌ه‌ی ه‌ا‌و‌ک‌ا‌ر‌ه ل‌ه د‌ر‌و‌س‌ت‌ب‌و‌و‌ن‌ی ت‌و‌ا‌ن‌ای "د‌ا‌ه‌ی‌ت‌ا‌ن" ب‌و‌و‌ن‌ی ج‌ه‌س‌ت‌ه‌ی‌ه‌ک‌ی ئ‌ا‌ر‌ام و ک‌ه‌ش‌ی‌ک‌ی ه‌ی‌م‌ن و ز‌ه‌ب‌ی‌ت‌ی‌ک‌ی ه‌ی‌م‌ن‌ه، چ‌و‌ن‌ک‌ه "د‌ا‌ه‌ی‌ت‌ا‌ن" ب‌ه م‌ی‌ش‌ک‌ی‌ن‌ی‌ک‌ی م‌ا‌ن‌د‌و‌و ن‌ا‌ک‌ر‌ی‌ت‌.

پ‌ه‌ی‌و‌ه‌س‌ت‌ ب‌ه ل‌ا‌ی‌ه‌ن‌ی د‌و‌و‌م "ل‌ا‌ی‌ه‌ن‌ی س‌ا‌ی‌ک‌ؤ‌ل‌ؤ‌ج‌ی" و گ‌ر‌ن‌گ‌ی ل‌ه ژ‌ی‌ا‌ن‌ی ت‌ا‌ک‌د‌ا، ئ‌ی‌م‌ه ئ‌ه‌گ‌ه‌ر ب‌ر‌و‌ا‌ن‌ی‌ت‌ه ژ‌ی‌ا‌ن و س‌ر‌و‌ش‌ت‌ی م‌ر‌ؤ‌ف، ئ‌ه‌و‌ه د‌ه‌ب‌ی‌ن‌ی‌ن‌ ک‌ه ئ‌ه‌م ژ‌ی‌ا‌ن‌ه س‌ه‌ر‌ه‌ت‌ا ل‌ه خ‌ی‌ز‌ا‌ن‌ه‌و‌ه د‌ه‌س‌ت‌پ‌ی‌د‌ه‌ک‌ا و ت‌ی‌ر‌د‌ه‌ک‌ر‌ی‌ ل‌ه‌ت‌ه‌ک‌ ب‌ن‌ه‌م‌ا‌ک‌ا‌ن‌ی ژ‌ی‌ا‌ن ئ‌ه‌م‌ه‌ش ز‌ی‌ا‌ت‌ر ل‌ه ر‌ی‌ن‌گ‌ای پ‌ه‌ر‌و‌ه‌ر‌د‌ه‌ک‌ر‌د‌ن‌ه‌و‌ه، و‌ه‌ک‌ د‌ه‌ز‌ا‌ن‌ی‌ن‌ پ‌ه‌ر‌و‌ه‌ر‌د‌ه‌ چ‌ه‌ن‌د‌ی‌ن‌ پ‌ا‌ب‌ه‌ن‌د‌ب‌و‌و‌ن‌ی ئ‌ه‌خ‌ل‌ا‌ق‌ی و ک‌ؤ‌م‌ه‌ل‌ا‌ی‌ه‌ت‌ی و ب‌ه‌ه‌ا ئ‌ه‌خ‌ل‌ا‌ق‌ی‌ه‌ک‌ا‌ن ل‌ه‌خ‌ؤ‌د‌ه‌گ‌ر‌ی، ل‌ه‌و‌ا‌ن‌ه "م‌ل‌ک‌چ‌ب‌و‌و‌ن ب‌ؤ‌ ف‌ه‌ر‌م‌ا‌ن و ق‌س‌ه‌ک‌ا‌ن‌ی ب‌ا‌و‌ک و د‌ا‌ی‌ک" و "د‌ا‌ن‌پ‌ی‌د‌ا‌ن‌ا‌ن ب‌ه‌و‌ه‌ی ک‌ه ئ‌ی‌م‌ه ق‌ه‌ر‌ز‌ا‌ر‌ی ئ‌ه‌و‌ا‌ن‌ی‌ن"، ل‌ه ق‌و‌ن‌ا‌غ‌ی پ‌ه‌ر‌و‌ه‌ر‌د‌ه‌ک‌ر‌د‌ن‌ی ت‌ا‌ک‌ "د‌ا‌ی‌ک‌ا‌ن و ب‌ا‌و‌ک‌ا‌ن" چ‌ه‌ن‌د‌ی‌ن ب‌ه‌ه‌ای ئ‌ه‌خ‌ل‌ا‌ق‌ی ل‌ه ن‌ا‌خ‌ی ت‌ا‌ک‌د‌ا د‌ه‌پ‌ر‌و‌ن‌ن‌ و‌ه‌ک‌

"پراستگزی و دادگهري و دهسټپاکي و ټه مانهټ و دلسوزي له کارکردن و پريزگرتن له که ساني تر". دواي ټه مه پړولې ژينگه ي دهره وه له چه سپاندني ټو به ها ټه خلاقينه و پراستکردنه وي هموو لادان و چه وټيه که له خوډه گري.

نه سکی سټيه م: سروشتي ټه قلې مروی

ليړه دا گرنگه ټيمه ټاماره به بچووني زاناياني پزيشکي سه بارهټ به سروشتي ټه قلې مروی بدهين و بزاني ټه وان چون باسيان له م بابته کردوه.؟ مه به ست له ټه قل برتيه له "ژياني دهرووني يان ژياني شعوري" مروځه کان وهک "هستکردنه کان و ويژدانه کان و دهرکپنکردنه کان و يادکردنه کان و بيرکردنه وه کان...هتد. پيش ټه وي بچووني فهلسه فه کاراني پزيشکي له سهر ټم بابته به ځينه پروو، گرنگه ټيمه تيشک به ځينه سهر بچووني "فهيله سووفان" سه بارهټ به "گرتي ټه قلې مروی"، ټه مه گرتيکي پراسته قينه به له ديدې فهيله سووفانه وه و هندی جار به شيک له گرفته که شياوي چاره سهرکردنه و به شه که ي تري چاره سهرکردني مه حاله. تيور و بچووني فهلسه فييه کان زورن، به لام ټيمه

وه‌ک ده‌روازه‌یه‌ک بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر هه‌لۆیستی پزیشکان له‌سه‌ر گرفته‌که، ته‌نها کورته‌ی "چوار" له‌ تیۆره فه‌لسه‌فه‌یه‌کان باس ده‌که‌ین:

۱- تیۆری فسیۆلۆجی: لایه‌نگرانی ئەم تیۆره پێنانوایه ئەقل ته‌نها بریتییه له "ده‌ماغ - مێشک"، یان کۆی ژیا‌نی ئەقلی م‌رو‌ف ده‌توانرێت له‌ پ‌ی‌گ‌ای یاسا‌کانی زانستی ئەر‌کی‌تی ئەندامه‌کانه‌وه‌ پ‌را‌قه‌ب‌ک‌ری، سه‌ره‌جه‌می ئەوه‌ی هه‌مانه‌ له‌ ئەزموون و شاره‌زایی "ده‌روونی و ئەقلی" هه‌موو ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ پرو‌دا‌وه‌ فسیۆلۆجیه‌کانی ناو ئامی‌ری عه‌سه‌بی یان ده‌ماغ.

۲- تیۆره‌که‌ی "دی‌کار‌ت" فه‌یله‌سووفی فه‌ره‌نسی "۱۵۹۵ - ۱۶۵۰"، ئەم فه‌یله‌سووفه‌ دژ به‌ بۆ‌چوونی تیۆری یه‌که‌م باس له‌وه‌ ده‌کات، که‌ جیا‌وازی له‌ نێوان "جه‌سته و ده‌روون" هه‌یه. له‌ تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی جه‌سته "کشان" و‌اتا جه‌سته شتیکی ک‌شا‌وه‌ له‌ شو‌ین‌دا و شتیوه‌یه‌کی تاییه‌تی هه‌یه و شیاوی دابه‌ش‌کردنه‌ بۆ ئەو به‌شانه‌ی لێی پێک‌ها‌ت‌و‌وه‌. به‌لام "ئەقل" جیا‌وازه‌، تاییه‌تمه‌ندی‌که‌ی "ه‌ز‌رینه" و شیاوی دابه‌ش‌کردن نیه و له‌ هه‌یج شو‌ینی‌ک نه‌ک‌شا‌وه‌، به‌ل‌کو ئەوه‌ بریتییه له‌ "ه‌زر". و‌اتا جه‌سته ک‌شا‌وه‌ و بیرنا‌کا‌ته‌وه‌، به‌لام ئەقل نه‌ک‌شا‌وه‌ و بیر‌ده‌کا‌ته‌وه‌، هه‌یج لێک‌چوونی‌ک نیه له‌ نێوان بر‌سی‌تی

و ويستی نان خواردن، نهو شتهى دهبيته هوى نازار و ههستکردن به نازارهكه، له گهل ئهمه دا دهبينين "ديكارت" باس له هه بوونى په يووه ندى "هو- نه نجام" دهكات له نتيوان پرووداوه كانى جهسته و دوخه دهروونه كان، وهك نه وهى بلين هه لچوونى ترس و تورپهى دهبيته هوى عاره فكدردى زياتر و له رزنى ماسولكه كان.

۳- تيورى "سيبرنتيكا". ئهم زانسته بانگه شه بو ئه مانه دهكات:

أ- ئاميرى عه سه بى به گشتى و ميشكى مروى به تايه تى ته نها برى تيه له نمونه يه ك له "كومپيوته رى ئه لكترونى"، به هوى ليكچوونى نتيوان سه رجه م ئه ركه كانى ميشك و ئه ركه كانى كومپيوته ر، هه ردووكان به شيويه كى ميكانيكى ئه ركه كانيان جيه جى ده كه ن. وهك چون "جون سيرل" ده لئيت: "ده ماغ برى تيه له كومپيوته ر". "وه رگيپر".

ب- ديزاينى كومپيوته ر و ئه ركه كانى ئاماژن بو سه ركه وتووى كومپيوته ر له خوگونجانندن له گهل ژينگه و په فتارى مه به ستدار، ئهم جوړه خوگونجانندنه له تايه تمه ندى بوونه وه رى زيندودا هه يه، بويه

ده كړئ بلىن كۆمپيوټر هاوشيوه‌ى ټه‌قلې مروّف پرفتارده‌كات به‌وه‌ى شته‌كانى بيردټه‌وه و گرفته‌كانى چاره‌سهرده‌كات و كارى به‌لگه‌هټنانه‌وه‌كانىش ټه‌نجامده‌دات، وه‌ك ټه‌وه‌ى بلىن "مروّفټيكى ده‌ستكرده - رۆبوته". واتا ده‌توانين پرووداوه‌كانى ناو ټه‌قلې مروّفى به‌ياساكانى زانسته ټه‌زمونيه‌كان پافه‌بكه‌ين.

ت-ټيوري پهره‌سه‌ندنې هه‌لقولاو: زانايانى ټهم ټيوره‌ كوكن له‌سهر ټه‌وه‌ى ههرچى لهم گه‌ردوونه‌دايه ملكه‌چى ياساكانى زانسته سروشته‌كان ده‌بټت "فيزيك و كيميا و فسيؤلوجيا". بوونه‌وه‌ره ټه‌نداميه‌كان زياتر ټالّوزترن له‌ بوونه‌وه‌ر ټائه‌نداميه‌كان له‌پرووى پټكه‌اته‌پانه‌وه، "زيانىش" يه‌كيكه‌ له‌ ديارده هه‌لقولاوه‌كانى ټهو پټكه‌اته ټالّوزه. مروّف ټالّوزترين بوونه‌وه‌ره له‌ناو بوونه‌وه‌راندا، وه‌ له‌ مروّفدا "ميټشك" ټالّوزترين به‌شه كه پټكه‌اتوه‌ له‌ پروسه فسيؤلوجيه‌كان، ټه‌قليش هه‌لقولاوى ټهو ټالّوزيه‌يه. واتا "ټه‌قل" له‌ مروّفدا ټالّوزترين به‌شه، پروسه ټه‌قليه‌كانىش ټالّوزن، بّويه پټشينيكردى دّوخه ټه‌قليه‌كان كارټيكى ټاسان نيه به‌ به‌راوردكردن به‌ دّوخه‌كانى ترى جه‌سته.

ئەمە ئەو چوار تیۆرە بوون سەبارەت بە ئەقل، بەلام ھەریەک لەم تیۆرانە پروبە پرووی چەندین پەرخنە بوونەووە لەناو میژووی فەلسەفەدا، ھەرچەندە ئیمە ناتوانین ئاماژە بەو پەرخنە بکەین چونکە، پەرخنەکان بابەتییکی جیاوازی و کتییکی تایبەتی دەوێت.

ھەلۆیستی پزیشکەکان بەرامبەر ئەقل

دوای ئاماژە پێکردن بە بۆچوون و ھەلۆیستی فەیلەسووفان سەبارەت بە ئەقل، ئیستا باس لە بۆچوون و ھەلۆیستی پزیشکەکان دەکەین، ھەرچەندە ئەوان خواوەنی یەک ھەلۆیست نەبوونە، بەلکو چەندین ھەلۆیستی جیاوازیان ھەبوو بەرامبەر بە سروشتی ئەقل. ھەلۆیستەکانیان لە کۆنفرانسی زانستی لە ئارنای بلغاریا سالی ۱۹۷۵ خستە پروو، کورتە ی ھەلۆیستەکانیان ئەمە بوو:

پزیشکەکان بانگەشە ی "ئەخلاقی ئەرکیتی" یان دەکرد و مەبەستیان تێگەشتن بوو لە پتکەتە ی بیۆلۆجی مرووف، ئەمە بە واتای خوێندنەووە دەھات بۆ پتکەتەکان یان توخمە "فیزیکی و کیمیایەکان" و گرنگی

جىنات و گۆزاستەوھى لە باوانەوھ بۆ نەوھەكان، بۆيە ئەگەر ھاتوو ئىمە گەيشتىن بە زانىيتىكى ورد و دروست سەبارەت بەم بابەتە ئەوھ خۆمان و كۆمەل لە مەترسى نەخۆشەكان دەپاراست كە پروبەروومان دەبوونەوھ. ئەم ئاراستەيە لە ئەخلاقى پزىشكىدا لەسەر چەند ھەلۆستىك پراوھەستاوھ، كە گوزارشت لە ئەستەمبوون و مەحەل لە پىناسەكردنى ژيان و پرافەكردنى تەنھا بە ياسا فیزیكى و كیمیایەكان. ھەروەھا پزىشكەكان سەبارەت بە تیگەشتن لە ھزرى مرویى دەپرسن، بەم دوو جوۆرە وەلامە وەلامدەدەنەوھ، پەنگە ئەقل تەنھا بریتییت لە چالاكى خانەكانى مېشك، بەلام دەكرى بلین ئەقل تەنھا بەھۆى ياساكانى فسیۆلۆجیاوھ پرافەنەكریت. ئەم دوو وەلامە بۆ كۆنفرانسەكە بە دیدى پەخنەییەوھ تەماشاكرا. گومان لەوھ ھەيە زاناكان زانیارى تەواویان لەسەر خانە و توانا و چالاکیەكانى ناو مېشك ھەبیت، بۆيە ناکرئ تەنھا بەو دوو وەلامە پازى بین.

بە گشتى، دتوانین بلین شتىك نیه بە ناوى "ئەقلى پەتى". تیگەشتن لە ئەقلى مرویى لە دەرەوھى مەرجهكانى دەرکەوتنى بوونەوھرى زیندوو ئاسان نیه، کەواتە لە چوارچێوھى بیۆلۆجیادا دتوانین لە ئەقلى مرویى تیگەین.

نەسكى چوارەم: ئەندازىيە بۆلۈمى - "وېراسى"

بىر تىپىيە لە ئاراستەيەكى ھاۋچەرخ كە لە تەكنەلۇجىيە زانستى سەردەمەۋە سەرچاۋەي گىرئوۋە، ئەم ئاراستەيە گىرئىگى بە لايەنى "بۆلۈمىي" مۇۋەككەل دەدات، بەمەبەستى زالبۇون بە سەر نەخۇشەكان و كەمۇكۇرتىيەكان و باشتر كىردنى كۆرپەلە و چارەسەر كىردنى چەندىن نەخۇشى كوشندە كە بەرپىگەي باۋانەۋە دەگۇزارىتەۋە بۇ نەۋەكان. ھەرۋە ھا گىرئىگى بە چەندىن دىيار دەي نۇي دەدات لە ژيانى مۇۋەدا كە بەھۇي تەكنەلۇجىيەۋە دەر كەۋتوون لەۋانە "پىتاندنى دەستكرد بۇ پرزگار بۇون لە نەزۋوكى" و "مىندالى بىلورى" و "كوشتنى بە بەزەيى"، ئەمانە و چەندىن دىيار دەي تر كە گىرئى ئەخلاقى و ياساىي بۇ پىزىشكان دروستەكات، ھەر كارىك لەۋانە لىكەۋتەي ياساىي و ئەخلاقى خۇي ھەيە و دەبىتە گىرئىكى ئەخلاقى بۇ ئەخلاقى پىزىشكى.

ئەندازىيە بۆلۈمىي گۇزارىشت لە تواناي مۇۋە دەكات بۇ زالبۇون بەسەر سىروشت و سىروشتى مۇۋەي، واتا نامەي زاناکان تەنھا بۇ تىگەيشتن لە جىھان و مۇۋە نىيە، بەلكو بۇ گۇرپىن و گەشەپىدەنى ژيان مۇۋەشە. لە كۇندا مۇۋەكان دەكەۋتە ژىر كارىگەرى دىيار دە سىروشتەكان و ترس و

دەپراوكتيان لەلا دروستدەبووو، ھەبوونی مروڤ لە دەشتایی و بیاپانەكان
 ھۆكارىك بوو تا كارامەیی لە پىشەى شوانكاریدا پەيدا بکەن، زەویە بە
 پىتەكانى ناوچەكانیان بوو ھۆكارىك تا كشتوكاڵ دابھىتن و سود لە
 چاندنى زەویەكان بىین. بەلام دواى جیاپوونەوہى زانست لە دەسەلاتى
 کلێسا و گەشەکردنى زانستە ئەزموونىەكان و دەرکەوتنى میتۆدى زانستى
 لە گەپان و توێژىنەوہەكان و گرنگیدان بە ھەست و ئەقل وەك دوو
 سەرچاوەى سەرەكى زانین و زانیارى، مروڤ لە قۇناغى ملکہەچبوون بۆ
 دەسەلاتى سروشت چوونە ناو قۇناغى زالبوون و كۆنترۆلکردنى
 سروشت و بەکارھىتانی بۆ خزمەتکردنى خوڤان. تا قۇناغەكە گەیشتە
 دەرکەوتنى تەکنەلۇجیای ھەندەسەى ویراسى و جىيەجىيکردنى لەسەر
 بوونەوہرە زىندووكان "جىھانى پرووہك و جىھانى ئازەلان و مروڤەكان".
 بە نمونە لە ئىستادا بەھۆى ئەم تەکنەلۇجیاوہ دەزانین چۆن پەرە بە کەرتى
 كشتوكاالى بدەین و بەرھەمى زیاتر و باشتەر دروستبکەین، ھەرەھا لە
 سامانى ئازەلدا بەھەمان شىوہ بە ھۆى تەکنەلۇجیاوہ دەتوانین باشتەرىن
 جوړى بەرھەمى ئازەلان بەرھەم بھىتین.

ٺهوي ٻو ٽيمه گرنگه و مه به ستمانه تيشڪ به ڇينه سهري "گرنگي
 هه نده سهي ويرا سيه ٻو مروڻ". به تاييهت به بواري "هه نده سهي جينات"،
 وهڪ ده زانين زانستي بيولوجياي هه نده سهي جينات گه ڀشتو وه ته
 قوناغيڪ له گه شه ڪردن و زانباري ده رباري مروڻ و پيڪهاته و سروشتي
 مروڻ كه ده ڪري پيگري له زور شت بڪري پروبدات و ڪاريگهري خرابي
 هه بيت له سهري زيانى مروڻه ڪان وهڪ "زانيني توشبون به نه خوشي
 ڪوشنده پيش ٺهوي توشبيت له پيگاي پشڪيني تاييهت به جيناتى
 كه سه كه". "وه رگير". به ڪيڪ له خهونه گه وره ڪانى مروڻا يه تي هه بونى
 ڪومه لگايه ڪي ته ندروست و بي نه خوشي "مروڻي ٿاينده"، ٺه و مروڻه
 ڪامله يه كه هه موو تا ڪيڪ خهونى پتوه ده بيت، به نمونه مافي هه موو
 كه سيڪ كه ديت ده نياوه كه م ٺه ندام نه بيت يان هه لگري نه خوشي ڪي
 ڪوشنده نه بيت يان گرقتي ٺه قلئ نه بيت، ٺه م مافي هه موو كه سيڪه، له
 هه مان ڪاندا هه نده سهي جينات ڪار له سهري ٺه م جو ره بپارانه ده ڪات و
 هه ولده دات ڪومه لگايه ڪي له و جو ره له داهاتو ودا دروست بڪري.
 "وه رگير".

ئەو پرسیارە ی لێرەدا گرنگە و دەکرێت ئەمەیه، ئایا تا چەند خێزانەکان
ئامادەن پەنا بۆ هەندەسە ی جینات بەرن بۆ بە دیهێتانی خەوێنەکانیان؟ ئایا
توانای ئەوەیان هەیه پرووێه‌پرووی ئەخلاق و ئاکاری کۆمەڵایەتی بێنەوێه‌لە
کاتیکیدا کە پەناده‌بنە بەر زانست و هەندەسە ی جینات بۆ دەستکاریکردنی
داها تووی کۆرپەلەکانیان؟ لێرەدا هیچ جۆرە پێگربەک و لەمپەریک نیە لە
بەردەم دایکان و باوکان کە بێتە بەر بەست بۆ ئەوێ کۆرپەلەکەیان بێ
عەیب و بێ کەموکوورتی بێتە نیو ژیا نەوێ، چونکە مافی مندالانە بە کە
ساغی و سەلامەتی بێتە دنیاوێ، واتە کەم ئەندام نەبن، گرتی ئەقلی و
جەستەیان نەبێت، بەشیک لەو گرفتانه بە چارەسەری جیناتی
چارەسەر دەکرێن، بۆیە مافی مندالەکانە بەسەر خێزانەکانیانەوێه‌پیش
هاتنیان بۆ ناو دنیا لەو گرفتانه پارێزراوین. بەلام مندال ئەو مافە ی نیە
بەسەر دایک و باوکەوێه‌بۆ ئەوێ پەنگی چاویان یان پەرجیان یان پێستیان
بە دلی ئەوان بێت. هەر وەها پزیشکانیش لە پرووی ئەخلاقیه‌وێه‌کار بۆ ئەوێ
دەکەن پێگربە بکەن لەوێ مندالەکان بە کەم ئەندامیه‌وێه‌بێتە دنیاوێ.

پەییوێه‌ست بەم بابەتانه‌وێه‌گروپێکی تر هەیه‌لە دەرەوێه‌پزیشکان و
دایکان و باوکانه‌وێه‌گرنگی بە هەندەسە ی جینات دەدات ئەویش

"دهوله ته". په ننگه دهسه لاتدار و فرمانره وا هېت وا بیرکاته وه پتوړستی به نه وه یکه هېت له داهاتو دا دووربن له بیرکړنه وه و په خنه گرتن، نه وه یکه حهز و ثاره زوویان بو فیربون و زانست و زانین نه بیت. "وهرگېر". له نمونه یی نه و دهوله تانه "دهوله ته دواکه وتووه کان - گنده له کان - دیکتاتور کان - داگیر که ره کان"، به نمونه له دهوله ته دواکه وتووه کان پتوړستیان به نه وه یکه له داهاتو دا بیرنه کاته وه و بهر ده وام فرمانه کانی وه ک خوی جیه جیکات بی نه وه ی په خنه و گازنده یان هېت له سهر برپاره کان، بو نه مه په نا ده باته بهر ده ستکاری کړدی جیناتیان و به هیز کړدی جیناتی تایهت به "گه مړه یی و لاوازی له زیره کی". به لام نه م جوړه خه ونانه دووره له کاری پزیشکی و خیزانه کان، نه وان بهر ده وام بیر له وه ده که نه وه کو مه لگایه کی مړوی دروست بکړت نه ک سهر بازی، گرنگی به لایه نه باشه کانی که سه کان بدرت و گه شه ی پتیکړت بو خزمه تکرندی مړو فایه تی نه ک بو له ناوېر دنی. به نمونه "کو ماره کی پلاتون" وه ک شاریکی نمونه یی خه لکی ناماده ده کړد وه ک نامراز خزمه تی دهوله ت بکات یان فرمانره واکان.

نه‌سکی پٚنجه‌م: وه‌چه‌خستنه‌وه‌ی ده‌ستکرد

له ئیستادا مروّفایه‌تی له‌ناو قوژناغی زانست و ته‌کنه‌لۆجیادا ده‌ژییه‌ت و چرکه به چرکه پوژانه بو خزمه‌تکردنی خو‌ی په‌ناده‌باته بهر زانست و ته‌کنه‌لۆجیا، به هه‌مان شیوه پزیشکان و ده‌وله‌تانیش بو کار و پیشه جیاوازه‌کانیان په‌ناده‌بهنه بهر زانست و ته‌کنه‌لۆجیا بو چاره‌سه‌رکردنی گرفت و ده‌رچوون له قه‌یرانه‌کان و ده‌ربازبوون له مه‌ترسیه‌کان و نه‌خۆشیه‌کان. له‌گه‌ڵ هه‌موو لایه‌نه‌ باشه‌کانی ته‌کنه‌لۆجیا و به‌کاره‌یتانی بو خزمه‌تکردنی مروّف و مروّفایه‌تی، ئیستا قوژناغی په‌خنه و شیکردنه‌وه و گفتوگۆکردنه له‌سه‌ر چوون و که‌ی و بوچی ته‌کنه‌لۆجیای سه‌رده‌م به‌کاربیت؟ چه‌ندین پرسیا‌ری ئه‌خلاقی و کۆمه‌لایه‌تی و یاسایی و ئایینی دروستبوونه له‌به‌رامبه‌ر به‌کاره‌یتانی ته‌کنه‌لۆجیای سه‌رده‌م به‌تایبه‌ت له‌ بواره‌کانی سه‌ربازی و زانستی "پزیشکی" و هه‌نده‌سه‌ی جینات و ده‌ستکاریکردنی سیفات‌ی کۆرپه‌له و زیره‌کی و چه‌ندین کارامه‌یی تری مروّفه‌کان. ئه‌مانه و چه‌ندین پرس‌ی تری گ‌رنگ له‌وانه "وه‌چه‌خستنه‌وه‌ی ده‌ستکرد"، ئه‌مه به‌ دیارده‌یه‌کی تازه و نو‌ی داده‌ندری‌ت، په‌نگه له‌ پرو‌ی نه‌خلاقیه‌وه چه‌ندین گرفت دروستبکات. بو‌یه پزیشکه‌کان ده‌روانه‌ ئه‌م

بابه ته وهک ئه وهی گرفتیکې ئه خلاقې و کومه لایه تی و یاسایی بیت زیاتر له وهی ده سته و ټیکې مه زنی ته کنه لوجیا بیت. ئه مه "وه چه خسته وهی ده سته کرده"، که سی فورمی هه یه ئه وائیش "پیتاندنی ده سته کرد" و "مندالی بلوری" و "دایکې به وه کاله ت". بو هه ریه ک له وانه چه ندین گرفتې ئه خلاقې و کومه لایه تی و یاسایی هه یه، به نمونه گرفته ئه خلاقیه کان و کومه لایه تیه کانی "پیتاندنی ده سته کرد" له وانه هه سته کردنی هه ریه ک له "پیاوه که و ژنه که" به بوونی په یووه نډیه کی ناته ندروس ت له گه ل منداله که وهک نه بوونی خوشه ویستی و سوز، له راستیدا له پیتاندنی ده سته کرد "ژنه که" و ا هه سته کات له یه ک کاتدا هه م دایکه و هه م باوکه، چونکه باوکه که هیچ پوولی نه بووه له دروستبوونی منداله که و له دایکې بوونیدا، و انا باوکه که سیفه تی "باوکی تی" نه بو منداله که، منداله که ش کاتیک گه وره ده بیت مافی ئه وهی هه یه "باوکی تی" باوکی په تکه اته وه و به دوا ی "باوکی" راسته قینه ی خوید بگه پړت. ئه مانه بو خو ی گرفتې کومه لایه تی و ئه خلاقین. له لایه کی تره وه خودی منداله که ده بیته به لگه له سه ر ئه وهی که پیاوه که توانای ئه وهی نه وه چه بخاته وه، ئه مه ش بو خو ی گرفتې کومه لایه تی لیده که و ټه وه و په نگه بیته هو ی داړمانی که سه که له پروی

دەروونىيەو. جگە لە گرتەکانى وەك دابەشکردنى سەرۆت و سامان
 دواى مردنى باوکەكە. بۆيە دەبينىن زۆر بە وريايىيەو ئەم جۆرە کارانە
 ئەنجامدەدرێن. ھەروەھا "دايکى بە وەكالت" بە ھەمان شێو گرتى
 لێدەكە و یتەو، بە تاييەت گرتى "دايکايەتى" "دايکى راستەقینە"، راستە لەم
 جۆرە تەكنە لۆجيايەدا گرت لەسەر "باوکى راستەقینە" نە، بە لێكو گرتەكە
 بۆ "دايکەكە" دروستدەبێ ھەرچەندە "دايکەكە" "ھێلکەى خۆى" بە
 "ئاوى" پياووەكەى خۆى داوہ بە لām ھيشتا ئەو "دايکى" راستەقینەى
 مندالەكە نە، "دايکى" راستەقینەى مندالەكە ئەو ژنەيە كە "ھێلکەكەيان"
 لەناو "رەحمى" داناوہ و ئازار و مەينەتى بوونى كۆرپەلەى ھەلگرتوہ.

فەيلەسووفان و پزىشكان دەپروانە پەگ و پيشەى ئەم بابەتە و دەپرسن:
 "بۆچى لە بنەپەتدا گرنگى بە وەچەخستەوہى دەستکرد دەدرێت؟ وە لāmە
 پروون و ئاشکراکە ئەوہيە "ئەو ژن و مێردەى" ھەزيان بە مندالە و تواناى
 ئەوہيان نە مندال بەخەنەوہ، ئەوہ پەنا دەبنە بەر وەچەخستەوہى دەستکرد،
 بۆ ئەم کارە پالەنەرى خۆى ھەيە لەوانە "تێرکردنى خواستى باوکايەتى و
 دايکايەتى" و "ھاوکارىکردنى دايک و باوک لە پيريدا" و "پزگارکردنى
 خيزان لە ھەلۆەشانەوہ" و "ھيتنانى خوښى و بەختەوہرى بۆ خيزان" و

"خیزائیک مندالیان هه بیت له ناو کۆمه لگا زیاتر پێز لینگیراوه". پهنگه ئه
پرسیاره بکریت "ئایا هه موو خواستیکی مرووف شیاوی به دیهیتانه؟" له
وه لاما دهوتریت "نه خیر"، به نمونه "ئهوانه ی خواستی سزادانی
ئهوانیریان ههیه، شیاوه خواسته که ی به دییت؟ ههروه ها زۆریک له و
خیزانانه ی له منداڵ بێ به شن هیچ گرفتیا نیه و به خوشی و به خته وه ری
ژیانی خۆیان ده کهن. لیره وه هه ندیکیا ن ده گه نه ئه و راپه ی
وه چه خسته وه ی ده سترکد بۆ تیرکردنی خواست له پرووی ئه خلاقیه وه
کاریکی نه شیاوه، چونکه ته نها بوونی خواست مه رج نیه تیربکری، یا ن
تیرکردنی مه رچیکی ناچاری نیه.

بۆیه گه و ره پزیشکان و فه لسه فه کارا نیا ن به دیدیکی په خنه گرانه
ده پروانه بابه تی "وه چه خسته وه ی ده سترکد" و ده پرسن "ئایای
وه چه خسته وه ی ده سترکد مافیکه هه موو ژن و میدیک ده توانن داوای
بکه ن؟". ئیمه سه ره تا پتویسته ئه و هۆکارانه بزانی ن که ده بنه هۆی
وه چه نه خسته وه. پهنگه یه کتیک له هۆکاره کانی ئه م دیارده یه به هۆی
نه خوشیه وه بیت له یه کتیک له ئه ندامه کانی زاوژی. ئه وکات به شیوازی
نه شته رگه ری پزیشکی ده توانریت چاره سه ربکریت، به م جوړه کۆتایی به

گرفته‌که ده‌هٚین، واتا ده‌ستنی‌شان‌کردنی هۆکار باشترین هه‌نگاوه پیش
 ئه‌وه‌ی ئیمه‌ باس له‌ په‌وایه‌تی یان ناره‌وایه‌تی وه‌چه‌خسته‌وه‌ی ده‌ستکرد
 بکه‌ین. "وه‌رگٚر". راسته‌ هه‌ستکردنی به‌ نه‌زۆکی یان نه‌بوونی توانای
 وه‌چه‌خسته‌وه‌ ده‌بیته‌ هۆی نه‌گه‌ران و دلته‌نگی که‌سه‌که‌، به‌لام نه‌خۆشی
 نه‌، ناکرٚ وه‌ک نه‌خۆشی ته‌ماشای بکرٚت. چونکه‌ "بی توانایی له‌
 وه‌چه‌خسته‌وه‌" نابٚته‌ هۆکاریک له‌ به‌رده‌م که‌سه‌که‌ بۆئه‌وه‌ی له‌ ژیانیدا
 سه‌رکه‌وتوو نه‌بیته‌، واتا نه‌خۆشٚیک نه‌ بیته‌ ئاسته‌نگ له‌ به‌رده‌م ژیان. بۆیه
 "وه‌چه‌خسته‌وه‌ی ده‌ستکرد مافٚیک نه‌ که‌سی بی توانا له‌ وه‌چه‌خسته‌وه‌
 داوای بکات"، ته‌گه‌ر نه‌خۆشی بووایه‌ ئه‌وکات ده‌بووه‌ مافٚیک که‌ هه‌موو
 ئه‌وانه‌ی توانای وه‌چه‌خسته‌وه‌یان نه‌بوو داوای بکه‌ن. به‌لٚی
 وه‌چه‌نه‌خسته‌وه‌ گرفته‌، به‌لام نابٚته‌ ئیمه‌ وایر بکه‌ینه‌وه‌ که‌ ده‌بیته‌ هه‌موو
 گرفته‌کانی خه‌لکی چاره‌سه‌ر بکه‌ین.

نەسكى شەشەم: مراندن بە پاساوى بەزەيى "مراندنى بە بەزەيىانە"

دياردهى مراندنى بە بەزەيىانە وەك گرفتىكى ئەخلاقى و كۆمەلەيتى و ئايىنى پرووبەرووى پەخەنە و دزايەتلىكردنى زۆر بۆتەو، پەنابردنە بەر مراندنى بە بەزەيىانە بۆ ئەو نەخۆشانە بوو، كە بىچ ھىوا بوونە لە چارەسەرکردنەيان و بۆتەو، پەزىگار بىكرىن لە ئازارە سەختەكانى نەخۆشەكە، بۆيە پزىشكان بېياردەدەن بە "مراندنى" نەخۆشەكە، بەلام "مراندنى" لەژىر ھەر پاسا و پالەرىك بىت لە دواجاردا جۆرىكە لە "كوشتى بە ئەنقەست" يان "كوشتى بە مەبەست"، ئەمەش تاوانە و لىخۆشبوونى بۆنە. بە راستى جىي سەرسورمانە لەو، زانستى پزىشكى پىشكەوتنى زۆرى بىنيو، لەپىتاو خەمەتكردن بە نەخۆش و چارەسەركردن و چاكبوونەو، يان، بەلام ئىمە ناتوانىن بە ھەمان شىو، پىشكەوتن لە بواری گرفته ئەخلاقى و كۆمەلەيتەكان تۆماربەكەين، بە تايەت بۆ ئەو نەخۆشانەي بىچ ھىوا بوونە لە چاكبوونەو، و اتا سەيرە تا ئىستا نەمانتوانىو، گۆرانكارى لە شىوازى بىركردنەو، ماندا بەكەين بەرامبەر بەو ھەموو

پزىشكەوتن و پەرەسەندنەنەى زانست و تەكنەلۇجىيەى پزىشكى تەنانەت ئەگەر بۆ ئاسودەيى و بەختەوهرى و ئارامى خۇمانىش يىت. "وهرگىر".

لە راستىدا ئەم گرتە دوو لايەنى ھەيە، ئەوانىش "لايەنىك بۆ نەخۇش و پزىشك يان ئەخلاقياتى پزىشكى كە گرنگە بۆ چارەسەرکردنى نەخۇشەكان. لايەنى دووهمى گرتەكە بۆ زانايانى ئەخلاق گرنگە. ئەوھى تايەتە بە "پزىشكە" وەك چارەسەرکەرى نەخۇش. لىرەدا دەپرسىن: "ئايە ئەركى پزىشكە راستگۆيىت لەگەل نەخۇشەكەى و جۆرى نەخۇشەكەى پى بۆ بۆيىت؟ ئايە نەخۇش ئەو مافەى ھەيە راستى بارو دۆخەكەى پى بووترىت؟ يان پىويستە ئىمە وەك بەزەيى پىداهاتنەو بە نەخۇشەكە راستىەكانى لى بشارىنەو؟

لىرەدا زاناکانى ئەخلاقتاسى دەللىن: "شاردنەوھى راستىەكان لە نەخۇشەكان جۆرىكە لە درۆکردن و خەلەتاندن، ئەمە لە پرووى ئەخلاقيەو پەتكرائەتەو و پەسەند نە". واتا پىويستە و ئەركە راستىەكانى پى بووترىت. سەبارەت بەم بابەتە لەناو پزىشكاندا كۆدەنگى ھەيە لەسەر "مراندنى بە بەزەيەنە" بە پاساو و پالئەرى كەمكردنەوھى ئازارەكانى ئەو نەخۇشانەى پى ھىوا بوونە لە چاكبوونەو، بەنمونه ئەو كەسانەى دەكەونە

دوخی "بېهوشي" ته واو، ټه و کسانه‌ی نازاری زوریان هه‌یه به ده‌ست نه‌خوشیه‌کی کوشنده‌وه، ټه و مندالهی ناته‌واو و کم ټه‌ندامه و هیوای چاک‌بوونه‌وی نه، ټه و مندالهی له دایک ده‌بیت، به‌لام بی لاق و ده‌ست و بینین و بیستنه، ټه‌مانه و چه‌ندین حاله‌تی تر هه‌ن که پیوسته بریاری مراندیان بو ده‌ربچیت. دیسانه‌وه پروبه‌پرووی ټه‌م پرسیاره ده‌بینه‌وه "ټایا نه‌خوش مافی ټه‌وه‌ی هه‌یه زانیاری له‌سه‌ر نه‌خوشیه‌کی بزائیت؟ واتا ټاسایه‌ پراستی نه‌خوشیه‌کی پی بووتریت؟ پزیشکان له‌م بابته‌ دوودلن، به‌ هو‌ی هه‌بوونی جیاوازی له‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی نه‌خوشه‌کان سه‌باره‌ت به‌ باری ته‌ندروستیان. په‌نگه‌ به‌شیک له‌ نه‌خوشه‌کان به‌ لایانه‌وه‌ ټاسایی بیت کاتیک پراستی نه‌خوشیه‌کیان ده‌زانن و نازایانه له‌ دوخه‌که تیده‌گه‌ن، به‌لام به‌شیک‌کی تریان به‌ پیچه‌وانه‌وه‌ توشی سه‌رسورپمان و تیک‌چوونی ده‌روونی و هه‌ستکردن به‌ ته‌نایی و تاریکی ده‌که‌ن به‌ بیستنی هه‌واله‌که، بو‌یه له‌م حاله‌تانه‌دا په‌نگه‌ نه‌خوشه‌که دوژمنانه‌ په‌فتار بکات. به‌هه‌ر حال پزیشکان کوکن له‌سه‌ر ټه‌وه‌ی پراستیه‌کان به‌ نه‌خوشه‌کان بووتریت، به‌لام له‌هه‌مان کاتدا کوکن له‌سه‌ر ټه‌وه‌ی به‌ شتیه‌ی پراسته‌وخو و خیرا و له‌ناکاو پراستیه‌کانیان پی نه‌وتریت، به‌لکو هه‌نگاو به‌ هه‌نگاو و له‌سه‌رخو

پراستیه‌کانیان بۆ ئاشکرا بکریٚت و هاوکاریان بکریٚت له وه‌لامدانه‌وه‌ی هه‌ر
پرسیاریٚک که نه‌خۆشه‌که ده‌یکات، پٚویسته نه‌رم و نیان و به‌سۆزبن
له‌گه‌لٚاند، تا ده‌گه‌نه قوناغی ئارامی و هٚیمنی هه‌تاهه‌تایی. به‌لام
سه‌باره‌ت به‌ برپاری مراندنی نه‌خۆشه‌که هه‌موو پزیشکان کۆکن له‌سه‌ر
ئه‌وه‌ی پٚویسته به‌ په‌زنامه‌ندی و پازیبوونی نه‌خۆشه‌که ئه‌و کاره‌ بکریٚت،
چونکه "ژیان لای خاوه‌نه‌که‌ی پیروژه"، هه‌روه‌ها ژیاڤی مروّفه‌کان
کالایه‌ک نیه‌ پزیشکان به‌ ئاره‌زووی خۆیان مامه‌له‌ی پٚوه‌ بکه‌ن. په‌نگه‌ ئه‌م
کاره‌ بۆ نه‌خۆشه‌که ئاسان نه‌بیت، نه‌خۆشه‌که نه‌توانیت برپاره‌که په‌سه‌ند
بکات، بۆیه‌ په‌نا ده‌برٚته‌به‌ر که‌س و کاره‌که‌ی و که‌سه‌ نزیکه‌کانی و
سه‌باره‌ت به‌ برپاری "مراندنه‌که‌ی" قسه‌یان له‌گه‌ل ده‌کریٚت بۆئه‌وه‌ی
په‌زنامه‌ندیان وه‌ربگریٚت و ئه‌و کاره‌ ئه‌نجامبدرٚت و کۆتایی به‌ ژیاڤی
نه‌خۆشه‌که به‌یترٚت، به‌لام له‌م حاڵه‌ته‌دا په‌نگه‌ پرای جیاوازه‌بیت له‌ناو
که‌س وکاره‌که‌ی، بۆیه‌ پزیشکان په‌نا ده‌به‌نه‌ به‌ر تیمی چاره‌سه‌رکه‌ر و
برپاردان له‌سه‌ر بابته‌که. ئه‌مه‌ سه‌باره‌ت به‌ لایه‌نی پزیشکان و نه‌خۆشه‌که.
لایه‌نی دووهم که‌ تاییه‌ته‌ به‌ زاناکانی ئه‌خلاقه‌وه، ئه‌وان پرسیاری ئه‌وه
ده‌که‌ن "ئه‌گه‌ر ئٚیمه‌ به‌وه‌ پازی بین و مراندنی نه‌خۆشه‌که به‌ پاساوی

به‌زه‌یی و ره‌حم کردن به نه‌خۆشه‌که و به‌کارښکی مه‌شروع و ړینگه‌پندراومان زانی، ئه‌وه ده‌که‌وینه ناو گيژاوی سه‌رسورپامانه‌وه سه‌بارت به دۆخی هاوشتیوه. چونکه ټیمه ئه‌گه‌ر به‌وه ږازی بین ئه‌وه ناتوانین به‌رامبه‌ر به حاله‌تی هاوشتیوه و لیکچوو بیده‌نگ بین. به‌نمونه ئایا ده‌توانین ړینگه به‌وه بده‌ین که‌سیک له‌ژیر پاساوی به به‌زه‌ییانه بمریږت، له‌به‌رته‌وه‌ی ئازار و نا‌ره‌حه‌تی زوری هه‌یه. وه‌ک ئه‌وانه‌ی له ته‌مه‌ندا گه‌وره‌ن یان ئه‌وانه‌ی به که‌م ئه‌ندامی له‌دایک ده‌بن یان ئه‌وانه‌ی توتیزمیان هه‌یه...هتد. بۆیه ږازیوون به ږیاری له‌م جوړه‌ گرتی ئه‌خلاقی زوری تیدایه، هیچ متمانه و یاسایه‌ک نیه ئه‌وکات ړینگری له ده‌سه‌لات بکات له‌وه‌ی ناحه‌زان و ږارته‌کانی توتیوزسیون له‌ناو نه‌برین به دروستکردنی که‌یسی جوارجوړ. به‌نمونه ئه‌وه‌ی "هیتلر" له ئه‌لمانیا له سالی ۱۹۳۹ به‌رامبه‌ر به کوشتنی ۲۷۵۰۰۰ که‌س کردی به پاساوی "نه‌خۆشی ئه‌قلی و به‌سالاچروان" و ئه‌مانه بوونه‌ته بارگرانی به‌سه‌ر بوودجه‌ی ده‌وله‌ته‌وه. بۆیه زاناکانی ئه‌خلاق له‌گه‌ل مراندنی نه‌خۆشه‌ بی هیواکان له چاکبوونه‌وه گرفتیان نیه، به‌و مه‌رجه‌ی ئه‌م بابه‌ته له‌وه زیاتر فراوان نه‌کړت و پاساوی بڼ کۆتایی بو کوشتنیان دانه‌نریت.

ليستی سمرچاوه‌کان

سمرچاوه‌کان به زمانی عمره‌بی:

- ۱- ابن خلدون، المقدمة، الطبعة البهية القاهرة.
- ۲- ابن سینا، القانون في الطب، مكتبة المثنى بغداد.
- ۳- ابن قيم الجوزية، الطب النبوي، مكتبة الرياض.
- ۴- ابن النفيس، شرح فصول ابقراط، الدار المصرية، ۱۹۹۰.
- ۵- هنري برجسون، المدخل الى الميتافيزيقا، ملحق بكتاب الفلسفة و
مباحثها، دار المعارف الاسكندرية.
- ۶- برنارد كلود، المدخل الى الطب التجريبي، ترجمة، يوسف مراد،
وزارة المعارف، ۱۹۴۴.
- ۷- حسن کمال، الطب المصري القديم، المؤسسة المصرية للتأليف و
الترجمة، ۱۹۶۴.
- ۸- الذهبي، الطب النبوي، مكتبة القرآن.
- ۹- فخرالدين الرازي، كتاب الفراسة، تحقيق، يوسف مراد.
- ۱۰- جوديت راندل، كل شي عن الوراثة، ترجمة، حسين فهمي، دار
المعارف، ۱۹۷۶.

- ١١- فؤاد زكريا، التفكير العلمي، عالم المعرفة، الكويت.
- ١٢- زكي نجيب محمود، جابر بن حيان، سلسلة اعلام العرب.
- ١٣- محمود فهمي زيدان، مناهج البحث الفلسفي.
- ١٤- يوسف زيدان، رسالة الاعضاء مع دراسة حول ابن النفيس، الدار المصرية اللبنانية، ١٩٩٠.
- ١٥- جورج سارتون، تاريخ العلم، ترجمة، محمد بدران، دار لمعارف.
- ١٦- حبيب الشاروني، فلسفة بين دي بيران، دار النشر المغربية.
- ١٧- توفيق الطويل، في تراثنا العربي الاسلامي، عالم المعرفة.
- ١٨- عثمان امين، الفلسفة الرواقية، دار احياء الكتب العربية، ١٩٤٥.
- ١٩- بول غليونجي، الحضارة الطبية في مصر القديمة، دار لمعارف، ١٩٦٥
- ٢٠- بول غليونجي، ابن النفيس اهلام العرب.
- ٢١- الكسيس كارليل، الانسان ذلك المجهول، ترجمة، عادل شفيق، ١٩٦٤
- ٢٢- ماهر عبدالقادر محمد، دراسات و شخصيات في تاريخ الطب العربي.

۲۳- علي سامي النشار، مناهج البحث عند مفكري الاسلام، دار
لامعارف، ۱۹۶۷.

سرچاوه‌کان به زمانی ئینگلیزی:

- 1- Braine, (David), Lesser (Harry) :Ethics, Technology and Medicine.
- 2-Gert (B) Culver(C.M)Philosophy in Medicine.
- 3-Harris (J.R):The legacy of Eygbt.
- 4-Lamb (David), Davies (Teifion)and Robers (Marie): Exploration in Medicine .
- 5- Rides (Bruno):Biology and Ethics (Reflections inspired by a Unesco symposium, published by the Unesco 1978.
- 6-Soubrian (Andre) :Avicenne , parince des medecins, 1936paris.
- 7-Worsly; Everyones guide to acupuncture.

a- Dictionary of Asian philosophers by st. Elmo Nauman.

b- Ency, of philosophy; Items. Vitalism, organism, biology, mechanism, monism, wholism.

حه سهن حوسین سدیق موحه ممه د جه باری

نازناوی زانستی: پرؤفیسور

- به کالۆریۆس له فلهسهفه - زانکۆی المستنصریه 2000
  - ماستەر له فلهسهفه زانست - زانکۆی بهغداد 2003
  - دکتۆرا له لۆژیک و فلهسهفه زانستهکان - زانکۆی المستنصریه 2010
- مامۆستای «لۆژیک و فلهسهفه زانستهکان» له زانکۆی راپهرین

نوسینی زانستی به زمانی عهره بی:

- دور المیتافیزیکا فی بناء العلم و النظرية العلمية، دار نینوی-سوریا
- دراسات فی المنطق و فلسفة العلوم، دار نینوی-سوریا
- "منطق التطور العلمی عند توماس کون" - دار نینوی-سوریا
- الانسان و مشكلاته الاجتماعية و السياسية المعاصرة، سوریا.

نوسینی زانستی به زمانی کوردی:

- 1- لۆژیک فۆرمال و لۆژیک بیرکاری.
- 2- فلهسهفه زانست.
- 3- په یوهندی نیوان فیزیا و فلهسهفه.
- 4- فێرکردنی بیرکردنهوه.
- 5- فلهسهفه پزیشکی.
- 6- تیۆری زانین.

له بهر ئیوه به رایه تی گشتی کتیبخانه گشتیهکان ژماره ی سپاردنی (194) سالی (2022) پێدرواوه

زانکۆی راپهرین
2022

ISBN 978-9922-9583-0-9

